

T.C.
GEBZE TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1838 SERBEST TİCARET ANTLAŞMASI'nın
OSMANLI EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİSİ

FERHAT YILMAZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

GEBZE

2015

T.C.
GEBZE TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1838 SERBEST TİCARET ANTLAŞMASI'nın
OSMANLI EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİSİ

FERHAT YILMAZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Mesut KARAKAŞ

GEBZE

2015

YÜKSEK LİSANS TEZİ JÜRİ ONAY SAYFASI

GTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 07.07.2015 tarihinde tez savunma sınavı yapılan Ferhat YILMAZ'ın tez çalışması İktisat Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE

(TEZ DANIŞMANI) : Yrd. Doç. Dr. Mesut KARAKAŞ

ÜYE

: Yrd. Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL

ÜYE

: Yrd. Doç. Dr. Sadettin HALUK ÇİTÇİ

ONAY

GTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../20... tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

ÖZET

İngiltere, on dokuzuncu yüzyılda dünyanın ekonomik ve siyasal anlamda en güçlü devletiydi. Sanayi Devrimi'nin etkisiyle üretmiş olduğu ucuz ve kitlesel mamuller İngiltere'yi güçlü bir ekonomik yapıya dönüştürdü. İngiltere, üretim faaliyetlerinin sürdürülebilir biçimde olabilmesi ve hammadde temininin sağlanabilmesi amacıyla birçok ticari antlaşmalar imzaladı. Aynı zamanda İngiltere'nin yığın üretimi pazar ihtiyacını daha da artırmıştı. İngiltere, üretmiş olduğu ürünlerin pazarını ve hammadde temin edebilmenin yolunu 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'yla elde etti.

İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'na kadar ithalat ve ihracat üzerinden % 3 vergi alınmaktaydı. Ayrıca yerli ve yabancı tüccarlar % 8 transit geçiş vergisi ödemekteydiler. Antlaşmadan sonra ithalattan % 5 ihracattan ise % 12 gümrük vergisi alınmaya başlandı. Fakat antlaşmayla birlikte iç gümrük vergilerini yerli tüccarlar öderken, yabancı tüccarlar bundan muaf tutuluyordu. Antlaşmayla birlikte Avrupa mallarında düşük gümrük tarifesi uygulanması ve iç gümrüklerden muaf tutulmalarından dolayı Osmanlı pazarları yabancı malların istilasına uğradı. Yabancı tüccarların Osmanlı pazarlarında egemen olmaları sonucunda yeterli sermaye ve sanayi donanımından yoksun olan el emeğine dayalı üretim sisteminde çöküş yaşandı.

Antlaşmayla birlikte tekel sistemi kaldırılıp, devletin olağanüstü durumlarda başvurduğu vergilendirme ve vergi sınırlandırma hakkından vazgeçildi. Yed-i Vahid sistemine son verilmesinden dolayı devlet olağanüstü durumlarda ek kaynak oluşturamadı. Devlet'in Kırım Savaşında vergi artırma yoluna gidememesi Osmanlı Devleti'nin Avrupa para borsalarından ilk kez borçlanmasına neden oldu. Dış borçlanmanın sonucunda Duyun-u Umumiye İdaresinin kurulması ise devletin siyasal ve ekonomik olarak çöküşünü hızlandırmış oldu.

Anahtar Kelimeler: 1838 Serbest Ticaret Antlaşması, Tekel Sistemi, Dış Borçlanma

SUMMARY

Britain was the most powerful state in the world's economic and political sense in the nineteenth century. England had a strong economic structure producing cheap and mass products by the effect of Industrial Revolution. England signed many of the commercial agreements in order to ensure the sustainable supply of raw materials and production activities. It had increased further the need for mass production in the UK market at the same time. England obtained the products markets and getting raw materials by the Free Trade Agreement in 1838.

3% taxes on the import and export were taken until Free Trade Agreement signed between the Ottoman State and England in 1838. In addition, domestic and foreign merchants had to pay 8% transit tax. After the treaty, duties on 5% exports and 12% import were taken. But, local traders had to pay their domestic duties and foreign traders were exempted with the treaty. The Ottoman market with treaty was flooded with foreign goods by Implementation of European goods with low duty tariffs due to the exemption from internal customs. Lack of adequate capital and industrial equipment caused to collapse handmade production systems due to domination of foreign traders in the Ottoman market.

Monopoly system was lifted by the treaty and the state has given up on taxation and tax restrictions that apply in exceptional circumstances. The state was unable to create additional resources in emergency situations due to the termination of Yed-i Vahit system. The Ottoman Empire borrowed money from the European market for the first time since the state couldn't increase taxes in the Crimean War. Political and economic collapses of the state were accelerated with establishment of Public Debt Management Institution as a result of external debt.

Key Words: 1838 Free Trade Agreement, Monopoly System, Foreign Borrowing

TEŐEKKÖR

Tez konusu belirlemede yardımcı olan İktisat Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Halit YANIKKAYA'ya, danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mesut KARAKAŞ'a Yrd. Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL'a, İskender ALBAYRAK'a, Bülent EBCİN'e ve bana her zaman her türlü desteği veren Fakülte Sekreterimiz Sayın Ali Rıza AYDEMİR'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Kendilerini ihmal ettiğimin bilincinde olarak eŐim Őeyma YILMAZ ve oğlum Yusuf Emin YILMAZ'a sabır ve yardımlarından dolayı sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
TABLolar DİZİNİ	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Osmanlı Devletinin Ekonomik Yapısı	2
1.1.1. Provizyonizm	2
1.1.2. Tradisyonizm	3
1.1.3. Fiskalizm	3
2. LİTERATÜR ÖZETİ	4
2.1. On Dokuzuncu Yüzyıl Dünya ve Osmanlı Ekonomisi	7
2.2. Sanayi Devrimi Sonrası İngiltere	11
2.3. Sanayi Devrimin Osmanlı Devletine Etkisi	12
2.4. Osmanlı Pamuk Endüstrisi	13
2.5. İç Gümrük Vergileri	16
2.5.1. Amediye	16
2.5.2. Reftiye	16
2.5.3. Mastariye	16
2.5.4. Müruriye	16
3. OSMANLI DEVLETİNDE İÇ BORÇLANMA ŞEKİLLERİ VE BANKACILIK FAALİYETLERİ	17
3.1. İltizam	17
3.2. Malikâne Sistemi	17
3.3. Esham	18
3.4. Tağşiş	19
3.5. Kaime	21
3.6. Galata Bankerleri	21

3.7. İlk Bankacılık Girişimcileri	22
3.8. Osmanlı Bankası	23
4- 1838 SERBEST TİCARET ANTLAŞMASININ İMZALANMASI VE UYGULANMASI	25
4.1. Osmanlı Sanayileşme abaları	27
4.2. Avrupa'nın İngiltere Örneği	33
4.3. Antlaşmayı İmzalamaya İten Sebepler	34
4.4. Yed-i Vahit Sistemi	38
4.5. 1838 Serbest Ticaret Antlaşması Metni	40
4.6. Antlaşma Maddeleri	47
5. 1838 ANTLAŞMASI SONRASI OSMANLI DEVLETİNDE SOSYAL VE EKONOMİK DURUM	49
5.1. Zanaatların Durumu	65
5.2. Osmanlı Devleti'nde Yabancı Yatırımlar	67
5.3. Demiryolları	69
5.4. Dış Borçlar	70
5.5. Duyun-u Umumiye İdaresi Faaliyetleri ve Örneği	73
6- SONUÇ	76
KAYNAKLAR	77
ÖZGEÇMİŞ	84
EKLER (1838 Serbest Ticaret Antlaşma Metni)	85
EK-1:	85
EK-2:	86
EK-3:	87

ŒEKİLLER DİZİNİ

Sekil No:

Sayfa No:

2.1: 18. Yüzyılın Sonlarında Ülkelerin Osmanlı İhracatındaki Payları

8

3.1: Osmanlı Para Birimi Olan Akçenin Gümüş İçeriği, 1469-1914

20

TABLolar DİZİNİ

<u>Tablo No:</u>	<u>Sayfa No</u>
2.1: On dokuzuncu Yüzyılda Önemli Osmanlı Limanlarında Gerçekleşen Ticaret Hacmi	10
2.2: İngiltere'nin Osmanlı Devletine İhracatı ve İngiltere'nin Toplam ihracatı	15
5.1: Osmanlı'nın Hammadde İhracatı	50
5.2: İngiltere'nin Osmanlı Devletine Ürün Bazında Değer itibariyle İhracatı	52
5.3: İngiltere'nin Osmanlı Devletine 1825 ve 1855 Yıllarında İhracatı	53
5.4: İngiltere'nin Toplam İhracatı ve Osmanlı İmparatorluğu'na İhracatı	50
5.5: Osmanlı İthalatının Ülkelere göre Dağılımı 1830-1913 (%)	52
5.6: İngiltere'nin Osmanlı'ya İhracatı	54
5.7: Osmanlı İhracatının Ülkelere göre Dağılımı 1830-1913 (%)	55
5.8: Osmanlı'nın Mamul Mal İthalatı	55
5.9: Osmanlı Dış Ticaretinin Büyüme Oranları (yüzde olarak yıllık ortalama bileşik hızı, fiyatlar İngiliz Sterlini cinsinden)	57
5.10: Osmanlı Dış Ticareti, 1830-1913 (Milyon Sterlin)	59
5.11: Osmanlı Dış Borçlar Dışındaki Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkelere göre Dağılımı	64
5.12: Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Yatırımdan Kaynaklanan Tahmini Fon Akışları (Yıllık Ortalamalar, Milyon İngiliz Sterlini)	64
5.13: Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryollarının Gelişimi (1870-1910)	66
5.14: Osmanlı'nın bazı Ülkelerden aldığı vergi miktarları	68
5.15: Osmanlı İmparatorluğu'nun 1854-1874 Dönemi Dış Borçları	69
5.16: 1882-1912 Dönemi Duyun-u Umumiye İdaresinin Gelirleri Tablosu	71

1. GİRİŞ

James Watt'ın 1760'lı yıllarda buhar makinesini icat etmesi, Sanayi Devrimi'ni başlattı. Sanayide buhar gücünün kullanılmaya başlanmasıyla birlikte üretimde insan gücü yerine makineler tercih edildi. James Hargreaves'in 1764 yılında iplik bükme makinesini, Cartwright'in 1785 yılında dokuma makinesini icat etmeleri sonucu, üretim kitlesel bir hale dönüştü. Yoğun makineleşme üretimi artırmış ve ürünler ucuzlamıştı. Üretime bağlı olarak da hammadde ihtiyacı hızlı bir şekilde artışa geçmişti. Sanayi devriminin ülkelerin üretimi üzerindeki etkisini daha iyi anlayabilmemiz için İngiltere örneği bize çok iyi bir yol gösterebilir. İngiltere'nin 1782 yılındaki ham ipek ithalatı 11.280 ton iken 1860'lı yıllarda 5 milyon tona yükselmişti.

Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiş olan İngiltere'nin üretmiş olduğu kitlesel ve ucuz ürünler için yeni pazar ihtiyacı doğmuştu. İngiltere, yayılmacı politika izleyerek gerek savaş zoruyla, gerekse ticari antlaşmalarla kendi ürünleri için pazar arayışına girmişti.

Avrupa ülkeleri ise gümrük duvarlarını yükselterek kapılarını İngiltere'ye kapatmıştı. Bunun sonucunda ise İngiltere, ticari rotasını Osmanlı Devleti'ne çevirmişti. İngiltere bu ticari hedefine, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sonucunda ulaşabilmiştir. Mısır tehdidinin ortadan kaldırılması sonucunda, 1838 yılında İngiltere, Serbest Ticaret Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne ithalatta % 5, ihracatta ise % 12 gümrük vergisi ödenmesini kabul ettirmişti. Bunun yanında yabancı tüccarların iç gümrük vergilerinden muaf tutulmasına, yerli tüccarların ise ödemeye devam etmesine karar verilmişti. Bu avantajlı durum yabancı tüccarların Osmanlı topraklarında daha da güçlenmesine neden oldu. Osmanlı Devleti, İngiltere'den sonra diğer Avrupa ülkeleriyle de benzer ticari antlaşmalar imzalamıştı. İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu 1838 Serbest Ticaret Antlaşması, o zamana kadar kazanılmış olan en önemli imtiyazlı antlaşmadır. Yabancı tüccarların elde etmiş olduğu ticari imtiyazlarla Osmanlı pazarlarına girip, piyasaları istila etmeleri sonucu yerli tüccarlar pazar dışına itilmiştir. 1838 antlaşmasına kadar Yed-i Vahit ve iç transit vergileri İngilizlerin en çok şikâyet ettikleri konuların başında gelmekteydi. Bu antlaşmayla birlikte ticari engellerin ortadan kaldırılması sonucu, Osmanlı ticari sermayesi Avrupa pazarlarına açıldı. Fakat yerli pazarlar yabancı

malların istilasına uğradı. Yeterli tecrübe ve sermayeden yoksun olan birçok esnaf ve zanaatkâr işlerini kaybetti. Ayrıca bu durum Osmanlı Devleti'nde büyük bir istihdam alanı olan el sanatları sektörünün çökmesine neden oldu.

1.?. Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Yapısı

Klasik Osmanlı ekonomisi üç ilkeye dayanmaktadır. Bunlar Provizyonizm, Tradisyonizm ve Fiskalizmdir (Tabakoğlu,1992).

1.1.1 Provizyonizm

Klasik Osmanlı iktisadi sisteminde uzun zaman değişmeden iktisadi kararları yönlendirmiş ilkelerin başında Provizyonizm gelir (Genç,2010). Provizyonizm ilkesini basit şekilde tanımlarsak; iktisadi faaliyetlerin amacı, ülke içinde mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar bol, ucuz ve kaliteli olmasını sağlamaktır. İhracat, teşvik edilen bir faaliyet olarak görülmezdi. Bunun aksine yasaklar, kotalar ve ihraç resimleriyle ihracat kısıtlanmaya çalışılırdı (Genç,1994). Bunun nedeni ise üretim ve tüketimin dengede tutulmak istenmesiydi. Çünkü hariçteki bir engellemeden dolayı (kıtlık, ulaşım engellemesi,vs) üretim ve tüketimin dengede tutulması zorlaşabilirdi. Devlet, bu iktisat politikasıyla, ülkede mevcut şartların negatif yönlü bir etki göstermesinin önüne geçmeye çalışmıştır (Ünal,2012). 19. yüzyıl öncesinde, Osmanlı ekonomi politikası, genel olarak devlete ve kent nüfusuna kaliteli, ucuz ve bol miktarda mal arzını hedefliyordu. Bunu da özellikle İstanbul'da uygulamak istiyordu (Quataert, 1993).

Provizyonizme diğer bir ifadeyle iaşecilik de denilebilir. Osmanlı ticaret politikası günümüz ticaret modelinden oldukça farklıdır. İthalat serbest iken ihracat üzerinde sıkı bir baskı rejimi uygulanmasının yanında, bazı mallarda da yasaklamalara gidilebiliyordu (Ünal,2012). Buradaki ihracatın kısıtlanmasının amacı, yurt içinde mal arzını mümkün olduğu kadar yüksek seviyede tutulmak istenmesiydi. İthalat ise mal ve hizmet eksikliğinin hissedilmemesi için teşvik edilen bir faaliyet olarak görülürdü (Genç,1994). Esnaflık, madencilik, ziraat ve ticaret gibi ekonomi ile ilgili faaliyetlerin düzenlenmesi provizyonizme dayanıyordu (Ünal,2012). Osmanlı Devleti'nin böyle bir politika uygulaması tamamen iç dinamiklere yönelikti. Toplumun sosyal ve politik yapısı, bu ilkeyi daha da güçlendiriyordu. Daha çok şehirlerin ve özellikle İstanbul'un gıda ihtiyacının rahatça karşılanması yanında, olası

bir isyana sebebiyet verilmemesi için böyle bir dış ticaret politikası uygulanmıştı (Geyikdağı, 2008). 18. yüzyılda Batı'da dönüşüm sağlayan teknik gelişmeler Osmanlı sanayisinde gerçekleşemedi. Fakat Osmanlı sanayisi de hep aynı kalan hiç gelişme göstermeyen şekilde de olmadı. Bazen daralan, bazen genişleyen karmaşık bir değişim gösterdi (Genç,1994).

1.1.2 Tradisyonizm (Gelenekçilik)

Osmanlı iktisat kararlarına etki eden ikinci ilke ise gelenekçiliktir. Bu, hali hazırdaki durumu muhafaza etme olarak tanımlanabilir. Değişimin kaçınılmaz olduğu durumlarda ise yeni çıkış yolları aramak yerine, eski duruma geri dönüş olarak ifade edilebilir (Genç,1994). Değişim bir çeşit hastalık olarak değerlendirilirdi. Aynı zamanda sosyal ve ekonomik her türlü değişim gereksiz görülüp, uzun yıllardır denenmiş ve pozitif katkı sağlamış sistemlerin devamı sağlanmaya çalışılırdı (Ünal,2012). Tradisyonizm, sosyal ve İktisadi ilişkilerde, dengeleri ve eğilimleri mümkün olduğunca korumak olarak da tanımlanabilir (Paylanbay,2007).

1.1.3 Fiskalizm

İktisat politikalarını yönlendiren üçüncü prensip ise fiskalizmdir. Fiskalizm, hazine gelirlerini mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmayı ve ulaşılmış olduğu değerlerin altına düşmesini engellemeyi amaçlar. Osmanlı Devleti'nde üretim kapasitesini artırma ve parasal değişimin sağlanması mevcut şartlarda zordu. Bundan dolayı fiskalizm, hazine gelirlerinin artırılabilmesi için gelirleri düşürmeme ve harcamaları kısma şeklinde kendini gösterdi (Genç,1994). Ordu ve bürokrasi çıkarları, çiftçi, zanaatkâr ve tacirlerin çıkarlarından üstün tutulabilmekteydi. Ülke içinde herhangi bir isyan tehdidi oluşmaması için, İstanbul ve diğer şehirlerin gıda ihtiyacını teminat altına alınması amaçlanıyordu. Bundan dolayı imparatorluktaki fiyatların Avrupa'dakinden daha düşük seviyelerde tutulması, devletin öncelikli hedefiydi (Issawi, 1980).

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Sanayi Devrimi'ni tamamlamış olan İngiltere, kendine açık pazar olarak seçtiği Osmanlı Devleti'yle Serbest Ticaret Antlaşması imzaladı. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin açık pazarı haline gelmesi sonucu sanayi ve ticaretin çöküşü hızlandı. Gelir ve gider dengesi bozulan bütçenin dış borçlanmayı netice vermesi kaçınılmaz oldu (Durhan,2002).

Osmanlı sanayisi genellikle iç pazar ihtiyacını karşılamaya yönelikti. Sanayi üretimi için gereken lokomotif de insan gücüydü. Avrupa ülkeleri dış ticarete, üretimde makineleşmeyi gerçekleştirmiş olan İngiltere'ye karşı ticari kotalar uygulayarak, kendi sanayilerini korudular. İngiltere ise 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin pazarlarına girmiş oldu. İngiltere rekabetiyle mücadele edemeyen Osmanlı Devleti'nin pazarları yabancı malların istilasına uğradı. Osmanlı Devleti'nin bu rekabete cevap verememesi, devletin dış bağımlılığının artmasına ve ekonomik çöküşünün hızlanmasına neden oldu (Yıldırım,2001).

Osmanlı Devleti, Serbest Ticaret Antlaşmasını imzalayarak Yed-i Vahid sistemini kaldırdı. Bununla beraber olağanüstü durumlarda vergi artırma veya ek kaynak oluşturma yoluna gidemedi. Aynı zamanda bazı hammadde ve gıda maddelerinin eksikliği hissedildiği zaman ihracatı yasaklanabiliyorken, antlaşmadan sonra bu hakkını da kaybetti. Devlet müdahalelerinin kaldırılması hammadde ihracatını artırdı. Ayrıca yerli tüccarlar iç gümrük vergisini öderken, yabancı tüccarlar iç gümrük vergisini ödemiyorlardı. Yabancı tüccarların bu avantajlı durumu, ticari kazançlarının artmasına ve piyasada üstün konuma yükselmelerine neden oldu (Pamuk,2005).

1838 Serbest Ticaret Antlaşması'yla birlikte İngiliz tüccarlarının Osmanlı pazarlarında avantajlı konuma yükselmesi diğer Avrupalı tüccarların da iştahını kabartmıştı. Kendi hükümetleri üzerinde baskı kurarak aynı imtiyazları elde edebilmek için Osmanlı Devleti'yle benzer içerikli antlaşmalar imzalanmasını sağladılar. Üretim patlaması gerçekleştirmiş olan İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerine kapılarını açan Osmanlı Devleti, bu süreçten zararlı çıkmıştır. Bu antlaşmalar Osmanlı Devleti'nin hem iç hem de dış ticaretteki egemenliğini kaybetmesine neden oldu (Açba,2014).

1820'lerde İngiltere, Sanayi Devrimi'ni tamamlamış olmanın verdiği ekonomik güçle gücünün zirvesine ulaşmıştı. Bundan dolayı karşısında dünya pazarlarında rekabet edebilecek devlet yoktu. Avrupa ülkeleri ise sanayileşme programını henüz tamamlayamadıklarından dolayı gümrük duvarlarını yükselterek veya farklı koruma politikaları uygulayarak, kendi pazarlarını İngiliz mallarının istilasından korumuştur. Osmanlı Devleti ise 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nı imzalayarak İngiltere'ye ticaret kapılarını açmış oldu. İthalattan % 5 ihracattan ise % 12 gümrük vergisi alınması, rekabet gücü yüksek İngiltere'nin Osmanlı pazarlarını ve hammaddelerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasına neden oldu. Bunun sonucunda ise zanaatlar işlerini kaybetti ve ekonomik çöküş yaşanması kaçınılmaz hale geldi (Pamuk,1984).

Serbest Ticaret Antlaşması ülke içinde ve ülke dışında çok ses getirmiştir. Osmanlı Devleti 18. Yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda birçok savaştan mağlup olarak ayrıldı. Savaşlarda toprak kaybetmenin yanında savaş tazminatı da ödenmesi ekonomide bütçe açıkları oluşturdu. Gençlerin üretimden alınarak savaşa götürülmesi üretimde düşüş yaşanmasına neden oldu. Diğer taraftan Avrupalı tüccarlar Osmanlı pazarlarını ele geçirebilmek için uzun yıllar mücadele ettiler. Bu amaçlarına ise Serbest Ticaret Antlaşması'yla ulaştılar. Avrupa'nın ucuz ve kaliteli ürünlerinin Osmanlı pazarlarına girmesiyle iç pazar daralmaya başladı. Bununla beraber Avrupa'nın artan nüfusu hammadde ihtiyacını artırdı. Avrupalı Devletler bu ihtiyaçlarını Osmanlı Devleti'nden karşıladılar. Osmanlı Devleti'nin hammadde ihracatı yerli sanayiye zor durumda bıraktı. Bunun sonucunda ise sanayide çöküş yaşandı (Önsoy,1988).

İngiliz baskıları sonucu imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması, ekonomik bağımsızlığın çöküşü olarak da adlandırılabilir. İthalat vergisinin % 5'e ihracat vergisinin % 12'ye çıkartılması Osmanlı bütçesine artı bir değer katmadı. Ticaret Antlaşması Osmanlı Devleti'nin sanayisinin ve ticaretinin Avrupa'nın denetimine girmesine neden oldu. 1838 Antlaşması, 1854'te alınan dış borcun en önemli sebebidir. Bunu takip eden yıllarda alınan diğer borçlar ise Osmanlı Devleti'ni mali iflas noktasına getirdi. (Yerasimos,1975).

Antlaşma maddelerine İngilizler için "en çok müsaadeye mazhar" ibaresi konularak İngiliz tüccarlar, yerli tüccar statüsüne yükseltildi. İhracat ve ithalatın

serbest bırakılması bütçe açıklarının artmasına neden oldu. Bununla birlikte 1854'te Kırım savaşının başlaması, Osmanlı Devleti'nin dış borçlanma ihtiyacını daha da hızlandırdı. Alınan dış borçlar ülke ekonomisini mali iflas noktasına getirdi. (Kütükoğlu,1976).

Yed-i vahid olarak adlandırılan sistemde devlet, bir malın bir yöredeki dış ticaretini, özel bir kişinin tekeline bırakabiliyordu. Baltalimanı Antlaşması'yla Yed-i Vahid sistemine son verildi. Antlaşmayla birlikte yerli tüccarlar iç gümrük vergilerini öderken, yabancı tüccarların bundan muaf tutulması onları daha da ayrıcalıklı konuma yükseltti. Antlaşmadan sonra devlet, savaş ve olağanüstü durumlarda bütçeye ek gelir sağlamak amacıyla, dış ticarete olağanüstü vergiler uygulama hakkından vazgeçiyordu. Devletin bu uygulama hakkından vazgeçmesi Kırım savaşında ilk kez dış borç alınmasına neden oldu. Osmanlı ekonomisini olumsuz etkileyen bu antlaşma, devleti mali iflas noktasına getirdi (Pamuk,2014).

1838 Antlaşması ithalatı kolaylaştırıp, ihracatı daha zor hale getirdi. Avrupalı tüccarlar yerli tüccarlardan daha ayrıcalıklı konuma yükseltildi. Zamanla yabancı tüccarlar yerli tüccarların yerini aldı. 1840'lı yıllardan sonra birçok yabancı tüccar Osmanlı Devleti'nin şehirlerine yerleşerek finans noktasında yetersiz olan yerli tüccarları piyasanın dışına itti (Doğan,2011).

İngiltere, hammadde ihtiyacı ve ürettiği ürünlerin pazarı için Osmanlı'nın zor duruma düşmesini bekledi. Bu amacına da 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'yla ulaştı. Bu antlaşmayla ticari ve zirai tekeller kaldırıldı. Osmanlı Devleti'nin 1838 antlaşmasından sonra hammadde ihracatı arttı. Antlaşmayla birlikte yabancı tüccarların serbestçe ticaret yapmaları sağlanmış oldu. Transit mallara % 3, iç gümrüklere % 2 ve ihracat mallarına da % 12 vergi getirildi. 1861-1862 antlaşmasına kadar gümrük vergi oranları, Osmanlı Devleti aleyhine devam etti. 1861-1862 antlaşmasına kadar sürekli değişim gösteren ihracat vergi oranları da en sonunda %12'den % 1'e kadar düştü. Gümrükler, gelirleri açısından devletin en önemli gelir kaynaklarıydı. Devletin gümrük tarifelerinde indirime gitmesi gelir kaynaklarında azalma meydana getirdi (Quataert, 2004).

Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması, tekel sistemini ve olağanüstü durumlarda vergi toplama hakkını ortadan kaldırdı. Antlaşma imzalanmadan önce ithalat ve ihracat üzerinden % 3 gümrük vergisi

alınmaktaydı. Bir bölgeden diğer bir bölgeye geçerken alınan transit iç gümrük vergi oranı ise % 8'di. Serbest Ticaret Antlaşması'yla ihracata uygulan vergi oranı % 12, ithalata uygulanan vergi oranı ise % 5 olarak belirlendi. Bu uygulama, yabancı tüccarların yerli tüccarlara göre daha avantajlı konuma yükselmesine neden oldu. Devlet müdahalelerinin kaldırılması, hammadde ihracatını artırıp iç piyasaları negatif yönlü etkiledi. Gümrük vergi oranlarının bu şekilde belirlenmesi, ileriki dönemlerde devletin vergi tarife oranlarının belirlenmesinde bağımsız karar verebilme olasılığını da ortadan kaldırdı (Pamuk,1988).

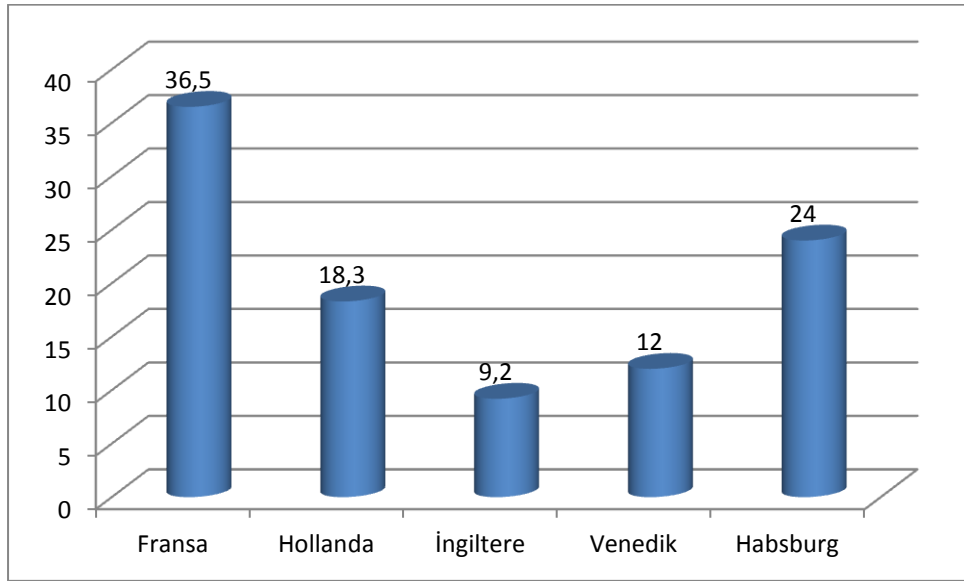
İngiltere ile imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması ve bunu takip eden yıllarda diğer Avrupa ülkeleri ile yapılan aynı içerikli antlaşmalar sayesinde, Avrupalı tüccarlar ilk defa bu kadar yüksek oranda Osmanlı pazarlarında yer buldu. Avrupa sermayesi ilk önce ticari sermaye olarak girdiği Osmanlı pazarındaki durumunu 1854'te mali sermayeye çevirdi. 1838 Serbest Ticaret Antlaşması, uzun yıllar sürecek ekonomik bağımlılığa dönüşme antlaşmasıdır. Bu antlaşma hammaddelerin çok ucuza ihraç edilmesine ve sanayinin tamamen çökmesine neden oldu. Devlet, olağanüstü durumlarda gümrük vergi oranlarında düzenleme hakkını kaybetti. Bunun sonucunda ise iç ve dış ticaret yabancıların denetimine geçti. Dış ticaret ekonomi politikasında bağımsız karar alması zorlaşan devletin, gümrük gelirleri de önemli oranda azaldı. (Kurtoğlu,2012).

İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri ile yapılan ticaret antlaşmalarıyla ülkeye giren yabancı sermaye miktarında artış yaşandı. Osmanlı devletinin rekabet gücünden yoksun olması, ekonomisinin sanayi ve ticari karar mercilerini yabancıların denetimine geçirdi. 1838-1864 dönemi, Avrupa ticari sermayesinin Osmanlı pazarlarına egemen olma dönemidir. Antlaşmayla Avrupalı tüccarlar, Osmanlı tüccarlarından daha avantajlı konuma yükselmişti. Üretimde düşüş yaşanması zanaatkârların işlerini kaybetmesine yol açtı (Yücekök,1968).

2.1. On Dokuzuncu Yüzyıl Dünya ve Osmanlı Ekonomisi

Napolyon savaşları ve Avrupa'nın korumacı yaklaşımları, Sanayi Devrimi'yle güçlü konuma yükselmiş olan İngiltere'nin, Avrupa pazarlarına hâkim olmasını zorlaştırıyordu. Bu yüzden İngiltere pazar sorununu çözebilmek ve ticari engelleri kaldırmak için birçok ülkeyle antlaşmalar yaptı. 18. Yüzyıl Osmanlı

Devleti'nin diğer ülkelerle olan ticari ilişkilerine bakıldığında, Fransa'nın payının İngiltere'den daha yüksek olduğu aşağıdaki tabloda da görülmektedir. 18. Yüzyıl genel itibariyle değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde Fransa'nın payı % 7,5 iken, İngiltere'nin payı % 1 kadardır (Elibol,2005). On sekizinci yüzyılın sonuna gelindiğinde ise sanayi hamlelerini gerçekleştirememiş olan Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'ya hammadde ihracatı artış gösterdi. Ham pamuk ihraç edip karşılığında mamul mal alarak, ticari olarak sömürüye açık olduğunu gösterdi (Mcgowan,2004). Osmanlı Devleti'nin ülkelerle yapmış olduğu ticari ilişkiler incelendiğinde, her dönemde farklı ülkeler ön plandadır. Örneğin; on sekizinci yüzyılda Fransa, Osmanlı Devleti ile olan ticarete birinci sıradayken, On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde İngiltere, Fransa'nın yerini geldi. 18. Yüzyılın sonlarında ülkelerin Osmanlı Devleti'ne yaptıkları ihracat oranları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil 2.1: 18. Yüzyılın Sonlarında Ülkelerin Osmanlı İhracatındaki Payları

Kaynak: Bruce McGowan, Ayanlar Çağı 1699-1812,2004,s,851

18. yüzyılda Osmanlı Devleti ile olan ticari faaliyetlerde Fransa'nın İngiltere'ye göre çok daha ileride olduğunu yukarıdaki tabloda da görmekteyiz. Oranlar incelendiğinde İngiltere % 9,2 ile üçüncü sırada gelmektedir. Fakat 19. Yüzyıla gelindiğinde İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki ticaret, özellikle 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nın etkisiyle en üst seviyeye yükselecektir.

19. yüzyılda dış ticaretin gelişmesi, Osmanlı Devleti ekonomisi ve Orta Doğu ekonomilerinin dünya pazarlarıyla hızlı bütünleşmesini sağladı (Pamuk,1990). 19. yüzyıl Osmanlı iktisat politikasını belli dönemlere ayırmalıyız. Birinci dönemde 1826 yılına kadar uygulanan politikaları inceleyebiliriz. Bu dönemde korumacı politikalar sürdürülerek, tekeller oluşturulmuş ve hammaddelerin yerli üretimde kullanılması sağlanmıştı. İkinci dönem ise 1826-1860 yılları arasını kapsamaktadır. Bu yıllar arasında Osmanlı pazarları dışarıya açılarak iç pazarlar serbest bırakıldı. 1860-1908 yılları arasını da üçüncü dönem olarak ele alalım. Bu dönemde gümrükler artırıldı ve yerli imalatçılar himaye edildi (Quataert,2006). Bu yüzyılda ticaretin bu kadar hızlı gelişmesi, Osmanlı'nın Avrupa'yla hızlı bir bütünleşme sürecine girmesini hızlandırmıştı (Anbar,2009).

Dış ticaretteki gelişmelerin yanında, uzun mesafeli ticaretin gelişimi de önceki dönemlere göre çok daha büyük artış gösterdi. Bu yüzden 1840-1873 yılları arası, dünya ticaretinin en hızlı dönemidir (Kurtoğlu,2012). Sanayi Devrimi'nin etkisini ve ticari antlaşmaların avantajlarını en iyi şekilde değerlendiren İngiltere, 19. yüzyılda kişi başı düşen gelirden Avrupa'nın en yüksek seviyesine yükseldi (Quataert,2006). Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile ticaretinin büyüme hızı, 1780-1830 yılları arasında yılda yüzde 1,5'in altındaydı (Pamuk,1984). Bununla birlikte, Batı Avrupa ekonomisi 19. yüzyıl boyunca büyük oranda genişledi. Avrupa'nın gayri safi milli hasılası 6 kat, kişi başına düşen geliri de 3 kat artış gösterdi (Quataert,2006). 19. yüzyılda Orta Doğu'nun dış ticareti ise, 1820-1913 yılları arasında on beş kattan daha fazla büyüme gerçekleştirdi (Pamuk,1990). Diğer taraftan 19. yüzyılda, dünya ticareti genel toplamda 50 kat artış gösterdi (Quataert,2006). Yine aynı yıllar arasında kişi başına düşen gelir yüzde 30 ile yüzde 50 arasında arttı (Pamuk,2011).Osmanlı dış ticaret hacmi ise 1820-1914 yılları arasında 12 ile 15 kat arası artış sağladı. Osmanlı Devleti'nin bazı önemli limanlarındaki ticaret hacmi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Özellikle İstanbul limanında gerçekleşen ticaret hacmi incelendiğinde, 1840'lı yıllardaki ithalat ve ihracat arasındaki fark 1.500 kuruşken, 1870'li yıllarda bu fark 5.000 kuruşa kadar yükselmiştir.

Tablo 2.1: On dokuzuncu Yüzyılda Önemli Osmanlı Limanlarında Gerçekleşen Ticaret Hacmi

Kuruş	1840'ların Başları İthalat	1840'ların Başları İhracat	1873- 1877 İthalat	1873- 1877 İhracat	1900'ler İthalat	1900'ler İhracat
İzmir	800	1.250	3.670	4.300	2.700	4.000
Trabzon	200	100	600	300	500	500
Samsun	150	150	400	300	500	700
Adana	40	60	500	600	400	700
İstanbul	2.000	500	10.000	5.000	7.400	2.800
Selanik	125	125	1.500	1.600	2.500	1.400

Kaynak: Charles Issawi, The Economic History of Turkey 1800-1914, Chicago-London,1980, s.82

19. yüzyılda Avrupa'dan ithal edilen pamuklu tekstil ürünleri ise 100 kattan daha fazla artış gösterdi (Kurtoğlu,2012). 1789-1844 yılları arasında enflasyon hızla yükselmiş buna bağlı olarak fiyat düzeylerinde 10-15 kat artış yaşanmıştı (Aysal,2013).

19. yüzyıl boyunca sanayileşmiş ülkelerin, sanayi üretiminde görülen uzun dönemli dalgalanmalar ile Osmanlı dış ticaretindeki dalgalanmalar arasındaki yakın ilişki, sanayileşmiş ülkelere gelen talebin Osmanlı ihracatının önemli bir belirleyicisi olduğunu gösteriyordu (Pamuk,1984). Osmanlı dış ticareti, 19. yüzyılda, temel ürünleri ihraç ederken, diğer taraftan mamul mal ithal ediyordu (Pamuk,1984).

XIX. asrın başından itibaren makineleşen Avrupa'nın tezgâhlarından çıkan ucuz malların rekabetine, Osmanlı piyasaları fazla direnemedi. Hatta kendi iç piyasalarında bile üstünlüğünü kaybetti (Eldem,1970). Avrupa malları doğu yönlü ilerleyerek, kısa sürede Osmanlı pazarlarını istila etti (Clark,1974). 19. yüzyılda Osmanlı halkının % 80'inden fazlası kırsal alanlarda yaşıyordu (Quataert,1993). Ayrıca Osmanlı Devleti, üretimi düşük, temel sanayide gereksinimleri karşılamada ve maden zenginliğini değerlendirmede yetersizdi (Yıldırım,2001). Bu yüzden On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da gerçekleşen sanayi devrimi, Osmanlı İmparatorluğunu negatif yönlü etkileyerek sanayi ve ticaretin çöküşüne neden

olmanın yanında, toplumsal refahın azalmasına ve işsizliğin artmasına yol açmıştı (Clark,1974).

2.2. Sanayi Devrimi Sonrası İngiltere

19. yüzyılda İngiltere'nin bol ve ucuz üretimi, ticarete rekabetsiz konuma yükselmesini sağladı. Böylece, 1820 ve 1890 yılları arasında İngiltere, dünyada kapitalizmin lideri konumuna yükseldi.

Sanayi üretiminin İngiltere'de sürdürülebilir ve uzun süreli olmasının en önemli nedeni, sanayinin kendi kendini finanse edebilmesidir. Diğer ifadeyle Sanayi üretimine zemin hazırlayan devlet harcamalarını karşılamak için, tarım ve diğer sektörlerdeki vergiler kullanılmayıp, sanayiden alınan vergilerin tekrar sanayiye aktarılmasıyla geliştirilmesi amaçlanmıştı (Kazgan,1991). Gelişen sanayi, diğer Avrupa ülkelerini de etkisi altına aldı. Kısa bir zaman sonra Fransa, Belçika, Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkeleri de sanayi devrimi etkisi altına girdi. Bu ülkeler Sanayi Devrimi'ni kendi ülkelerine uyarlarken, diğer taraftan da yerli sanayilerini olası rekabetten koruyorlardı (Pamuk,2011).

Zamanla ticaret ve sanayide güçlenen bu ülkeler, dünya gıda ve hammadde ithalatından % 76 oranında pay alarak, dünya sanayi üretimin dörtte üçünü karşılayacak düzeye geldiler (Quataert,2006). 1815 yılına gelindiğinde dünya çapında üretilmiş olan ürünlerin dörtte biri, İngiltere tarafından karşılanmaktaydı. 1870'li yıllara gelindiğinde ise İngiltere, üretim hacmini iyice geliştirerek toplam dünya üretiminin üçte birini karşılamaya başladı (Kurtoğlu,2012). Mamul mal üretimi için gereken teknoloji, sermaye ve ulaşım faktörleri, büyük ölçekli üretimler yapılmasını sağlıyordu. Bu faktörlerin tamamı İngiltere'de olunca sanayi ve ticarete rakipsiz konuma yükselmesi kaçınılmaz olmuştu (Pamuk,2011). Örneğin; İngiltere'de dokuma tezgâhındaki teknolojik gelişmeler 1730'da başlamış, 1820'de demiryolu ulaşımı gelişmiş ve 1840'a gelindiğinde okyanus ötesi gemi taşımacılığı büyük ilerleme kaydetmişti (Kurtoğlu,2012). Osmanlı ekonomisine doğrudan yabancı yatırımlar 1850 yıllarına kadar çok düşük seviyedeydi. Fakat İngiltere'nin demiryolu inşaatını finanse etmesiyle, yatırımlar 1860 ile 1880 yılları arasında önemli ölçüde artış gösterdi (Quataert,2006).

İngiltere’de sanayi sektöründe çalışan iş gücü oranı yüzde 30 iken, 1840’ta yüzde 47 ve 1870’de yüzde 49 seviyelerine yükselerek, sürekli bir artış yaşandı. Bu durum beraberinde sosyal refahı getirdi (Kurtoğlu,2012). Aynı zamanda üretiminin ve ticaretinin yanında, kurmuş olduğu güçlü bankalar sayesinde, sanayinin finansmanı gelişmişti. Ayrıca yatırım için kredi sağlama olanakları da iyileşmişti. (Kazgan,1991). İngiltere, bir ülkede sanayi olmadan paranın oluşabilmesi ve bankaların ayakta kalabilmesinin çok güç olacağını bilincindeydi (Kazgan,1991). İngiltere’nin sanayideki bu üstünlüğü 1870 yılına kadar devam etti (Quataert,2006).

2.3. Sanayi Devrimi’nin Osmanlı Devleti’ne Etkisi

James Watt’ın 1765 yılında buhar makinesini icat etmesiyle artık insan gücü yerine makine tercih edilmeye başlandı. Hargreave’nin iplik bükme makinesini icat etmesi ve 1785’de Cartwright dokuma makinesini icat etmeleri üretimi kitlesel hale dönüştürerek, üretim maliyetlerini düşürdü (Hobsbawn,1996). Sanayi’de buhar gücünden faydalanılması, ipliğin bükülmesi ve uzmanlaşmanın artması, üretimin artık pazar için yapılması düşüncesini daha da geliştirdi (Dikmen,2005).

Sanayi Devrimi, ilmi ve fikri alanlardaki gelişmelerin teknolojiye dönüştürülme aşamasıdır (Önsoy,1988). Osmanlı Devleti’nin sanayi aşamasına tam anlamıyla geçememesi, tarım ve zirai ürünlere daha fazla ağırlık vermesine neden oldu. Üretimin bu alanda olması tarıma dayalı ürünler ihraç edilip karşılığında sanayi ürünleri ithal edilmesine sebep oldu. İhraç edilen tarım ürünleri, ham ipek, tiftik, kuru üzüm, incir ve haşhaş önde gelen ihraç mallarıydı (Pamuk,1990).

Sanayi Devrimi, başta İngiltere olmak üzere Avrupa ekonomileri için ucuz ve kitlesel üretim olarak da adlandırılabilir. Ucuz ve kitlesel üretim için ise ucuz hammadde gerekliydi. Aynı zamanda bu durum üretilen ürünlerin satışı için pazar olgusunun da genişlemesi anlamına gelmektedir (Hobsbawn, 1996). Sanayileşme sonrası, Avrupa’da ortaya çıkan üretim ve sermaye artışı kısa bir zaman sonra Osmanlı Devleti’ni de içine alan bir yapıya kavuştu (Dikmen,2005).

Dünya ekonomisi, İngiliz ekonomisi temelleri üzerinde gelişti. İngiltere dünyanın en önemli üreticisi, ihracatçısı ve ithalatçısıydı (Önsoy,1988). Sanayi için gereken hammadde ve üretilen ürünlerin pazarı için Osmanlı en elverişli ülkeydi (Dikmen,2005). Avrupa’nın bol ve ucuz ürünlerinin Osmanlı pazarlarını istila etmesi

yerli üreticilerin devlet tarafından korunamaması, rekabeti daha zor bir hale getirdi. Yeterli sermayeden yoksun olan yerli tüccarlar bu rekabetle başa çıkamayıp piyasa dışına itildiler. Uzmanlık gerektiren sanatlar dışında, el tezgâhlarına dayanan üretim siteminde ise büyük ölçüde çöküş yaşanmıştır (Dikmen,2005).

2.4. Osmanlı Pamuk Endüstrisi

1760'lardan sonra gelişen teknikler sayesinde basit üretim yapan el aletleri yerini, buhar gücü ile çalışan fabrikalara bıraktı (Pamuk,2011). 1820 ve 1914 yılları arasında, Avrupa'dan ithal edilen pamuklu tekstil ürünlerinin ticaret hacmi, 100 kattan daha fazla artış gösterdi (Kurtoğlu,2012). Makineli üretim, seri ve hızlı üretim gerçekleştirerek, emek verimliliğini yüzlerce kat artırıp, üretimi kitlesel hale dönüştürdü (Pamuk,2011).

Pamuk sanayi üretiminin gerçekleşebilmesi için gereken hammadde ve nitelikli işgücü sınıfı Osmanlı Devleti'nde yeterince bulunmaktaydı. Antlaşmalarla uygun fırsatı yakalamış olan yabancı tüccarların sadece ticari faaliyetlerle yetinmeyip, üretim faaliyetlerinde de bulunarak Osmanlı Devleti sınırları içinde birçok yatırımda bulundular. Bu yatırımların göstergesi olarak açılan Çukurova'daki çırçır fabrikaları, Adana Milli Mensucat, Tarsus'ta Çukurova Mensucat, İzmir'de Şark İplik sanayi ve Yedikule İplik fabrikası bu fabrikaların en önemli olanlarıdır (Eldem,1970). 1838 yılında İstanbul'da 3.000 dokuma tezgâhı bulunmaktaydı. Bu tezgâhlarda dokunan kumaşlar Anadolu'nun çeşitli yerlerine gönderildiği gibi, yurt dışına ihraçta ediliyordu (Önsoy,1988). Örneğin; Teselyada bulunan Ambelakya'dan 250.000 kg pamuk ipliği Viyana, Peşte, Bayreuth, Leipzig ve Dresden dokuma merkezlerine gönderiliyordu (Önsoy,1988).

Osmanlı Devleti'nin pamuk ipliği ithalatı 1825'ten 1860'a kadar 40 kat, pamuklu dokuma kumaş ithalatı ise aynı yıllar için 65 kat artış gösterdi (Kurtoğlu,2012). Osmanlı Devleti'nin pamuklu ürün ithalatı her geçen gün artıyordu. Buhar gücü ile çalışan makinelerin iplik eğirme ve daha sonra kumaş dokuma aşamasında da kullanılabilmesi, üretimin büyük ölçekli ve ucuz olmasını sağlıyordu. Ürün fiyatlarının ucuzlaması ise, var olan talebin daha da artmasına neden oldu (Pamuk,2011). Üretilmiş olan İngiliz mallarının en dikkate değer olanı pamuk ürünleriydi. Pamuk ürünleri Anadolu'nun her tarafından talep görürdü. Çünkü Sanayi

Devrimi'nin üretimi artırdığı düşüncesinin en önemli göstergesi pamuklu dokumalardır (Yerasimos,1975).

Üretilmiş olan bol, ucuz ve kaliteli İngiliz ipliğinin ithal edilmesi, yerli iplik fiyatlarının düşmesine ve emeğin ucuzlamasına neden oldu. Emeğin ucuzlaması, ülke içerisindeki işsizliği artırdı.

1830'larda İngiliz işçisinin gündeliği, Osmanlı işçisinden daha da yüksekti. Üretim maliyetlerindeki bu farklılıklar İngilizlerin halen daha Osmanlı Devleti pazarlarını tamamen ele geçiremediğini göstermektedir (İnalcık,1996). Örneğin bu yıllarda İngiliz ipliği; Şam, Halep, İzmir, Bursa ve İstanbul pamuklu sanayilerinde henüz yeteri kadar talep bulmamıştı. Fakat geçimini iplik eğirmekle geçinen Anadolu kasabaları, bu teknik gelişmelere karşı direnmeye devam ediyordu (İnalcık,1996). Fakat rakamsal olarak incelendiğinde pamuklu tekstil ürünleri ithalatta en önde gelmekteydi. Örneğin 1850 yılında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne toplam ihracatı 8.500.000 sterlin iken bunun 3.500.000 sterlinlik tutarını pamuklu dokumalar oluşturuyordu. Diğer bir ifadeyle ithalatın yarısı pamuklu dokumalardı (Kurtoğlu,2012). Hâlbuki pamuklu tekstil, yerli tüccarlarının en önemli ihraç mallarıydı. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'ndan İngiltere'ye yapılan pamuk ihracatı, 1750'de 598.605 libre iken bu rakam Fransa'ya yapılan ihracatın % 10'u kadardır. 1775'te bu miktar % 250 fazla artış göstererek 2.175.132 libreye kadar yükselmiştir (Genç,2004). Osmanlı Devleti, Fransa'ya 1778 yılında 2.300.000 libre değerinde pamuk bez ihraç etmiştir. 1789'a geldiğinde Fransa'nın ağır gümrüklerine rağmen 187.000 libre değerinde ipekli kumaş ihraç etmişti (Kurtoğlu,2012). Fakat İngiltere'nin ucuz ve bol pamuklu tekstil ürünleri, Osmanlı pamuklu ürünlerinin yerini almaya başladı. 1830 yılında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne pamuklu kumaş ihracı 351.000 İngiliz lirasına ulaştı (İnalcık,1996). İngiltere'nin yapmış olduğu bu kitlesele üretim 1816 ve 1848 yılları arasında pamuklu dokuma ihracatı, İngiltere'nin yapmış olduğu toplam ihracatın % 40 ile % 50 arasındaki ihracatını karşılamaktadır. (Hobsbawn, 1996).

Avrupa sermayesi, başlangıçta kendisini hammadde ve tarımsal ürün ticaretinde göstermişti. İlerleyen zamanlarda yabancı tüccarların kendilerini, Osmanlı pazarlarında daha etkin gösterdikçe Osmanlı topraklarında üretime de başladılar. İngilizler, on dokuzuncu yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nden ham pamuk ithal

ederken, antlaşmadan sonra ve 1850'lerde Batı Anadolu'da çiftlikler satın alarak, pamuk üretimine başladılar. 1861 yılına gelindiğinde İzmir ve çevresindeki tarım alanlarının üçte biri Avrupalılara aitti (Owen,2009). 1862 yılında ekilen pamuk alanı 1861 yılına göre 4 kat artış sağlamıştı. Aydın ve çevresinde 1862 yılında 18.000 dönüm üzerine ekilen pamuk, 1863'te 70.000 dönüme yükselmişti. Torbalı ve çevresinde 1862 yılında 15.200 dönüm olan pamuk, 1863 yılında 34.800'e yükselmişti (Kurmuş,1982). Aşağıdaki tabloda İngiltere'nin toplam pamuklu ürünler ihracatı ve Osmanlı Devleti'nin bunun içindeki payı gösterilmiştir.

Tablo 2.2: İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne İhracatı ve İngiltere'nin Toplam ihracatı

Tarih	İngiltere'nin Osmanlı Ülkesine İhracat		İngiltere'nin Bütün İhracat Toplamı	
	Pamuklu (bin yarda)	Pamuk İpliği (bin libre)	Pamuklu (bin yarda)	Pamuk İpliği (bin libre)
1825	3.578	557	132.129	35.334
1830	15.940	1.528	219.355	64.645
1835	25.692	3.272	421.122	118.470
1845	46.793	5.830	673.268	135.144
1850	31.124	2.384	757.979	131.370
1855	132.605	8.446	1.230.827	165.493
1860	229.201	22.824	-	-

Kaynak: Halil İncalcık, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, 1996, s.311

Bu sonuçlara bakarak Osmanlı pamuk sektörünün tamamen çöktüğünü söylemek yanıltıcı olabilir. Fakat 19. yüzyılda Osmanlı tekstil sanayisi eski gücünden uzak olduğu kesindir. Ancak yine de pamuklu tekstil üretimi önemli sektörlerden biriydi. Örneğin 1830'lu yılların başında Halep'te pamuklu kumaş imal eden 300, ipekli kumaş üretimi yapan 200 imalathane bulunmaktaydı (Önsoy,1988). Ama yine de pamuk ithalatı, Osmanlı sanayisine yıkıcı etkisi önemli seviyelere ulaşmıştı. Örneğin; Teselya'da bulunan 2000 tezgâh 1830'da 200'e düşerken, Üsküdar'da bulunan 600 tezgâh sayısı 1821'de 21 tezgâha düştü. Bu rakamlar pamuklu tekstil üretimin gerilemesinin ne kadar vahim boyutlara ulaştığının en açık göstergesidir (İncalcık,1996).

2.5. İç Gümrük Vergileri

İç gümrüklerden alınan vergiler dört bölümde incelenebilir. Bunlar âmediye, reftiye, masdariye ve müruriyedir (Tabakoğlu,1994).

2.5.1. Amediye

Yabancı memleketlerden sınır veya limanlara gelen mal ve eşyalardan alınan vergidir (Eldem,1970).Diğer bir ifadeyle gümrük yerine gelen mallardan alınan vergidir (Tabakoğlu,1994,).

2.5.2. Reftiye

Diğer bir adıyla ihracat vergisidir. Osmanlı sınırları dışına çıkarılan eşyadan alınan gümrük vergisidir (Gökbunar,2007). Diğer bir ifadeyle gümrükten çıkarılan mal veya eşya üzerinden alınan vergidir (Tabakoğlu,1994,).

2.5.3. Mastariye

Diğer adıyla transit vergidir. Tüketim yerinde alınan vergidir (Eldem,1970). Osmanlı toprakları dışından herhangi bir şehir veya iskeleye getirilen ve orada satılan emtiadan alınan resimdir (Baskıcı,2005)

2.5.4. Müruriye

Müruriyenin diğer adı da bac-ı ubûr (geçiş ücreti) da denir (Tabakoğlu,1994). Yabancı memlekette diğer bir yabancı memlekete götürülen eşyanın Osmanlı topraklarına uğradığı zaman alınan vergidir (Baskıcı,2005). Dış ülkelere girip içeride tüketilmeyip, diğer bir ülkeye gönderilen eşyadan alınan gümrük vergisidir (Gökbunar,2007).

3. OSMANLI DEVLETİ'NDE İÇ BORÇLANMA ŞEKİLLERİ VE BANKACILIK FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nde ilk borçlanma iltizam sistemiyle başlar. Daha sonra bunu malikâne sistemi ve esham sistemi takip eder. Tağşiş, kaime ve galata bankerlerinden borçlanmalar ise diğer iç borçlanma şekilleridir.

3.1. İltizam

Osmanlı Devleti, dış borçlanmayı itibar meselesi olarak gördüğünden 1854 yılına kadar dış borçlanmaya gitmedi. Bütçe açıklarını, iltizam usulü ve vergi toplama yoluyla kapatmaya çalıştı. Mültezimlerden iç borç alınarak hazine gelirlerinde artış sağlanmaya çalışıldı (Özdemir,2009). Devlet, bir yöredeki vergi toplama işini, bir veya üç sene olarak, açık artırma yoluyla mültezim adı verilen özel kişilere vergi toplanmadan önce satabiliyordu (Pamuk, 2011). Mültezimler, devletten belli bir bölgenin vergi toplama hakkını önceden satın alabiliyordu. Ücreti ise ürün olarak toplayıp, Avrupalı tüccarlara veya yerli tüccarlara satılıyordu (Kıray,1993).

İltizam sisteminde mukataaların süresi 3 yıldan fazla olamazdı. Mukataaların büyük bölümü iltizam usulüyle toplanırdı (Pamuk, 2011). İlerleyen dönemlerde devlet, mukataaların süresini uzatarak ve önemli bir bölümünü peşin almaya başladı. Uzatılan bu süre ise iltizam sisteminin bir iç borçlanmaya dönüşmesine neden olmuştu (Pamuk, 2011). Devlet, iltizam sistemini daha etkin kullanmaya başlayarak daha fazla vergi toplamayı başardı (Beyaz,2013).

3.2. Malikâne Sistemi

Gelirleri ve sınırları, devlet tarafından belirlenmiş ve özel kişilere devredilmiş, mukataa toplama hakkına sahip olma sistemine malikâne denir (Çakır, 2003). İltizam sisteminde böyle uygulama olmazdı. Mukataaların toplanma sürelerinin uzatılarak ve açık artırma usulüyle bu hakkı elde etmiş olanlara, hayatta olduğu sürece bu haktan yararlanabilirlerdi. Mukataaların sürelerinin uzatılması, bunları toplama hakkına sahip olanların (kaydı hayat) yaşadığı sürece bu haktan

yararlanmasını sağlayan sisteme malikâne denir. Malikâne sahibinin ilk önceki gerçekleştirmiş olduğu ödemeye ise muaccele denir (Pamuk, 2011).

Mukataatların süresinin ve miktarının artırılması bir tür uzun dönemli iç borçlanma biçimidir (Pamuk, 2011). Malikâne sahibi elindeki mukataayı, hiçbir engel olmadan alma ve satma hakkına sahipti. Malikâne sisteminde kaydı hayat şartı getirilmesi, birçok suistimalleri de beraberinde getirmişti. Örneğın malikâne sahibi ölse bile bunu devletten gizleyip ölmeden önce mukataayı başka birine satmış gibi gösterilmeye başlanmıştı (Genç,2010). Devlet, bu suistimallerin önüne geçebilmek amacıyla birtakım önlemler aldı. Haklarını satmak isteyenleri, defterdarların huzuruna getirilerek devir işlemler gerçekleştirilirdi. Malikâne sistemi ile iltizam sisteminin benzerlikleri olmasının yanında önemli farklılıkları da bulunmaktadır. En önemli farkı ise iltizam sistemi süreliyken, malikâne sistemi vergi toplama hakkını elde eden kişinin, bu haktan yaşadığı sürece faydalanabilmesidir (Alper, vd,2010).

3.3. Esham

Esham 1775'te başlayıp 1860'a kadar içeriğini değıştirmeden devam eden iç borçlanma senedir (Genç, 2010). Uzun vadeli iç borçlanma senedi olan bu sistemde, bir vergi kaynağının yıllık net geliri nominal olarak belirlenip ve bu tutar büyük sayıda paya bölünürdü. Devlet, her pay sahibine her yıl aynı miktarda ödeme yapmayı taahhüt ediyordu. Buradaki amaç, devletin küçük ve orta ölçekli tasarruf sahiplerine ulaşmak istemesiydi (Pamuk,2006).

Mukataatın yıllık nakdi gelirinin sehimler halinde bölünerek, muaccele denilen peşinat karşılığında, kayd-ı hayat (yaşadığı sürece) şartıyla halka satılmasıdır (Paylanbay,2007). Malikâne sisteminde vergi kaynağındaki gelirlerin toplama yetkisi kaydı hayat şartı ile satılırken, eshamda yıllık kârın sadece belli miktarı kaydı hayat şartı ile satılmıştır (Alper ve adem, 2010). Zamanla bu sehimler halinde bölünmüş hisseler, halk arasında da alınıp satılmaya başlamasıyla, devlete geri dönüşü gecikmiştir. Bu gecikme, devletin daha fazla faiz ödemesine neden olarak devleti önemli ölçüde zarara uğrattı (Paylanbay,2007).

3.4. Tağşiş

Osmanlı Devleti'nin bütçe açıkları, 1760'ların sonlarından itibaren artmaya başlamış, 1830'larda ise zirveye ulaşmıştı. Devlet, gelir kaynakları üzerindeki denetimini artırmaya çalışmış, iç borçlanmayı denemiş ve kısa dönemli mali baskılar arttığında da tağşişlere başvurmak zorunda kalmıştı (Pamuk,2006). Tağşiş, madeni paranın değerli maden içeriğinin azaltılarak değerinin düşürülmesi işlemine denir (Alper ve Anbar,2010). Diğer bir ifadeyle devlet, tağşişe başvuracağı zaman piyasadaki altın veya gümüş sikkeleri toplayıp, bunların içindeki değerli maden içeriğini azaltarak tekrar piyasaya sürülme işlemidir. Tağşişler, kısa vadede devlete gelir sağlayan mali politika araçları olarak da kabul edilir (Pamuk,2006). Devlet, tağşiş yaparak aynı miktarda gümüşle, itibari değeri daha fazla miktarda sikke basmakta ve ödemelerin daha büyük bir bölümünü karşılamaktaydı (Pamuk,2006).

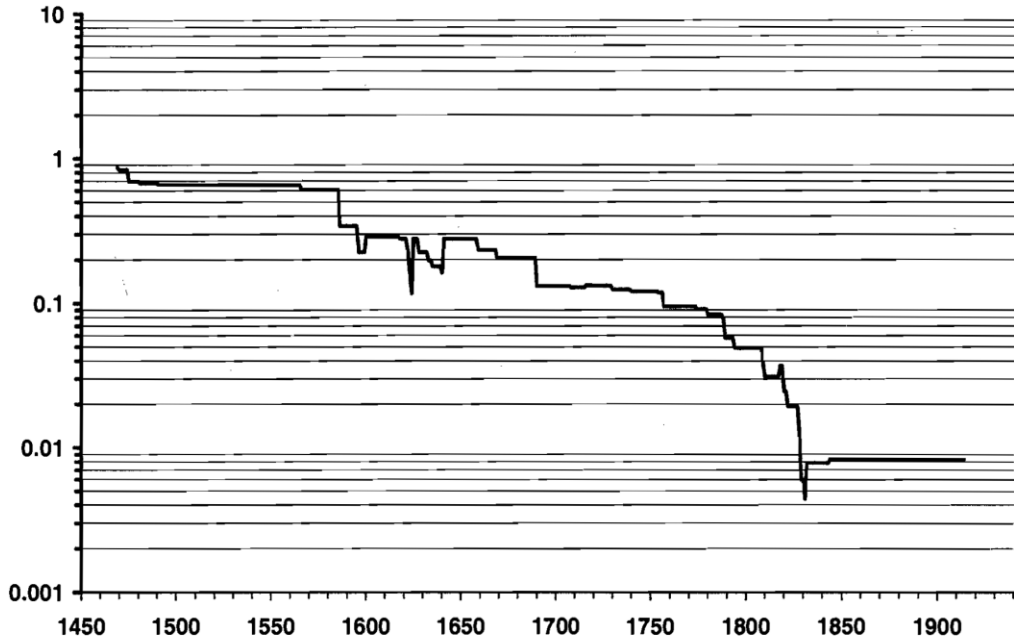
Tağşiş, bir nevi paradan para kazanmaktır. Bu işlerden de en fazla kârı bankerler elde etmekteydi. Bu sayede ucuzlattıkları parayı, devlete yüksek faizlerle verip para kazanabiliyorlardı (Kazgan,1991). Bundan dolayı, galata bankerleri kaimeye itiraz ediyorlardı (Kazgan,1991).

II. Mahmut 1808 yılında tahta çıktığında, 1789 yılından beri Osmanlı kuruşunun içinde 5,9 gram gümüş bulunmaktaydı. 1831 ve 1832 yıllarında ise kuruştaki maden içeriği azaltılarak 0,5 grama düştü. Daha sonra 1832 yılında 0,94 grama, 1834 yılında ise 1 grama yükseltildi. Birinci Dünya Savaşı'na kadar da aynı düzeyde kaldı (Pamuk,2006). 1808 ve 1830 yılları arasında altın ve gümüş sikkelerin içeriği, altında 35, gümüşte ise 37 kez değiştirildi. Yapılan bu tağşişlerden dolayı fiyatlar yükselmiş, İngiliz sterlinin değeri 23 Osmanlı kuruşundan 104 Osmanlı kuruşuna yükselmişti (Lewis,1961). Kuruşun tağşişi, onun diğer sikkeler karşısındaki değerini de düşürdü. 1788 yılında bir Venedik dükası 5,5 kuruş, bir İngiliz sterlini ise 11 kuruş değerindeydi. 1844 yılında ise düka 50-52 kuruşken, sterlin 110 kuruştı. Bu da şu anlama gelir ki kuruş yüzde doksan değer kaybetmiştir (Pamuk,2006).

Finansman açığını kapatmak için başvurulmuş bu yol, para arzını ve devlet talebini artırdığından enflasyona neden olmaktaydı (Genç,2010). Tağşişin piyasaya yansıyan diğer bir olumsuz yanı da devletin iç piyasalardan borç almasını zorlaştırmasıydı. Çünkü devlet, tağşişe başvurmaya başlayınca, piyasalar tağşişlerin

tekrarlanacağı beklentisi içerisinde girerek, devlete borç vermekten vazgeçip, veya daha yüksek faiz talep ediyorlardı (Pamuk,2006,s,14). Bir tür karşılıksız para basma olarak da adlandırılabilen taşış, fiyat artışlarına da neden olmaktadır (Özdemir,2009). Bütün gıda fiyatları, bazı eşya ve dükkân kira fiyatlarının artması, sosyal refahı negatif olarak etkilemiştir. (Kazgan,1991).

Taşışın en büyük nedeni savaşlardı. 1828 ve 1829 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan savaşta en yüksek oranlı taşışlar yapıldı (Pamuk,2006). 19. yüzyılın ortasında, Osmanlı Devleti, iki metale dayalı bir para sistemi kullanıyordu. Madeni sikkelerle ilgili yeni standartlar benimseyerek Avrupa finans piyasalarından borçlanma yolunu seçti. 1850'lerden Birinci Dünya Savaşı'na kadar devlet taşışe başvurmadı. Çünkü artık devlet, bütçe açıklarını finanse etmek için dış borçlanma yoluna gitmişti (Pamuk,2006). Aşağıdaki grafikte Osmanlı parasındaki gümüş miktarının değişim oranı gösterilmiştir.

Şekil : 3.1: Osmanlı Para Birimi Olan Akçenin Gümüş İçeriği,

1469-1914

1 Kuruş=120 Akçe

Kaynak: From Debasement to External Borrowing: Changing Forms of Deficit Finance in the Ottoman Empire, 1750- 1914, Bulgarian National Bank, Sofya, 12, 1800-1914, Chicago-London,1980, s.12

3.5. Kaime

Kaime, 1839 ve 1876 yıllarındaki reformları ve savaş maliyetlerini karşılamak, ayrıca mevcut krizleri aşmak için devletin başvurduğu bir diğer finansman çeşididir. Osmanlının ilk kâğıt parası olarak kabul edilmektedir. Kaime banknot ve devlet tahviline benzeyen parasal evrak olarak da tanımlanabilir (Alper ve adem, 2010).

Kaimeler, 1839, 1840, 1861 ve 1876 yıllarında dolaşıma çıkarılmıştır (Özdemir,2009). Osmanlı Devleti, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru para taşıması yaparak ek gelir elde ediyordu. İlerleyen zamanlarda bütçe açıklarını kapatabilmek için taşışler yeterli olmadı. Bunun sonucunda ise Kaime-i Nakdiye-i Mutebere'yi piyasaya çıkardı (Aysal,2013). Kısa vadeli hazine bonusu biçiminde olan kaime, İstanbul ve taşrada dolaşımda olacak ve sekiz yıl sonra yüzde sekiz faizle geri ödenecekti (Kazgan,1991,s,75). Kaimeler, kâğıt para ve hazine bonusu arası bir şey olmasının yanında karşılığında altın rezervi yoktur (Yerasimos,1975). Devletin kaimeleri piyasaya çıkarmasının amacı bütçe açıklarını kapatabilmek ve içine düştüğü bu darboğazdan çıkabilmektir. Bunun için tasarruf sahiplerine ulaşarak, halkın elindeki fonların faiz karşılığında hazineye aktarılmasına çalışıldı (Aysal,2013).

1840 yılında kaime, her birinin kıymeti 500 kuruş ve toplamda 16 milyon kuruş olarak basılmıştı. 1860 yılına gelindiğinde ise basılan kâğıt para miktarı 1,1 milyarı bulmuştu (Eldem,1970). Fakat zamanla piyasada dolaşan kaime miktarının artması ve halktan kabul görmesi, kalpazanlar tarafından sahtelerinin piyasaya sürülmeye başlandı. Bunun sebebi ise kaimelerin basit hazırlanması ve numaralandırılmamış olmalarıydı. Önemli miktarda sahte kaimenin piyasaya sürülmesi sonucu, devlet önemli ölçüde zarara uğradı (Yerasimos,1975).

3.6. Galata Bankerleri

Osmanlı Devleti'nde banka kuruluncaya kadar banka ve kredi işlemleri galata bankerleri tarafından yürütülmüştü (Eldem,1970). Galata Bankerleri, ilk zamanlarda tahvilleri iskonto etmek, memur maaşlarını kırmak ve iltizam usulüyle vergi toplamak gibi işlemleri yapıyorlardı (Eldem,1970). Çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşan sermaye sahipleri, başlangıçta ticari ve tefecilik faaliyetlerinde bulunurlardı.

Daha sonraları ise galata bankerlerinin finansal noktada almış oldukları eğitimlerle, her türlü finansal işlemi yapabilecek seviyeye ulaştılar. Bununla beraber ilerleyen zamanlarda devletin dış borç komisyonculuğunu yapmaya başladılar (Özdemir,2009).

Osmanlı Devleti, genellikle galata bankerlerinden kısa vadeli borç alarak finansal sorunlarına çözüm bulabiliyordu (Dayar, vd,2009). Çünkü Galata bankerleri sağladıkları kredi imkânlarıyla, ticari hayata canlılık katarak ticaretin etkinliğini arttırıyorlardı (Eldem,1970). Galata bankerleri aynı zamanda ithalat ve ihracat işlerinin yürütülebilmesi için finansman sağlama görevini de üstlendiler.

Aynı zamanda devlet borçlarının her geçen biraz daha artması galata bankerlerine olan ihtiyacı daha da artırıyordu. Galata bankerlerinin finansal piyasada aktif rol üstlenmeleri, Osmanlı ekonomisi için ne kadar önemli olduklarını göstermekteydi (Pamuk,2011).

1871-1881 yılları, Galata bankerlerinin ticari kazanç noktasında en parlak dönemi olmuştur. En önemli gelir kaynakları ise demiryolu, tramvay, inşaat, tütün rejsi, madencilik alanlarıydı. (Özdemir,2009). Galata Bankerlerinin yapmış olduğu bu ticari faaliyetler önemli miktarda sermaye edinmelerini sağladı.

Galata Bankerlerinin mevcut sermaye durumlarını anlamamız için şu örnek daha açıklayıcı olabilir. Örneğin; devletin para ıslahı için gereken banka kurulması işlemleri için Galata bankerleri ile anlaşarak 1847'de İstanbul Bankasını kurdu. Fakat bu bankanın faaliyetleri beş yıl sürdü (Eldem,1970).

3.7. İlk Bankacılık Girişimleri

On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar parasal işlemler, Galata Bankerleri tarafından yürütülmekteydi (Özdemir,2009). İstanbul Bankasının kurulmasının asıl amacı kaimelerin kıymetten düşmesini önlemek ve kambiyo rayiçlerinin korunmak istenmesidir. İstanbul Bankası, Galata bankerlerinin yardımıyla 1847 yılında kuruldu (Eldem,1970).

Yabancı ülkelerle ticari ilişkilerin gelişmesi, devletin kısa vadeli kredi ihtiyaçlarına galata bankerlerin cevap verememesi, devletin daha güçlü kurumlarla çalışma ihtiyacını ortaya çıkardı (Özdemir,2009). Yeterli sermayeden yoksun olarak

kurulan bu banka, ticari işlemleri finansal sorunlarla karşılaşmadan çözebiliyordu. Kurumun başında galata sarraflarının olması ve devlet yardımının etkin olması, halkın güven duygusunu daha da artırıyordu (Yerasimos,1975). Diğer taraftan devlet kâğıt para basma yetkisini bu bankaya vererek bağımsız para politikası izleme hakkından vazgeçiyordu (Pamuk,2011). Tüm bu faaliyetler İstanbul Bankasının iflasını engelleyemedi. 1852 yılında kendisini fesheden bu banka 26.282.744 kuruş zarar etti (Yerasimos,1975).

3.8. Osmanlı Bankası

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Kırım Savaşının maliyetlerinin karşılanabilmesi için devlet dış borçlanmaya gitti. Kısa sürede 5.000.000, 3.300.000 ve 5.500.000 sterlin tutarlarında dış borçlanma gerçekleştirdi. Fakat devletin para, kredi ve uluslararası ekonomik ilişkileri yürütebilecek bir finans kurumuna ihtiyacı vardı (Özdemir,2009). Devlet, borçlanma ve ekonomik ilişkilerin daha düzenli yürütülebilmesini sağlayacak, yabancı sermaye yardımıyla bir banka kurmak istiyordu. Bundan dolayı,1856 yılında 500.000 İngiliz lirasıyla Osmanlı Bank kuruldu (Eldem,1970).

Osmanlı Bankasının kurulma nedenleri devletin mali güçlüklerine çözüm bulabilmek ve parasal istikrar ortamı sağlamaktı. Osmanlı Bankası, günümüzdeki merkez bankası işlevini görmekteydi (Pamuk,2011). Bu banka aynı zamanda hem para basabilecek hem de hazine gelirlerini toplayabilecekti (Kazgan,1991). Osmanlı bankasının üç önemli görevi vardı. Birinci görevi, yıpranmış paraların piyasadan kaldırılmasına yardımcı olmak, ikinci görevi devletin iç ve dış borçlarının anapara ve faiz ödemelerini gerçekleştirmek, üçüncü görev ise devlete kısa vadeli borç vererek finansal sorunlara çözüm bulmaktı (Pamuk,2011).

Osmanlı Bankası 4 Şubat 1863'te Fransız banker ve işadamlarının katılımıyla Bank-ı Osmani Şahane olmuştur. Başlangıç sermayesi 67,5 milyon franktı. 1865 yılında sermayesi 101 milyona, 1875 yılında ise 520 milyona yükselmişti (Eldem,1970). Ticari hayata egemen olmak isteyen bu banka memleketin her yerine şubeler açmıştı. Yönetim merkezi İstanbul, idari yönetimi Londra ve Paris'ti (Eldem,1970). Fransız Devrimi'nden sonra iflas eden bu banka hazineyi 26,3 milyon kuruşluk zarara uğrattı (Issawi,1980).

Osmanlı Bankasının para oluşturamamasının nedeni, devletin sanayileşmeyi gerekleştirmemesidir (Kazgan,1991). Osmanlı Bankası, Avrupa sermayesinin ekonomi üzerindeki denetiminin göstergesi olan birkaç kurumdan birisidir (Pamuk,2011). 1877-78 yılları arasında olan Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı bankası devlete borç vermeyi kabul etmedi. Devletin karşı karşıya kalmış olduğu bu g durum, devleti birtakım önlemler almaya sevk etti. Devletin Osmanlı Bankasına tanımış olduğu yetkiyi kendi üzerine alarak tekrar kâğıt para basma işlemini kendisi gerçekleştirmeye başladı (Pamuk,2011).

4. 1838 SERBEST TİCARET ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI VE UYGULANMASI

16 Ağustos 1838 günü Sadrazam Reşit Paşa'nın Boğaziçi'nde Balta Limanı'ndaki konağında İngiliz Elçisi Ponsonby ve Reşit Paşa, iki devlet arasında 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nı imzaladılar (Pamuk, 2005). 1838 antlaşmasından önce ihracat vergisi % 3, ithalat vergisi ise % 5'ti. Transit ticaret vergisi de % 8 olarak hesaplanmaktaydı (Issawi, 1966). 1838 Serbest Ticaret Antlaşması imzalandıktan sonra kısa bir zaman içinde, diğer Avrupa devletlerini de kapsayacak şekilde genişledi. Antlaşmayla ithalat vergisi % 5, yurtdışına mal satmak isteyen Osmanlı üreticisi için ihracat vergisi ise % 12 olarak düzenlendi. Ayrıca Osmanlı üreticisi, devlet içerisinde malını bir bölgeden diğer bir bölgeye taşıırken, yabancı tüccarların ödemediği iç gümrük vergilerini de ödemek zorundaydı. Üstelik ilerleyen zamanlarda taşımacılıkta gerçekleşen teknik gelişmeler, Osmanlı tüccarlarına dolaylı olarak zarar verdi (Issawi, 1966).

Osmanlı Devleti'nde ihraç edilecek mallar, Osmanlı tüccarları tarafından iskelelere getirilirdi. Yabancı tüccarlar, iskelelere gelen malları satın alıp gümrük vergisini ödedikten sonra ihraç edebilirdi. 18. yüzyıldan itibaren yabancı tüccarlar, malların üretildiği yerlere aracısız ulaşırlarsa kârların daha fazla olacağını bilincindeydiler. Bundan dolayı, her zaman iç kesimlere ulaşabilmenin arayışı içinde oldular (Kütükoğlu,1976).

Yabancı tüccarlar, antlaşma maddelerine göre dışarıdan her türlü mal ithal edilebilecekti. İthalat vergisi % 3 ödeyip ilaveten % 2 munzam vergi ödedikten sonra, her türlü malı memleketin her yerine serbestçe götürebileceklerdi. Aynı zamanda transit ticaret vergisi ödemeyecekler ve hiçbir vergiye tabi tutulmayacaklardı (Yücekök,1968). Osmanlı Devleti, tüccarlardan bir yerden diğer bir yere giderken almış olduğu transit gümrük vergisinden vazgeçiyordu (Yücekök,1968). İhracat vergisinde ise ihraç malının geçtiği yerlerden çeşitli adlarla alınan vergilerden vazgeçilerek sadece değeri üzerinden % 9 vergi alınacaktı (Yücekök,1968). Örneğin; bölge dışında üretilen ipekli-pamuklu dokumalardan yüzde 3 gümrük vergisi, satış noktasında da yüzde 2 ilave vergi alınıyordu. Fakat bölgede üretilen ipekli-pamuklu dokumalardan çeşitli adlarla ve çok daha ağır

vergiler alınıyordu. Bunlar arasında ipekten alınan gümrük vergileri, yabancı üretim iplik ve boyalardan alınan ithalat vergileri bulunuyordu. Çeşitli adlarla alınan bu vergiler, yerli ürün üzerinde maliyet artışına neden oluyordu. Bunda dolaylı halk, olan ithal malı tercih ediyordu (Quataert, 1993). Örneğin; yabancı tüccar Anadolu’da sattığı mal için sadece % 5 vergi öderken, yerli tüccar ise ihraç edeceği mal için % 12 vergi ödemek zorundaydı. Diğer taraftan yerli tüccar, her türlü eşyayı Osmanlı Devleti’nin bir eyaletinden diğerine geçirirken de bu vergiyi ödemek zorundaydı. (Yücekök,1968).

Adil olmayan bir şekilde düzenlenen gümrük vergi oranlarına, antlaşmadan sonra halk itiraz edecekti. 1846 yılında Ticaret Nazırlığı’na yazılan şikâyet yazısında, esnafın çok zor durumda olduğu belirtiliyordu. Esnafın bu şikâyetinin sebebi ise gümrük vergilerinin yabancı tüccarların lehine oluşuydu. Çünkü yabancı tüccarlar % 5 gümrük vergisi öderken yerli tüccarlar % 12 gümrük vergisi ödemekteydiler. Gümrük vergi oranlarının etkisiyle yerli ticari malların fiyatı, yabancı malların piyasa fiyatlarına göre daha yüksekti. Yerli ticari malların fiyatlarının yükselmesi ise bu mallara olan talebi azaltmıştı. Esnaf ise bu rekabetle mücadele edebilmek için yerli ürünler üzerinden indirim gitmek zorundaydı. Fakat yapılan bu indirimler esnafın kârını azaltarak gümrük vergilerinin olumsuz etkilerini daha da çok hissetmelerine neden oldu(BOA, A.MKT. MVL, 2-88).

Aynı zamanda gemiler boğazlardan serbestçe geçecek, malların gemiden gemiye aktarma işlemlerinden ve gemilerin transit geçişinden hiçbir şekilde ücret alınmayacaktı (Yücekök,1968). Antlaşmanın yedinci maddesine göre her mal için ayrı bir gümrük miktarı belirlenecek ve malların hangi limanlardan ihraç edileceği tespit edilecekti (Kütükoğlu,1997). Antlaşmanın dördüncü maddesine göre malın kıymeti üzerinden alınacak gümrüğün tespitinde belirsizlik hâkimdi. Yani malın fiyatının belirlenmesinde hangi zaman aralığının ve hangi bölgenin baz alınacağı belirsizdi. Fakat Osmanlı hükümeti kesinlikle İstanbul’daki fiyatların esas alınacağını bildirmişti (Kütükoğlu,1997). Eşya limanlara geldiğinde % 9 gümrük vergisi alınacak, gemiye yükleme işlemlerinde de % 3 gümrük vergisi eklenecektir ibaresini içeren farklı yazışmalar da mevcuttur (BOA, Cevdet-i Maliye-36-1634-). Yani yerli tüccar, malı limana getirdiğinde % 9’luk gümrük vergisini ödeyecekti. Yabancı tüccarlar, malı iskelelerden satın alma hakkına, % 3 gümrük vergisini ödedikten

sonra sahip olabilecekti. Belirlenmiş olan bu oran İngiliz tüccarlarına, yerli tüccarlara nazaran önemli avantajlar sağlıyordu.

İthal mallarının gümrük vergilerinin tespit edilmesi, ihraç mallarına göre çok daha kolay olmuştu (Kütükoğlu,1997). İngilizler, çıkarlarını en üst seviyede tutmak istediklerinden, antlaşmada en küçük bir zarara bile tahammülleri yoktu (Kütükoğlu,1997). İngilizlerin kârlarını en üst seviyede tutmaya çalıştıklarını şu örnekten anlayabiliriz. 1838 yılında, Osmanlı mahsullerinin fiyatları yüksekti. İngilizler, gümrük vergilerini bu fiyatlara göre belirlerse, antlaşmadan sonraki yıllarda fiyatlar düşeceğinden gümrük vergileri yüksek hesaplanmış olacak ve İngilizlerin kârı azalacaktı. Bundan dolayı 3-4 senelik fiyatlar tespit edilip, bunların ortalaması alınarak, ortalama bir vergi oranı belirlenecekti. Bu belirlenen rakamı da Osmanlı Devletine kabul ettirdiler. Sadece ipek, tütün, kuru yemiş ve afyon bundan istisna edilmişti (Kütükoğlu,1997).

4.1. Osmanlı Sanayileşme Çabaları

Avrupa'nın sanayide göstermiş olduğu ilerleme karşısında Osmanlı Devleti'nin de sanayileşme programını kendi ülkesinde de uygulamaya geçmesi gerektiğini ifade eden teklifler Osmanlı Hükümetine sunulmuştu (Önsoy,1988). Osmanlı Devleti, kendi iç dinamizmini de kullanarak sanayileşme için üretmek, fabrika kurma ve mevcut şartları daha da ileri götürmek için belli çaba içinde olmuştu (Önsoy,1988). Bundan dolayı belli yatırımlar ve teşviklerle üretim canlı tutulmaya çalışılmıştı. Örneğin kırsal alanlarda ve evlerde yapılan ticari imalat faaliyetleri, üretimin artırılabilmesi için vergilendirilmemişti. Veya ailenin erkek fertleri askerlik görevlerini yapıyorlarsa, o hane halkının ticari imalat faaliyetleri, vergiden muaf tutulmuştu. (Quataert, 1993).

Osmanlı Devleti'nde, çoğunluğu el tezgâhlarına dayanan üretim sisteminin kurulması, genellikle devlet eliyle gerçekleştirilirdi. Kurulan bu işletmeler ticari amaç için değil askeri ve devlet kullanımını amaçlıyordu (Eldem,1970). Osmanlı Devleti'nde ilk sanayi tesis silah üretimi için kurulmuştu. Bu tesis 1505 yılında II. Bayezid zamanında tophanede kurulmuştu. Tophane, kanuni zamanında geliştirilmiş, III. Selim, II. Mahmut ve Abdülmecit dönemlerinde silah fabrikaları ıslah edilmişti (Eldem,1970). 1790 ve 1804 yılları arasında III. Selim askeri teçhizat üretebilmek

için birçok fabrika tesisini modernize etmişti (Quataert,2006). 1793 ve 1794 yılları arasında top, tüfek, barut üretimi sağlayan üretim yöntemlerinin ülkeye girişi sağlanarak askeri imalat geliştirilmeye çalışılmıştı. Aynı zamanda 1804 yılında kâğıt fabrikası ve kumaş dokuma fabrikası inşaatını başlattı. 1827 yılında Eyüp civarında İplik fabrikası inşa edildi. 1830'lu yıllarda Tophanede top döküm fabrikası ve Dolmabahçe tüfek fabrikası, hayvan gücünden buhar gücü sistemine entegre edildi. Aynı yıllarda Beykoz'da tabakhane ve ayakkabı fabrikasının teknik kapasiteleri geliştirildi. Hünkâr İskelesi'ndeki kâğıt fabrikasının bir kısmı, kumaş fabrikasına dönüştürüldü (Clark,1974).

Üretimin şeklini ve biçimini çeşitli nedenler belirleyebilir. Örneğin devletin aldığı kararlar imalat sektörünü elbette etkilemiştir. Kanunlar, Tanzimat reformlarından önce çeşitli mesleki ve dini cemaatlere mensup kişilerle, Osmanlı askeri ve sivil hiyerarşisinde bulunanların giydikleri giysileri belirliyordu. Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu bu uygulama, Osmanlı tekstil imalatçılarına, yabancı rakipleri karşısında koruma sağlıyordu. II. Mahmut'un 1826 yılında ki kılık kıyafet reformu, Osmanlı imalatçıları için son derece yıkıcı sonuçlar doğurdu. Aniden Batılılaşan bürokrat ve askerlerin giyeceği üniformaları üretip satabilmek için Avrupalı imalatçılarla rekabet etmek zorunda kaldı (Quataert,1993).

Zamanın ve modanın getirmiş olduğu yenilikler üretim faaliyetlerini etkilemişti. Örneğin 1863 yılında çarıkçı esnafı, yetkililere durumlarını şöyle ifade ediyorlardı. Çarıkçı esnafı olarak uzun yıllardır halka hizmet vermekteyiz. Eskiden sanatımızın talebi fazlaydı. Ve bu sanatımız aracılığıyla ailemizin geçimini sağlayabilmekteydik. Fakat artık kadınların ayakkabı ve çorap giymesinden dolayı üretimimizde ve satışımızda azalma meydana geldi. Bundan dolayı, çarıkçı esnafının tezgâh sayısı 400'den 50'ye kadar düştü. Ve şüandaki 100 çarıkçı esnafının durumu ise aileleriyle birlikte perişan haldeler diye esnafın şikâyetlerini bildiren dilekçeler yazılmıştı (BOA, MVL, 420-31).

II. Mahmut Paşa'nın yapmış olduğu fes ve kılık kıyafet değişiklikleri sonucu, 1835 yılında fes imalatı için Feshane kuruldu. 1836 yılında Tophane yakınında bir kereste levha fabrikası, İslimiye'de bir yün-iplik ve dokuma fabrikası faaliyet geçti (Clark,1974). Feshane, askere fes giydirme kararı üzerine II. Mahmut devrinde inşa edilmişti. Başlangıcında yalnız fes üretirken 1843 yılında itibaren dokumacılığa

başlamıştı. 1854 yılında buhar kazanı tesis edilmiş, 1866 yılında da bir yangın sonucunda yanan fabrika iki yıl sonra yeniden inşa edilmişti (Eldem,1970).

Bunların yanında devlet, sosyal politikalar geliştirerek üretim faaliyetleri sürdürebiliyordu. Örneğin 1830'ların ortalarında Osmanlı deniz kuvvetlerinin ihtiyacını, sürekli bir şekilde karşılayan bir iplik fabrikası açıldı. Bu fabrikada öksüz çocuklar çalıştırılarak üretim faaliyetlerine katılmaları sağlanmış oldu (Quataert,2006).

Osmanlı Devleti'nin asıl sanayileşmesi dediğimiz zaman aklımıza gelebilecek en büyük yatırımı, 1843 yılında Yedi kuleden Küçükçekmece'ye kadar yüz otuz kilometrelik bir alana, sanayi ve tarımsal ürün alanı kurulmasını gösterebiliriz. Zeytinburnu civarında kurulan sanayi ve imalat merkezinde işçilerin barınma ihtiyacını dahi karşılayan tesis kurulmuştu. Bu sanayi alanında üretim faaliyeti olarak çelik raylar, gemler, pulluklar, demir boru, tüfek çakmaları, üzengiler, bıçaklar, kılıçlar, mızrak başları top usturaları ve demir döküm işleri için imal edilen makinelerden oluşurdu (Clark,1974).

Pamuklu tekstil alanında yapılan yatırım örnekleri ise, Ankara'da 1812 yılında 1000 dokuma tezgâhı bulunuyordu. Ve bu tezgâhlarda 10.000 dokumacı istihdam edilmekteydi (Kurtoğlu,2012). Diğer taraftan 1834'de Darphane-i Amire teknik olarak yenilenerek sadece altın ve gümüş para basan kurum olarak kalmamış adeta merkez bankası görevini işlevini yürütebilecek seviyeye yükseltilmişti (Kazgan,1991).

II. Mahmut döneminde, 1812 yılında tabakhane olarak kurulan tesise, 1884 yılında kundura imalathanesi eklenmiş ve Debeğhane-i Amire adıyla yönetilmişti. 1908 yılında deri kısmı makineleşmiş, fakat kunduralar yine de elde dikilmeye devam ediyordu. 1912 yılına gelindiğinde ise günde 1000 adet deri ve 4000 çift asker postalı üretecek seviyeye yükselmişti (Eldem,1970).

Bakırköy yakınında ikinci olarak kurulmuş bir başka sanayi alanı daha vardı. Bu sanayi üretim merkezinde; iplik bükme atölyesi, pamuklu basma fabrikası, dokuma fabrikası, demir atölyesi, buharlı makine ardiyesi ve küçük buharlı gemiler yapımı için donatılmış bir tersaneyi de içine alıyordu. Aynı sanayi alanında model çiftlik projesi de uygulamaya geçmişti. Bu çiftlikte; çeşitli deney ekinleri, binlerce

fidan ve yeni hayvan cinslerinin üretim tekniklerinin geliştirilmesi için dizayn edilmişti. Bu çiftlikte üretim tekniklerinin geliştirilmesi ve kalıcı hale gelebilmesi için yeni bir okul çiftliğe yakın bir arazide kuruldu. Öğrencilerin her türlü gelişmeyi yakından takip ederek öğrenim görmeleri sağlanmıştı. Bunların yanında Hereke’de, Avrupa üretim teknikleri kullanılarak teknik kapasitesi yükseltilmiş olan, pamuklu dokuma fabrikası kuruldu (Clark,1974).

19. yüzyıl başlarında ise Bursa’da yılda 31.250 kg ipek üretebilecek kapasitede, su ve buhar gücü ile çalışan 14 ipek fabrikası bulunmaktaydı. Bu işletmelerdeki tezgâh sayısı ise 1000’e yakındı. Bununla beraber 100 tezgâhta 12.000 parça tül dokunabilmekteydi (Önsoy,1988). Yine aynı zamanda Bursa’da ipek yetiştirme bölgesi oluşturuldu (Clark,1974). Hereke fabrikası, 1843 yılında, 50 pamuklu ve 25 ipekli canfes tezgâh ile üretimlerine başlamıştı. 1850 yılında da ipekli kısmına 100 adet jakarlı el tezgâhı eklenmişti (Eldem,1970).

1842 yılından beri Balıkesir’de çuha üretilmekteydi. 1843 yılında Darphane-i Hümayun’da da buhar gücüyle çalışan para basma makineleri bulunuyordu. 1844 yılında da Beşiktaş’ta demir dökümhanesi ve Boğaziçi’nde porselen fabrikası kuruldu. Aynı yıllarda İzmir’de kâğıt fabrikası kuruldu (Clark,1974).

Devlet, sadece fabrika ve üretim alanları kurmakla kalmamış, işin ilmi ve teknik altyapısını da düşünmüştü. Örneğin Avrupa’daki sanayileri gözlemlemek ve Avrupa tekniğini Osmanlı Devleti’ne getirilebilmek için yurt dışına öğrenciler göndermişti (Önsoy,1988). Osmanlı Devleti, üretimin durmaması için tüm sektörlerin içinde bulunmaya çalıştı. Madencilikte bu sektörlerden biridir. Devlet, maden alanında da birçok çalışmalar yapmıştı. 1845 yılında maden mühendisleri ve jeologlar, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde maden araması yaptılar. Diğer taraftan zirai faaliyetlere de ağırlık verilerek üretim artırılmaya çalışılmıştı. Osmanlı Devleti 1839’lu yıllarda tarımdaki üretimi artırabilmek için vergi muafiyetleri getirmişti. Teknolojik açıdan gelişmiş makinelerin üretimde kullanımının yaygınlaşabilmesi için gümrüksüz ithal edilebilmesinin önü açıldı (Yıldırım,2001).

Devlet, sanayi üretimi için gereken her türlü çabayı desteklemişti. Örneğin uzun çarşıda parmakçı esnafı, üretim yapıp satmak için 7-8 makineli bir fabrika inşa etmek istediler. Başvurmuş oldukları dilekçeler devlet organlarınca görüşülüp fabrikanın basmahanede kurulmasına karar verildi. Fakat fabrikanın çalışabilmesi

için gereken vapur kömürünün çevredeki esnafı rahatsız edeceği endişesi hâkimdi. Bunun içinde vapur kömürü yerine odun kömürü kullanılması şartıyla fabrikanın açılmasına izin verilmişti (BOA, A. MKT. MVL, 113-88). 1851 yılında devlet, yurtiçi ve yurtdışından alınacak makine, araç ve hammaddelerin ithalinde gümrük muafiyeti getirdi (Yıldırım,2001).

İmalatçılar, basit özellikteki teknik makineleri Avrupa'dan ithal ederek kendi üretimlerini artırmaya çalıştılar. Mensucat imal edenler sentetik boya kullanmaya başladılar. Osmanlı Devleti'nde boyacılıkta çalışan işçi ücretleri, Avrupa'da çalışan işçi ücretleriyle kıyaslandığında % 55-60 daha düşüktü. Bundan dolayı sadece iplik ve kumaş ithal edip kendi imalathanelerinde boyamaya başladılar (Quataert,2006). Osmanlı Devleti'nde istenen sanayi üretiminin yapılabilmesi için gereken makinelerin neredeyse tamamı, Avrupa'dan ithal edilmesi gerekiyordu. Makineler Avrupa'dan ithal edilse bile makinelerin kullanılması ve fabrikaların yönetilmesi teknik altyapı ihtiyacını ortaya çıkarıyordu. Bunun için Hereke ipek fabrikası satın alınırken; işçileri, makinaları ve yöneticileri toplu halde satın alınmıştı. Sadece bir ülkeye teknik manada bağımlı olmak istemeyen Osmanlı Devleti, İngiltere, Belçika, Fransa, İtalya ve Avusturya'dan teknik destek almaya başladı (Clark,1974).

Aynı zamanda devlet, hammadde sorununu da çözebilmek içinde birçok yatırımlar yapmıştı. Devlet, yün elde edebilmek ve yünlü giysiler üretebilmek için 1839 yılında 600 civarında merinos cinsi koyunu Edirne'de halka dağıtarak üretimi artırmaya çalışmıştı (Yıldırım,2001). Bunun yanında 1842 yılında Bursa civarındaki bir çiftliğe 15.000 merinos cinsi koyun daha getirilmişti (Clark,1974). 1843 yılında ise merinos koyunlardan 10 yıl boyunca hiç vergi alınmaması kararlaştırılmıştı (Yıldırım,2001).

Yine başka bir devlet kurumu olan İzmit Fabrika-i Hümayunu, 1845 yılında Abdülmecit döneminde kurulmuştu. Bu fabrika ortalama yıllık fes üretimi 60 bin adet ve 192 ton yünlü dokuma üretebilmekteydi. Bununla birlikte bu fabrika tiftik işleme seviyesini 60.000 kilograma kadar yükseltti (Eldem,1970). Aynı zamanda devlet dış bağımlılıktan kurtulabilmek için birçok fabrikanın ham maddelerini memleketin içinden temin etmeye başlamıştı. Örneğin göçebelerle anlaşarak Balıkesir'deki fabrikaya yün temin edip, Bursa'da buharlı makinelerle çalışan ipek bükme fabrikasını kurdu. Osmanlı Devleti, Avrupa ve Anadolu'daki eyaletlerinde

sentetik boya kaynakları bulmaya çalışarak ithalatı azaltmaya çalışmıştı (Quataert,2006).

Fransa'dan ithal edilmekte olan bazı tütün ürünleri, kâğıt, cam ve kristallerden yapılmış eşyalar, porselenden yapılan kaplar ve bazı dokunmuş kumaşların ithal edilmemesi isteniyordu. Bu malların ülke içinde üretilip dış bağımlılıktan kurtulması gerektiğini ve ülke içindeki sanayinin geliştirilmesi birinci öncelik olmasını belirten çeşitli teklifler sunulmuştu (Önsoy,1988).

Aynı zamanda küreselleşen dünyada özel girişimcilerin önemi de artmaktaydı. Devlet, özel müteşebbisin de sanayileşme çabası içinde olmasını istiyordu. 1840 yılından önce İstanbul ve civarında kurulan fabrikaların hemen hepsi devlet katkısıyla kurulmuştu. Bu tarihten itibaren özel müteşebbisler sanayileşmede önemli rol oynamaya başladılar (Quataert,2006). Örneğin Trabzon'da 1862'de bir özel müteşebbis Avrupa stili yüksek kalitede kösele üretmek için bir fabrika açmıştı (Quataert,2006).

Aynı zamanda devlet, özel müteşebbise teşvik desteğini birçok şekilde göstermişti.1862 yılında devlet üretimi artırabilmenin yanında devletin en önemli dokuma sanatı olan çatma sanatını geliştirebilmek için teşvik ediyordu. İstanbul'da dokuma üretiminin geliştirilebilmesi için Emin ve Ahmet isimli kişilere Hazine-i Celile'den 3 sene içinde faizsiz ödenmek şartıyla, 200.000 kuruş verilmesine karar verilmişti. Bu kişilerin ödemesi gereken 5.000 kuruş olan damga ve gümrük vergilerine dahi muafiyet getirilmişti. Çatma sanatının en iyi şekilde dokunabilmesi için Avrupa'dan üretim makineleri getirildi. Üretimi geliştirmek için getirilen bu makinelerden dahi gümrük vergisi alınmayacaktı. Çatma sanatı, hem ülke içinde hem ülke dışında tercih ediliyordu. Bu sanat, genellikle halıcılık sanatında kullanılmaktaydı (BOA, (A.)MKT. MHM,133-61). Avrupa üretiminin hem ucuz hem de bol olması rekabeti zorlaştırıyordu. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, belli uzmanlık isteyen farklı üretim tarzlarını destekledi. Zaten ilerleyen zamanlarda görüldü ki, üretimini uzmanlık alanında yapan ve farklı üretim yapan zanaatlar ayakta kalabilmişti.

1870'li yıllara gelindiğinde ulaşımın ağının gelişmesi ve özellikle demiryolu ulaşımın da ilerlemesi, sanayinin gelişimi üzerinde pozitif katkı sağlamıştı. Örneğin demiryolu ulaşımının geçtiği vilayetler üzerinde buhar gücüyle çalışan 34 fabrika

üretim yapıyordu (Kurmuş,1982). 1867 ile 1873 yılları arasında ise 7 tane kooperatif kurulmuştu. İleriki yıllarda daha fazla şey planlanıyordu fakat 1870'lerin başındaki mali buhrandan dolayı vazgeçildi (Quataert,2006). 1913 yılına gelindiğinde, bütün devlet sanayi işletmelerinde 5000'e yakın işçi çalışmış ve 120 milyon kuruş değerinde üretim yapılmıştı (Eldem,1970).

4.2. Avrupa'nın İngiltere Önlemi

Sanayi Devrimini tamamlamış olan İngiltere, üretmiş olduğu kitlesel ve ucuz ürünler için hızlı bir şekilde pazar arayışına girdi. Yığın üretim gerçekleştirmiş olan İngiltere'nin Üretmiş olduğu mamûllerin diğer ülke pazarlarında da satılabilmesi gerekiyordu. İngiltere Devleti, tüccarlarının hiçbir engelle karşılaşmadan ticari faaliyetlerde bulunabilmesinin amacındaydı. Bundan dolayı İngiltere Devleti, gerek masa başında gerekse askeri gücünü kullanmaktan çekinmeyerek, dış ülkelerin pazarlarını, kendi tüccarlarının lehine kullanılması için çaba içindeydi. Fakat aynı zamanda İngiltere Devleti, kendi yerli üretimini korumak için koruma politikaları uygulayabiliyordu. Örneğin; 18.yüzyılda Hindistan'da üretilen pamuklu kumaşların İngiliz pazarlarına girişine izin verilmiyordu (Pamuk,2011).

İngiltere'nin tüm bu yaptırımlarına rağmen Avrupa ülkeleri kendi sanayilerini korumakta kararlıydı. Napolyon savaşlarıyla büyük bir yıkıma uğramış olan Avrupa, İngiltere'nin rekabetine karşı himayecilik siyasetini uygulamaktan başka çareleri yoktu (Yerasimos,1975). Fransa, 1825 yılından itibaren tekstil ürünlerinin ithalini yasaklamıştı. Alman gümrük birliği, İngiliz mallarını yasaklamış, ithalatı imkânsız hale getiren gümrük politikaları uygulamıştı. Avusturya, 69 çeşit malın ithalini yasaklamış, 1600 çeşit eşya üzerine çok ağır vergiler koymuştu. Rusya ise 300 çeşit eşyanın ülkeye girişini yasaklamıştı (Yücekök,1968). ABD, dış ticarete koruma politikasının gerekliliğine inandığı için 1842'de gümrük vergilerini geri getirmişti. Almanlar ise iç gümrükleri kaldırarak iç piyasayı genişletip diğer yandan İngilizlerin piyasalarına girmesine engel olabilmek için çeşitli önlemler almaya başlamıştı (Kazgan, 2006). 1850'lili yıllarda ise Almanya, sanayileşme sürecinde kendi sanayisini İngiliz rekabetinden koruyabilmek için yüksek gümrük tarifeleri uygulamaya başlamıştı (Kurtoğlu,2012).

Avrupa'nın bu himayecilik politikası İngiltere'yi farklı ülkelere yönlendirdi. Örneğin 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nın nedenlerinden birisi de Avrupa devletlerinin İngiliz mallarına karşı uygulamış olduğu bu korumacı yaklaşımdı. İngiltere, Mehmet Ali Paşa isyanını bastırılmasına yardım ederek istediği pazarlara ulaşabilmesinin yolu açıldı.

4.3. 1838 Serbest Ticaret Antlaşmasını imzalamaya İten Sebepler

16. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu savaşlar bütçeyi negatif yönlü etkilemiş ve bütçenin açık vermesine neden olmuştu. 19. yüzyıla gelindiğinde ise bütçe açığı giderek artmıştı (Pamuk,2006). Sanayileşme süreci, Avrupa Devletleri'nin gelirlerini artırırken, Osmanlı Devleti'nin gelirlerini ise aynı oranda artıramamıştı. (Yıldız,2007). Batı teknolojisinin Osmanlı sanayisine aktarılamaması, sermaye sınıfının oluşmaması ve bunların yanında sanat ve ticaretle uğraşan bazı Rumların göç etmesi, Osmanlı sanayisinin çöküşünde etkili olmuştu (Önsoy,1988).

1760 ve 1840 yılları arası, Osmanlı Devleti'nin en buhranlı dönemidir. Bu yıllardaki çoğu savaştan mağlup olarak ayrılmıştı. Genç insanların savaflara katılması üretimde azalma meydana getirmişti. Bunun sonucunda ise tarımda verim düşüşü, sanat ve ticaretle de gerileme meydana geldi (Önsoy,1988). Bunların yanında XIX. yüzyılda telgraf, posta teşkilatı ve demiryolu ulaşımının gelişimi ticari, hayatın canlılığını daha da artırmaya başlamıştı (Ünal,2012).

Büyük ölçekte ve ucuz üretim yapan İngiltere, 1820'li yıllarda kendi mamul mallarına pazar arıyordu. Kendi endüstrilerine hammadde temin etmek isteyen İngiliz tüccarları, kendi diplomatları üzerinde baskı kurmaya başlamıştı. Avrupa pazarlarının kendilerine kapalı olmasından dolayı Osmanlı Devleti pazarları öncelikli hedefleriydi (Geyikdağı, 2008). Aynı zamanda İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na ihracatı ise her yıl artarak devam ediyordu. Örneğin 1812 yılında ihracatı 311.000 sterlin iken, 1836 yılında 3.700.00 sterline kadar yükselmişti (Baskıcı,2005). Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile olan ticareti devamlı artış gösterirken, 1830'lara kadar Avrupa'yla olan ticaretin büyüme oranı ise % 1,5'dan % 5'e yükseldi (Kıray,1993).

İngiliz tüccarlarının en çok şikâyet ettikleri ticari engeller; yedi vahit sistemi ve bazı ürünlerdeki ağır vergilerdi. Örneğin Bursa ipeğinden % 5 ile % 21 arası vergi alınırken, diğer mallardan ortalama %10-15 arası vergi alınır. Zeytinyağının ihracatı ise ülkedeki üretim durumuna göre % 33'e ulaşan vergi tarifesi uygulandıktan sonra satışına izin verilebilirdi (Yücekök,1968). Satışın bürokrasisi ise satışının zorlaştırması bakımından caydırıcı etkisi yüksekti. Örneğin “ *tüccar zeytin yağı satın almak isterse divan temsilcisine mühürlü arzuhal gönderecek, memlekette zeytinyağı ihracı yasaklanmamışsa ve başka bir sakınca yoksa Divan-ı Hümayun emir vererek nereden ve ne miktar zeytinyağı alınabileceğini ve mübaşirin ismini verecek, emir başmuhasebeye kayıt olunacak, mübaşir elinde emir ile zeytinyağının belirtilen satış mahalline gidecek ve marifeti şer ile fiyatını tespit ve kayıt ettirecek, sonra emirnamedeki miktarı rayiç fiyatla iki misli çarparak parayı tüccardan alacak, zeytinyağını satanlara paranın üçte biri verilecek üçte ikisi mübaşire teslim olunacak ve bütün bu geçenler emri şerifin arkasına zabıt varakası halinde yazılacak mahallin Valisi Voyvodası, Defterdarı ve İskele Emiri tarafından imzalanıp mühürlenecek, ve emri mübaşir baş muhasebeye götürecektir oradaki bir evvelki kayıtlarla kontrolü yapıldıktan sonra getirdiği paranın %10'u mübaşire ücret olarak verilecektir*” (Yücekök,1968,s,397).

Bu bürokratik engellerin amacı, halkın iâşe noktasında sıkıntıya düşmesini engellemektir. Örneğin 1836 yılında bir İngiliz tüccarının 10.000 kantar zeytinyağı satın alabilmek için izin istemişti. Bu tüccara için bir defaya mahsus izin verilmişti. Fakat bu alınacak olan 10.000 kantar zeytinyağının hepsini bir yerden alamayıp memleketin değişik yerlerinden alabilme hakkı tanınmıştı. Bunlardan 2.000 kantarını Ayvacık'tan, 3.000 kantarını Edremit ve Kemer'den, 2.500 kantarını Ayvalık'tan, 1.000 kantarını İzmit'ten, 1.500 kantarını ise Midilli'den alabilecekti. Ayrıca her bir kantar için tüccar satın aldığı yerde 112,5 kuruş vergi ödeyecek ve nakliyat bedeli ise ayrıca alınacaktı (BOA, HAT,1172-46382). Bu tarz bir ticaret İngiliz tüccarları için pek elverişli değildi. Vergi oranının yüksek olması ve bir ürün için değişik şehirlere gidilmesi maliyetlerinin artmasına neden olabiliyordu.

Antlaşmanın imzalanmasına neden olan diğer nedenlerden biri ise, Sanayi Devrimini tamamlamış olan İngiltere'nin askeri başarılarıyla birlikte, Avrupa'da rakipsiz konuma gelmesiydi. Avrupa pazarları İngiliz mallarına kapalıydı. İngiltere Avrupa dışındaki ülkelere yönelerek ve kendi askeri gücünü gerektiğinde bir tehdit

unsuru olarak kullanarak birçok ticari antlaşma imzalamıştı (Pamuk,2005). İngiltere,1846 yılına kadar tahıl ithalatını yasaklamıştı, Fransa ise pamuk ipliği ve bez dokuma gibi ürünlere uzun bir süre kapılarını kapatmıştı. Diğer bir yasaklama politikası da Alman siyasal birliği öncesi uygulanmıştı. Avusturya'nın 1833 yılında yürürlüğe giren tarifesinde, 69 kalem malın ithalatını yasaklamış ve 1.600 eşya üzerine ise ağır gümrük vergileri uygulamıştı. Rusya'da ise 1833 yılında 300'ü aşkın malın ülkeye getirilmesi yasaktı. 19. yüzyılın son çeyreğinde ise koruyucu dış politika tüm Avrupa'yı sarmış ve ithal gümrükleri yükseltmişti (Toprak,1995). İngiliz hükümetinin kendisi dahi korumacı politikalar uyguluyordu. Örneğin Hindistan'ın ucuz işgücü kullanarak üretmiş oldukları ürünler, İngiliz pazarlarına girişine izin verilmiyordu. (Pamuk,1988).

Sanayi Devrimi'nden sonra İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri, kendi ürünlerinin pazarını oluşturabilmek ve hammadde kaynakları sağlayabilmek amacıyla Avrupa'nın ötesine yöneldiler (Pamuk,1992). Sanayi Devrimi'nin üretimde nasıl bir sıçrama etkisi gösterdiğini anlamamız için aşağıdaki rakamlar bize yardımcı olacaktır. Örneğin; İngiltere 1782 yılında 11.280 ton olan ham ipek ithalatını, 1820 yılında % 1200 artışla 144.818 tona yükseltmişti. 1860'lı yıllara gelindiğinde ise ham ipek ithalatı 5.000.000 tona yaklaşmıştı. 1780'lerde 100.000 ton olan demir üretimi 1830'da 600.000, 1850'de ise 2.000.000 tona yaklaşmıştı. Kömür üretimindeki artış ise 1830'da 16.000.000'dan 1850'de 49.000.000 tona yükselmişti. İngiltere'nin bu seri üretimi yeni pazar ve hammadde ihtiyacını daha da artırmıştı (Önsoy,1988).

1834 yılında İstanbul İngiliz Elçiliği baş katibi David Urquhart'ın İngiltere Dışişleri bakanı Palmerstone için hazırlamış olduğu raporda Osmanlı Devleti'nin bir hammadde kaynağı olduğu ve aynı zamanda üretilmiş mallar için en uygun pazar olduğu bildiriliyordu. Bununla birlikte ticari yasaklardan yakınıyordu (Kıray,1993). Osmanlı hammaddelerinin İngilizlerin üretimi için değerini Palmerston'un Elçi Ponsonby'e gönderdiği talimattan anlıyoruz. 28 Temmuz 1836 tarihindeki talimatında, Türkiye'deki hammadde fiyatlarının İngiltere'nin toplam üretimi üzerinde doğrudan etkisi olacağını ve aynı zamanda üretimi artırabilecek ölçekte olduğunu Ponsonby'e bildirmişti (Kütükoğlu,1997).

Osmanlı Devleti, 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nı siyasal olarak çok zor durumdayken imzalanmıştı. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da sürekli toprak

kayıplarının ardından, Yunanistan ve Cezayir’de de hâkimiyeti kaybetmişti. Bunun ardından Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını elde edebilmek için başta İngiliz ve Fransızların da yönlendirmeleriyle, Osmanlı Devleti’ne savaş açmış ve oğlu İbrahim Paşa Suriye’yi ele geçirerek Anadolu’nun içlerine kadar ilerlemişti (Shaw,1977). Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa 25 Mayıs 1838 de bağımsızlığını ilan ederek, Mısır ve Suriye’yi de kapsayan bir imparatorluk kuracağını ilan ediyordu (Yücekök,1968). Osmanlı Devleti’nin 1838 Serbest Ticaret Antlaşması’nı böyle zor bir durumdayken imzalamıştı. Savaşların sürekli yenilgiyle sonuçlanması, Fransızların Cezayir’i alması ve 1830 yılında Yunanistan’ın bağımsızlığının tanınması, devletin gücünü kaybettiğinin göstergesiydi. Bunu sonucunda ise Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa Osmanlı Devleti’ne karşı isyan faaliyetlerinde bulunmuş ve Anadolu içlerine kadar ilerlemeye başlamıştı (Geyikdağı, 2008).

Osmanlı Devleti’nin Mehmet Ali Paşa isyanını, İngilizlerin desteğini alarak bastırmak istemesi, devlet tekellerini ve Avrupa tüccarlarının karşılaşmış oldukları ticari güçlükleri ortadan kaldıracaktı (Quataert, 2004). İngiltere, tekellerin, olağanüstü vergilerin, harçların ve transit vergilerin kaldırılmasını istiyordu (Kurtoğlu,2012). Yabancı tüccarların Osmanlı Devleti’nin iç bölgelerinde ticaret yapabilmesi için birçok bürokratik engelleri aşması gerekiyordu (Yücekök,1968). Yasakların kalkması, İngiliz tüccarlarını iç kesimlere ulaşmasını sağlayacaktı (Kıray,1993). Diğer taraftan İngiliz tüccarlar, iç ticaretteki transit geçiş vergilerinin, tekelleri dahi kapsayan tüm yasakların tamamının kaldırılmasını istiyordu (Kıray,1993).

İngiltere’nin bu kadar ağır isteklerine rağmen antlaşma kabul edilmişti. Çünkü umut edilen, İngiltere’ye verilen iktisadi tavizler karşılığında İngiltere, Osmanlı toprak bütünlüğünü koruyacaktı (Kurtoğlu,2012). İngiltere’nin istekleri kabul edilmiş ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın 1831’de başlatmış olduğu isyan 1840 yılında Avrupalı devletlerin yardımıyla bastırılabilmişti (Önsoy,1988). Fakat gözden kaçırılmaması gereken şudur ki İngiltere’nin kaldırılmasını istediği Yed-i Vahit sisteminin ekonomideki etkisini anlayabilmemiz için Mısır ekonomisine katkısını görmemiz gerekir. Örneğin Mısır ordu ve donanmasının giderleri 145.000.000 kuruştı. Ordu gelirlerinin yarısından fazlası ise tekel gelirleriyle karşılanabiliyordu. Mehmet Ali Paşa’nın bu kadar güçlenmesinin nedeni tekel

sistemidir (Yücekök,1968). Diğer taraftan 1800'lerin başında Mehmet Ali Paşa geniş bir sanayileşme programı uygulayıp, yüklü yatırımlarda bulunarak bağımsız durumunu daha da güçlendirdi. İç pazarlarda da kendi otoritesini kullanarak sivillerin Mısır tekstil ürünlerini kullanmalarını zorunlu hale getirdi. Bunun yanında askerlerin kullandıkları üniformalar, Mısır'da üretilen ürünlerden oluşmaktaydı (Clark,1974). Mısır'ın 1835 yılında 311.000.000 kuruş olan bütçe gelirinin 85.000.000 kuruşu tekel gelirlerinden oluşmaktaydı. Tekel sisteminin o zamanki şartlarda devletler için ne kadar önemli bir gelir kaynağı olduğunu, Mısır örneğine bakarak daha iyi anlayabiliriz (Yücekök,1968).

4.4 Yed-i Vahid Sistemi

Yed-i vahit (tekel) sistemi, devlet bir malın herhangi bir yöredeki dış ticaretini, özel bir kişinin tekeline bırakabildiği gibi belli hammaddelerin veya gıda maddelerinin darlığının çekildiği yıllarda, bu maddelerin ihracatına yasak kararı uygulayabilen sistemin adıdır (Pamuk, 2005). Diğer bir ifadeyle devlet, talep ettiği malları belli tedbirler karşılığında alamadığı durumlarda, müdahaleyi alım tekeli koyarak piyasaya hâkim olmaya çalışırdı (Genç,2010).

Devlet yönüyle değerlendirildiğinde ise ülkenin savaş durumunda maliyeye ek gelir sağlamak amacıyla dış ticarete olağanüstü vergiler uygulayabilmesi, ülkeyi dış bağımlılıktan koruyan en önemli sistemdi (Pamuk, 2005).

Yed-i Vahid (tekel) sistemini ve ihraç yasaklarını, tüccarlar ve batılı diplomatlar Osmanlı Devleti ile olan ticaretlerinde en büyük engel olarak görüyorlardı. Lord Palmerston 1833'te dışişleri bakanı olduğu sırada İngiliz Elçisi Ponsonby'e gönderdiği talimatında, yed-i vahidin kaldırılmasının gerektiğini belirtmişti. Bunu Osmanlı lehine olduğunu imparatorluğun gelirlerini artıracığını savunmuştu. Çünkü ticaretin serbest olması, daha fazla vergi geliri elde edileceğini ve imparatorluğun kaynaklarını önemli derecede geliştireceğini ifade edilmişti. Fakat diğer taraftan İngiltere ticaret politikasında korumacılığı sürdürüyordu. 17. ve 18. yüzyıllarda, hammadde ihracatını yasaklayan devlet tekeli uygulamasını gerçekleştirmişti. Osmanlı Devleti'nde kereste, şeker ve kahve gibi ürünlerde korumacılık 1860'lı yıllara kadar devam etti. Sadece İngiltere tekel sisteminden ve dış ticaret yasaklarından şikâyetçi değildi. Fransız dışişleri yazışmalarında da

ihracattaki kısıtlamaların kaldırılmasını istedikleri belirtmişlerdi (Geyikdağı, 2008). Fakat Osmanlı Devleti ve üreticileri açısından bakıldığı zaman tekel sisteminin gelir ve üretim üzerinde önemli etkileri vardı. Örneğin 1826 yılında Yeniçeri ocağı kaldırılıp yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye kurulduğunda, masraflarının Yed-i Vahid sistemiyle karşılanması isteniyordu. Bazı ürünlerin devlet tarafından toplanıp yabancı tüccarlara satılması durumunda, alış ve satış arasında oluşan fiyat farkının hazineye aktarılmasıyla hazinenin mali gücü artırılmak isteniliyordu (Baskıcı,2005).

Tekel sistemi tam yerleşmeye başlamıştı ki İngiltere'nin zorlamasıyla 1838 Serbest Ticaret Antlaşması ve 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile sistem değişti. Antlaşma ticari tekel sistemini tamamen ortadan kaldırıyordu. Antlaşmadan sonra ham maddeler esnafın ihtiyacı dikkate alınmadan ihraç edilebiliyordu (Quataert,2006).

Yedi Vahidin kaldırılması zirai ürünlerde de düşüşe neden olmuştu. Afyonda tekel sistemi uygulanırken yapılan üretim 62.500 ton iken tekel sistemi kaldırıldıktan sonra ise yaklaşık olarak 19.000 tona kadar düşmüştü. Öyle bir yaklaşım kabul ettirilmiş ki eğer tekel kaldırılırsa üretim artar düşüncesinin yanlış olduğu yukarıdaki değerlerden de anlayabiliriz (Kütükoğlu, 2013). Diğer taraftan Yed-i Vahid almaya yetkili kişilerin tasdikli izin belgeleri olması gerekiyordu. Rekabetin olmamasından dolayı fiyatlar düşük seviyede tutulabilirdi. Rekabetin olmaması üreticiler için dezavantaj oluşturuyordu. Fakat tüketiciler açısından değerlendirildiğinde fiyatların yükselmesi veya enflasyon gibi faktörlerin negatif etkisini azaltıyordu. Ürün fiyatlarının devlet kontrolünde olması, tüketicileri oluşan fiyat farkından zarar görmesini engellemiş oluyordu (Kütükoğlu, 1974).

Yed-i Vahit sistemi kaldırıldıktan sonra devlet halkın bu işlemlerden zarar görmemesi için birtakım çalışmalar içinde olmuştu. Örneğin 1846 yılında devlet, buğday, arpa ve sair erzakın, hiçbir şekilde tekelde toplanılmaması ve bunların halka yüksek fiyatla satılmaması için birtakım önlemler almıştı. Çalışanlarına teşvik noktasında senelik 1200 akçe maaş alan devlet görevlilerine, senelik 1000 akçe zam yapılarak 2200 akçeye yükseltilmişti. Maaşları yükseltile devlet görevlilerinin daha özenli ve dikkatli çalışmaları istenilmekteydi (BOA, (A.) M..3-58).

Tekel sisteminin kaldırılması, devletin mali buhran dönemlerinde başvurduğu ek vergilerin kalkmasına neden oldu. Buda devletin önemli bir gelir kaynağını kaybetmesi anlamına gelmekteydi (Ünal,2012). Devletin bu çok önemli gelir vergisinden mahrum bırakılması, ileriki dönemlerde olağanüstü durumlarda vergi artırımına gidemeyecek ve dış borca başvurmaktan başka çaresi kalmayacaktı. Ve yüksek faizlerle alınan borçların ödemesi yapılamayıp Duyun-u Umumiye İdaresinin kurulmasına neden olacaktı.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki tekel sisteminin kaldırılması ileriki dönemlerde devletin bağımsız mali politikalar uygulayamamasının en önemli nedenlerinden birisi olacaktı (Yücekök,1968).

4.5. 1838 Serbest Ticaret Antlaşmasının Metni

Şevketlü muhabbetlü Padişah Al-i Osman hazretleriyle İngiltere Kraliçesi ve Padişahı canibleri beyninde bin iki yüz elli dört senesi cemaziyelevvelinin yirmi beş tarihiyle Halicistanede vakii baltalimanı nam mahalde imza kılınan bir kıt-a ticaret ve seyri sefayin ticaret muahedesi ve ona mülhık olan üç kıt-a senedin suretleridir.

Sebeb-i tahrir vesika ve bais testir nemika oldurki Devlet-i Aliye-i ebedüldevam ile İngiltere Devleti beyninde müddet medidedenberi ve cari olan revabit mesalimat ve mevalat kâmile-i iktizasınca tarafeyn ticaretinin resmi gümrük ve imtiyazat ve usul-u saire-i ticaretlerine dair kaffe-i mevad ahidname-i hümayun şurutuna tatbik icra olunmakta ise de icab-ı vakt ve hale göre usul ticarete dair bazı şurutunun tarafının şan ve hukuk mülkürdarisine cisyan ve muvafık olduğu vecihle ta'dil ve tesviyesi lazımeden ve Devlet-i Meşaraliha ileyh münakıd olan şurut ve ahud ticaretin en sonraki ta'dil ve tashihindenber ve saltanat seniyenin usul hükümet dahiliyesinde ve sair bazı düvel-i mütehabbe ile olan muamelat hariciyesinde tebeddülât vukuucihetiyle mücerred tevsi'i daire-i ticaret canibin zımmında ahud sabıkaya zımmıye olarak müceddeda bir sened mahsus akidiyle teb'a-i tarafeynin muamelat ahz ve italarına ve keyfiyet amedişed sefayin canibine dair ahidname-i hümayunda mestur olan bazı mevadın ta'dil ve tağyir icab halden iduuna binaen bahususun minval muharrer üzere bilmüzakere pezira-yı hasen tesviyesine İngiltere Kraliçesi ve büyük Britanya ve İrlanda memleketeyn müctemiatının padişahı haşmetlü miknetlü ve Viktorya caniblerinin Dersaadette mukim fevkalade murahhas büyük elçisi asaletlü lordu Ponsobini Cinsabi bu defa Devlet-i Meşaralihe tarafından

memzi ve memhur ruhsatname ile memur ve terhis kılınmış olduğunu elçisi muma-ileyh resma beyan ve inha eylemiş olvecihle tanzimiyesine müsaade-i mekâr maade-i hazreti şahaşahi rahsin hayız tesviğ olarak şerait-i muahede-i mezkûreyi müzakere ve tanzim zımmında zirde mesturul imza bonyaz mindan derkah ileyh ve vükelayı feham ve vüzerayı a'zam saltanatı seniyyeden hala umur hariciye nazırı olup rütbesine mahsus nişan feruğ ifşan ile mümtaz ve mağbutul email ve Fransa Devleti'nin garan karuvade-i la lejyon dönör rütbe-i olebsi nişanını hamil olan Mustafa Reşit Paşa mutehayyizan rical-ı Devlet Aliyeden ve Meclis-i Valayı Ahkâmı Adliye a'zasından hâlâ baş vekâlet müsned celili muavini ve ziraat meclisinin reisi olup rütbe-i evveli ve saliffüzikr meclis vâlâ-ya mahsus iki kıt-a nişan-ı Zışan ile müftehar olan Mustafa Kâni Bey ve kezalik mütehayyizan ricali Devlet Aliyeden hala umur-u hariciye müsteşarı rütbe-i evveli nişan ve zışanıla müftehar mebahı Mehmet Nuri Efendi efzay-ı serir-i saltanat azımı ve oranın peyrayı hilafet kebiri saltanat salatın islam ve burhan havakın kiram zıl eh melikül a'lam padişah adaletpenah ve şehneşah hilafet-i iktinah hadımül harameynin şerifeyn malikül bereyn velbahreyn

Şevketlü kerametlü azametlü muhabbetlü kudretlü veli nimetimiz Gazi Sultan Mahmut Han sani efendimiz hazretlerinin canib-i mualliminakıb malukânelerinden yedlerimize ita buyrulan ruhsatname-i hûmayünları mucibincesi terhis ve memur buyrulmuş olduğumuzdan devlet-i meşaralihenin murahhası olan elçisi muma-ileyh aliyesi ile bilmüzakere-i tanzim ve tesviye olunarak yedi madde ve bir hatme üzerine tarafeynden karardada olan muahede mevadıdırki bir vecihi ati zikir ve beyan ve şüruh ve ayan kılunur.

Birinci Madde: İşbu ahidname ile hasseten müteğayyir olmuş olan şuruttan maada İngiltere Devleti teb'asına ve İngiltere sefinelerine ait ve raci olan bilcümle hukuk ve imtiyazat ve muafiyet ahud-u sabıka muktezası üzere ilelebet mer'i ve muteber olmak üzere bu defa tasdik ve tekid olunmuş olduğundan başka canibi eşrefi saltanatı seniyyeden bir aher düvel-i teb'a sefinesi haklarında ita veyahut tecviz buyrulmakta ve istikbalde tecviz veyahut ita buyrulması mümkün olan kâffe-i müsaade ve imtiyazat ve muafiyat kezalik İngiltere Devleti teb'asına ve İngiltere Sefinelerine ita buyrulup anlar dahi o misillu hukuk ve imtiyazat ve muafiyatın mazhariyetiyle bigam olalar.

İkinci Madde: İngiltere Kraliçesi ve Padişahı'nın teb'ası ve bunların hizmetlerinde istihdam olunanlar minbaadı memaliki mahrusenin her bir

mahallinde bilâ istisna memaliki mahrusa mahsulü ve kârı olarak her cins ve nev-i emtia ve eşyayı mubayaaya mezun olalar ve saltanatı seniyyeye dahi gerek ziraat ve harait ile hasıl olur ve gerek sair cemî eşya hakkında yed-i vahid usulünü bikülliyet terk ve iptale resmen müteahhit olmuş olmakla emtia mübayaası veyahut bübayaa olunmuş emtianın bir mahalden bir mahale nakli için zabitan belde ve emna tarafından tezkere metalibe ve ahzi usûlü canibi eşrefi Devleti Aliyyeden külliyet terk oluna ve İngiltere Devleti teb'ası o misüllü tezkere almağa ilcaya edni sa-y olunması ahudu şürutun nakziyetini mucip bir hareket addolunacağına mebni o makule harekete ibtidar ile mütehim olabilecek Vüzera ve memurin ve ayan ve mütesevvili veya sair emna ve zabitan taraf Devleti Aliyeden ekiden te'dip olunup işbu ta'diyattan dolayı İngiltere ticari zarara dûçar olur ise sabit olan zararı alıverilip ihkakı hakka himmet oluna.

Üçüncü Madde: İngiltere tüccarından veya ademlerinden biri memaliki mahrusa mahsulü olarak mubayaa edip yine memalik mahrusa içinde sarfolunmak üzere furuht edeceği emtianın him-i iştirâ furuhatında ahzi lazım gelen rüsümü müsellem veyahut riayayı Devleti Aliyyeden olarak saltanatı seniyyenin ticareti dahiliye ile meşgul olup daha ziyade mazharı müsaade olan tabaka-i tüccar misüllü eda eylemelerine karar verilmiştir.

Dördüncü Madde: İngiltere tüccarından veyahut taraflarından memur olan kemesnelere biri diyarı ahire götürmek için memaliki mahrusa mahsulü ve kârı olarak bir emtia iştirâ eylediğinde ol emtia üzerine hiç resim ve nesne vermeksizin münasip bir iskeleye indirmeğe mezun olup emtia mezkure iskeleye him-i vüsulünde her türlü rüsümü saireye izev olmak üzere kıymetinden yüzde dokuz ve ol metan iskeleden hin-i hurucunda kadimi veçhile başkaca yüzde üç resim gümrük alınması bilmukavele karargir olmakla ancak bir iskelede mübayaa olunup iskele-i merkumeye hin-i vüsulünde resim emdiyezi eda olunmuş olan emtiaadan hin-i hurucunda yalnız reftiye resmi olan yüzde üç resmi edâ oluna.

Beşinci Madde: İngiltere tüccar sefaininin Bahrisefit ve Siyah Boğazlarından mürurlar için ita buyrulacak izin sefine-i evamir aliyelerinin sureti ısdar ve itası şöyle bir hüsnü rabıtaya ithal oluna ki sefaini mezkure mehmâemken iza-i vakt mazarratından masun emin olalar.

Altıncı Madde: Devleti Aliyye işbu muahedenin şâmil olduğu bilcümle tazimat ve ahkâmı memaliki mahrusanın cemî mahallerinde yâni Avrupa ve Asya Kıt'alarından ve elkât Mısır'da vesair Afrika'da kâin memalik Şahanede ve her kangı tabakat olur ise olsun Devleti Aliyyenin kâffe-i tabakası hakkında mer'îyülicra olmak ve sair düveli mütehabbe tarafında emrû ticaretlerinin işbu muahedenin esası olan şuruta tatbik olunması hususi talep olunur ise olbapta izhar ve itiraz ve muhalefet etmemek hususlarına rıza dade olmuştur.

Yedinci Madde: Devleti Aliye ile İngiltere Devleti beyninde cârî olan usûl üzere İngiltere tüccarının memaliki mahrusaya getirecekleri emvali ticaretin bahaları takdiri hususunda müşkilat ve emrarı vakt halâtından ihtirazen her on dört senede bir kere her emtia üzerine Osmanlı Sikkesiyle meskûk edası lâzım gelecek miktar resim gümrüğü tahsis için tarafeyden memurlar tayin kılınmış gelmiştir. İmdi en sonraki tarifenin müddeti münkaziye olmuş olmakla İngiltere tüccarının memaliki mahrusaya getirecekleri emtianın kıymetlerinden yüzde üç hesabı üzere miktar resim gümrüğü tahsis için memurlar tayin olunmuş olmakla salifülzıkr memurlar İngiltere tüccarının memalik mahrusadan alıp getirecekleri mahsulât bilâdı şahaneden işbu muahede muktezasınca edası lazım gelecek rüsumatın veçhi tediyesi ve mahsulâtı mezkûrenin nakli için münasip olan iskelelerin tahsisi hususlarına ibtidâr eylemelerine karar verildi. Berveçhi bilâ tanzim olunacak tarifenin hükmü yedi sene kadar cârî olup yedi sene mürurunda ahdetarafeya ol tarifenin tâ'dil ve tesviyesine talip olmağa muktedir ola. Lâkin salifüzzıkr yedi seneden altı mahdeha mürur edip de tarifenin tâdiline ahdetarafayen talip olmadığı takdirde tarife-i mezkurenin hükmü yedi sene daha cârî olarak bu usûl ile maşaallah mer-i muber tutula.

(Hatime)

İşbu muahede tasdik olunup tasdiknameleri dahi dersaadet'te dört mah müddet zarfında mübadele olunup sureti icrasına Bin Sekiz Yüz Otuz Dokuz sene-i İseviyesi martından teşebbüs ve ibtidâr kılınsa imdi bilade mezkur yedi madde şart ver rabt olunduğu üzere kararda da olmağsın inşallah mülkül a'lam müddet-i merkumede tasdiknamelerin mübadelesiyle peziray hüsnü hateme olmak üzere işbu temessük terkım ve imla ve mühür ve imzamız ile mahdum ve mümzi kılıp devlet-i meşarileyhanın mülhisi olan elçi-i mumu ileyh verdiği temessükle bilmubadele

yerine teslim ve ita olundu.tahrira filyevmil hamis velaşrın mimşehr cihadı evvelisine erba' ve hamseyn me'tin ve elf.

Zikir olunan muahedeye manzum olan şurut

Amediye ve transit ticareti şurutunda Devlet-i Aliye murahhasları hazratı ile İngiltere Devleti büyük cenableri beyninde bazı müşkülât arız olmasın bu hususlara dair olan mevad muahede senedine derc olunmaksızın işbu muahede imza olunmak ve Devlet-i Aliyenin inziman rızasına muvafık olan ati zikre mevadın suretleri İngiltere Devletinin tevafuk rızasına dahi ihale kılınarak İngiltere Devleti indinde dahi makbul olduğu halde bu defa karargir imza ve in'ikad olan muahedenin eczayı mürekkebesinden ad ve itibar olunmak üzere tarafeyn muahedeyn beyninde mukavele olunmuştur mevad mezküreden

Birinci Madde: İngiltere ve İrlanda memleketeyn müçtemiateyn ve ona tâbi yerlerin mahsulü ve kârı olup İngiltere ticari malı olan her cins ve nevi emtia ve eşya İngiltere sefineleriyle veyahut berren ve bahren diyarı saireden gelecek bilcümle eşya ve emtia kafil mesabık memaliki mahrusanın bilâ istisna cemi mahallerinde kabul olunup kıymetlerinden yüzde % 3 resim gümrük alın ve emtiayı mezkûreden elyevm alınmakta olan bilcümle rüsumatı sairce dahiliye yerine minbâadi emtiayı mezkûreyi getirmiş olan tacirlerden ister varid oldukları mahalde satsın ister lâcelilbey memaliki mahrusanın arazili dahiliyesinden bir mahalle göndersin % 2 daha resim alınmak ondan sonra emtiayı mezkûre arazii dahiliyede tekrar be-tekrar bey'i Furuhta olundukta veyahut müşterisi diyarı âhere göndermek murad eyledikte emtiayı mezkûre hakkında ne bayiden ve ne müşteriden ve ne onları alıp taşra gönderecek âdemden hiçbir güne resim talep ve ahz olunmamak hususlarına karar verilmiştir ve kezâlik İngiltere tüccarının bir iskeleye götürmüş oldukları emtia için % 3 amediye gümrüğünü verdikten sonra ol emtiayı tekrar hiçbir güne resim vermeksizin bir aher iskeleye nakısla me'zun olup ber tacir fakat evvel eşyayı götürdüğü iskelede furuht eylediği vakitte veyahut ondan arazii dahiliyeye gönderdiği takdirde ikinci resmini dahi vermek müterettip zimmet ola. İngiltere Devleti ne bu maddede ve ne muahedenin bir maddesine mestur olan elfazı müstâmelenin sâde ve sahih manasından gayrı ve ziyade bir şey ızmâr eylemediğini ve uhudu atikadan İngiltere tüccarına ve emvâle zahiren muğayir olmayan hukuku İdare-i Mülkiye ve Dahiliye-i saltanatı seniyeyi hiç bir

veçhile hasretmek garazında olmadığı bilbeyan tarafeyn muahedeyn beyninde kabul ve karar verilmiştir.

İkinci Madde: İngiltere tüccarı ve müstahdemleri diyarı ecnebiyeden memaliki mahrusaya celbolunmuş olan cemi emtia ve eşyayı memaliki mahrusanın her bir mahallinde mübayaa etmeğe mezun ve mürahas olalar. Şu kadar ki emtiayı mezkûreden hini vürudunda amediye gümrüğünden gayrı resim verilmemiş ise emtiayı mezkûreyi iştirâ eylediği veyahut lacelilbey arazii dahiliyeye götürdüğü surette diğer % 2 resim gümrüğü verildikten sonra ol emtiayı memaliki mahrusanın arazii dahiliyesinde tekrar bey' veyahut diyarı ahire irsâl eylediği halde ol emtiaadan tekrar nesne talep olunmaya ve eğer emtiayı mezkûreden tayin ve tahsis olunan iki resim bitteman ahzu istifa olunmuş ise ol emtiayı hiçbir resim vermeksizin iştirâ ve fûruhta ve diyarı ahire irsâle mezun ve serbest olalar.

Üçüncü madde: İngiltere ve ona tâbi olan yerlerin ve memaliki saire mahsulü ve kârı ve İngiltere ticarî malı olan eşya ve emtia Bahrisefid ve Siyah ve Haliç Konstantaniye'den mürur ve ubûr ettiklerinde ister onları götürmüş olan sefinelerde olsun ister Boğazlarda aktarma olmuş sefinelerde bulunsun ve gerek bir sebep ve hikmete mebni diyarı ahire için gelip de bir müddetçik için karaya ihraç olunarak tekrar sefineye tahmil olunsun o makule emtia ve eşyadan bir güne resim ve avaidilnemiyye ve diyarı ecnebiyeye naklolunmak için memaliki mahrusaya getirilmiş olan cemi emtia ve eşya ve yahut bir tacirin yedinde kalmış olan eşyayı amediyyeyi lacelilbey diyarı ahire gönderdikde evvel eşya ve emtianın yalnız % 3 resmini verip ondan ziyade bir güne resmi aher vermeye.tahrira filyevmil hamis velaşreyn min şehir cemadiyelevvel lisine erbaa ve hamsin ve me'tin ve elf.

Muahede-i mezkurenin havi olduğu ikinci maddeye dair hariciye müsteşarı atufetlü nuri efendi hazretleri tarafından İngiltere Devleti büyük elçisi asaletli lord ponsobi cenabına ita olunan takririn suretidir.

İşbu Bin İki Yüz Elli Dört sene-i hicriyesi cemaziyel evvelinin yirmi beşinci tarihiyle devleti aliye ile İngiltere devleti beyninde akid olunan muahede-i ticaretin ikinci maddesinde ve memaliki mahrusada İngiltere tüccarının her cins emtia ve eşyanın mibayaasına me'zun oldukları şurut munakid isede iştirâ edecekleri eşyanın ister derun arazi-i saltanatı seniyyede furuht etmek ister diyarı ahire irsal eylemeğe me'zuniyetleri lafzının ihtirazal te'vil derun ahidname-i tasrih veyahut

müstakil takririyle beyan ve tavzih olunması İngiltere devleti ifade ve iltimas olunmuş olup zikir olunan iltimasın manası muahede-i mezkurenin ikinci maddesinde münderiç olan mevadın yekdiğere münasebetin cihetiyle zahir olduğundan tasrih hasılı tahsil kabilinden isede İngiltere tüccarının memaliki mahrusada hisbül muahede mubayaasına me'zun oldukları her cins eşya-yı meşrut olan rüsumatı ifa eyledikten sonra isterler ise diyarı ahire göndermeleri veyahut ticareti dahiliyeye dair ahidname-i mezkurde mahrur olan nizamına tatbikayına memaliki mahrusada fûruht eylemeleri hususlarına ahidname-i mezkurun şümül ve müsagı olduğunun beyanı taraf dostanelerine derkar olan muhalesat muhadensenimizin tekidine neamüzzeria ittihazıyla işbu takriri resmi keteb ve imla ita olundu fi 7 Ce 1254.

Muahede-i meşruhanın tasdiknameleri mübadelesi günü devletin meşarı ileyha murahhasları beyninde imza olunan bir kıt-a senedin suretidir.

1254 senesi şehri cemadiyelevvelinin 25 tarihiyle Baltalimanı namı mahalde imza kılınan ticareti seyri sefayin ticari muahedesinin terkil ibare olara nüsha-i asliyesi 8. Maddesinin İngilizce olan tercümesine sırf zihin ve dikkat olundukda terkil ibare olan madde-i mezburede münderiç bazı elfazın şamil oldukları manaya İngilizce ibare olan asıl nüshade delalet eder tağbirat olmadığını velfaz merkuanın meal ve mefsadı dahi muahede-i mezkure 1839 martına kadar icra olunmamak demek olduğuna nazara ve bu babta terki ibaresiyle İngiliz ibaresi beyninde olan mabeyninden naşı muhtemelel vuku olan şek ve şüphenin za' ve izalesi matlup ve merğub iduğune binaen muahede-i mezkurenin icrası 1839 martı ibtidasında itibar olunması hususuna karar verilmiştir. Ve kezalik muahede-i mezkureye zam ve ilave kılınan 3 maddenin birinci maddesine dair terki senedde bera veyahut bahra tabirleri münderiç isede İngilizce olan senedde veyahut bahra yazılmamış olduğundan ve lafız mezkur bu defa haşmetlu İngiltere Kraliçesi ve padişahının tasdiknamesine derç kılınmış iduğundan işbu lafızların hükmü saltanatı seniye ve İngiltere murahhasları tarafından imza olunan asıl nüshalarda derç olunmuş gibi muteber ve merülicra tutunması hususunda kavı ve karar verilmiştir (BOA, Y.EE,91-53).

Ponsobini

Mustafa Kâni Muavin

Mehmet Nuri Müsteşar Umur

Vekalet Penahı

Hariciye-i Devlet-i Aliye

4.6. ANTLAŞMA MADDELERİ

Birinci madde: Osmanlı Hükümeti, İngiliz teb'ası ve gemilerine verdiği imtiyazın sonsuza dek süreceğini, daha sonra ise herhangi bir ülke ile yapılan bir antlaşmada o ülkenin almış olduğu imtiyazdan İngiltere teb'asının yararlanacağı maddedir.

İkinci madde: Yed-i Vahid (tekel) usulü ve ihraç yasakları kaldırılıyordu. İngiliz vatandaşlarına, Osmanlı topraklarında üretilen ya da işlenen her türlü malı alma ve satma hakkı tanıyordu. Malların bir bölgeden diğer bir bölgeye nakli için gereken tezkere (izin) zorunluluğundan vazgeçiliyordu. Tezkire belgesi isteyenler her kim olursa olsun cezalandırılacak ve eğer İngiliz tüccarlarının bu izin belgesi istenmesinden dolayı bir zararı varsa bu zarar devlet tarafından karşılanacaktı.

Üçüncü madde: İngiliz tüccarları için "en çok müsaadeye mazhar" ibaresi kullanılarak yerli tüccarlarla aynı haklara sahip olacaklar ve onların ödemiş olduğu vergileri ödeyeceklerdi.

Dördüncü madde: İngiltere tüccarlarından veya vatandaşlarından birileri Osmanlı topraklarında her hangi bir eşyayı, yabancı memleketlere götürmek isterlerse, hiçbir vergi ödmeden iskeleye indirebileceklerdi. İskeleye indirilmiş olan eşyanın kıymeti üzerinden % 9, iskeleden ayrılırken de % 3 gümrük vergisi alınacaktı. Fakat iskelede satın alınan eşya için de % 3 ihraç vergisi ödenecekti.

Beşinci madde: İngiltere tüccar gemileri, boğazlardan serbestçe geçebilecek ve gemilerin vakit kaybetmelerinin önüne geçilecektir.

Altıncı madde: Antlaşma maddeleri Osmanlı ülkesinde bulunan herkes için geçerli olacaktı. Eğer diğer devletlerde ticaretlerini bu antlaşma çerçevesinde yapmak isterlerse engel olunmayacaktı.

Yedinci madde: Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında uygulanan usul üzerine Osmanlı memleketlerine götürecekleri ticari malların kıymetleri hakkında zorluk çıkartılmayacak ve vakit kaybının önüne geçilecektir. Her 14 yılda bir Osmanlı sikkesiyle hesaplanıp ödenmesi gereken gümrük vergisi için memur tayin edilmiştir. En son tarifinin süresi sona ermiş olduğundan İngiltere tüccarlarının memleketlerine götürecekleri eşyanın kıymeti üzerinden % 3 gümrük vergisi için memurlar tayin

edilmişti. Bu memurlar İngilizlerin memleketlerine götürecekleri malların gümrük vergilerini ödeme işlemlerinin yanında uygun iskeleleri de belirleyeceklerdi. Bu tarifenin süresi yedi yıldır. Yedi yıl sonra tarife değiştirilebilecekti.

Ek Maddeler

Birinci madde: İngiliz tüccarına ait olan mallar Osmanlı sınırlarının her yerine serbestçe girebilecek ve kıymetleri üzerinden % 3 gümrük vergisi alınacaktır. Daha önce çeşitli şekillerde alınan vergiler artık alınmayacak ve % 2 munzam bir vergi ödenecekti. % 2 munzam vergisi ödendikten sonra diğer memleketlere gönderilmek istenen mal veya eşya üzerinden tekrar tekrar el değiştirilse bile vergi talep edilmeyecekti. İngiliz tüccarları, iskelelere getirdiği malın % 3 gümrük vergisini ödedikten sonra diğer iskelelere vergi ödemededen de götürebilecekti. Fakat herhangi bir malı iskelede veya başka şehirlere sattığında % 2'lik munzam vergisini ödeyecekti. Bunların haricinde başka hiçbir yorum ve gizli manalara itibar edilmeyecekti.

İkinci madde: İngiliz tüccarına diğer memleketlerden de mal ithal etme hakkı tanınmıştır. İthalat gümrük vergisi olarak %3+%2 vergiyi ödedikten sonra ithal etmiş oldukları mal ve eşyayı başka hiçbir vergi ödemededen memleket haricindeki yerlere dahi satabileceklerdi.

Üçüncü madde: Başka bir memlekettten, diğer bir memlekete gönderilmek istenen eşya üzerinden % 3 gümrük vergisi alınacaktı. Bunun yanında İngiliz tüccarlarına ait mahsul veya mamûllerin Çanakkale ve İstanbul boğazlarında, gemiden gemiye aktarma işlemlerinde de hiçbir şekilde vergi alınmayacaktı.

5. 1838 ANTLAŞMASI SONRASI OSMANLI DEVLETİ'NDE SOSYAL VE EKONOMİK DURUM

1838 Serbest Ticaret Antlaşması, İngiltere'de memnuniyetle karşılandı (Kütükoğlu,2013). Fakat Osmanlı Devleti açısından sonuçları itibariyle değerlendirildiğinde ekonomiye ağır darbe vurmuştur. 1838 Serbest Ticaret Antlaşması imzalanmadan önce, ülke içinde İktisadi faaliyetler üzerinde devletin etkin kontrolü bulunmaktaydı. Ziraat ve sanayideki üretim ile fiyatlar devlet kontrolü altındaydı. Loncalar, kendi üyeleri arasında hammadde ve yarı mamul dağıtımını sağlayarak bu eksikliğin giderilmesi için faaliyet göstermekteydiler. Hammadde ve gıda maddelerinin ülke içinde eksikliği hissedildiği zamanlarda ise devlet ihraç yasakları koyarak, esnaf ve üreticilerin bu tür problemlerle karşılaşmadan önlem alabiliyordu (Önsoy,1988).

Osmanlı Devleti, Serbest Ticaret Antlaşması'nı kabul ederek devlet tekellerini, ithalat ve ihracat kontrollerini denetleme hakkını kaybetmişti (Clark,1974). Örneğin; 1838 öncesinde, kahve iltizama verilir. İthal edenlerin, kahveyi, tekele (Yed-i Vahit) satması zorunluydu. Böylece fiyatın dengede tutulması sağlanabiliyordu (Yücekök,1968). Yed-i Vahit sistemi kaldırıldıktan sonra 1839 yılında gümrük emini, padişaha yazmış olduğu şikâyet yazısında, kahve fiyatlarının yükselişinin durdurulmasını istedi. Dilekçesinde; kahvenin 130 gram fiyatının 170-175 kuruşa alınabiliyorken, beş on gün içinde fiyatın 200 kuruşa kadar yükseldiğini belirtmekteydi. Eğer tüccarların geçerli bir sebepleri yoksa kahve fiyatlarının tekrar eski seviyesine düşürülmesini talep etmekteydi. Tekel sisteminin kaldırılmasıyla, devlet kontrolünün azaltılıp, tüccarların istediği şekilde fiyatları yükseltebilmesinin önü açılmış oldu (BOA, C. Bld,13-613).

Devlet müdahalelerinin ve tekellerin kaldırılmasından sonra, hammadde ihracatında önemli artışlar meydana geldi (Pamuk,2005). Artık esnaf ve sanatkârın ihtiyaçları göz önüne alınmadan hammadde ihraç edilebiliyordu. Aşağıdaki tablo 1861 ve 1865'teki Osmanlı hammadde ihracını göstermektedir.

Tablo 5.1: Osmanlı'nın Hammadde İhracatı

Yıllar	Sterlin
1861	13.000.000
1865	28.000.000

Kaynak: Rıfat Önsoy, Tanzimat Döneminde Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası, Ankara, 1988,s,35

Yukarıdaki tabloda hammadde ihracatının dört yıl içerisinde iki kattan daha fazla artış gösterdiği görülmektedir. Antlaşmaya göre, İthalat ve ihracat vergi oranlarında değişikliğe gidilmesi, devletin olağanüstü durumlarda ek gelir elde edememesine neden oldu. Savaş durumunda bu kaynaklardan yararlanamaması, devletin dış borçlanmasını kaçınılmaz hale getirdi (Yücekök,1968). Osmanlı Devleti, 1838 Serbest Ticaret Antlaşmasıyla, ihracat üzerindeki tekelleri ve geçici kısıtlamaları kaldırdı. Gümrük vergilerinin azaltılması gibi yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılmasını sağladı. Yapılan bu düzenlemeler daha sonraki dönemlerde, devletin ekonomik nedenlerle veya korumacı yaklaşımlarla gümrük tarifelerini yükseltebilmesini zorlaştırdı (Pamuk,1992). Yabancılardan vergi ve harç alma hakkının kaldırılması, devletin gücünü zayıflatarak borç aldığı ülkelerin siyasal ve ekonomik baskılarını kabul eder hale getirdi (Yücekök,1968). Osmanlı Devleti, bundan sonraki süreçte kendi kararlarıyla vergi koyamayıp, batı izniyle mali değişikliklere gidebiliyordu (Kurtoğlu,2012).

19. yüzyıl da İngiltere, ticari politikasını gerçekleştirebilmesi için bol ve ucuz hammadde bulmak zorundaydı. 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin mamul mal ithalatı artarken, ihracatı genellikle hammaddeler olmaya başlamıştı. İhraç edilen hammaddeler ise genellikle pamuk ve tütündü. İhracatta pamuk ve tütün yüksek rakamlara ulaşması, dış ticaret açığına engel olamadı (Geyikdağı, 2008).

Avrupa sanayisinin dokuma ürünleri, ucuz gümrüklerin etkisiyle Osmanlı Devleti pazarlarına girdi ve yerli esnafı rekabet edemez duruma düşürdü (Kurtoğlu,2012). Örneğin; İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne 1835 yılında ihraç ettiği pamuklu dokumalar 17.330.138 yarda, 1840 yılında 25.692.589'a ve 1845'te ise

46.793.311'e yükselirken 1855 yılına gelindiğinde ise bu rakam 132.605.467'e yükselerek, pamuklu dokumada 20 yıl içinde ortalama 7 kat artış sağlamıştı. İpek ihracatı ise 1835 yılında 3.291 sterlinden 1850 yılında 12.801 sterline çıkarak 15 yıl içinde ortalama 4 kat artış sağladı (Yücekök,1968).

Antlaşmadan sonra İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne bazı ürünlerde ihracatının çok yüksek seviyelere ulaştığını görmekteyiz. Rakamsal olarak incelendiğinde 1837 yılında İstanbul'a gelen gemi sayısı 432 adet ve 86.253 tondu. 1848 yılına gelindiğinde gemi sayısı 1.392'e yükselip 358.422 ton ağırlığına ulaşmıştı (Acartürk ve Kılıç,2011). Özellikle pamuklu dokuma ihracatı, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yaptığı toplam ticaretin yaklaşık olarak yarısıydı (Kurtoğlu,2012). Keten ihracatı 1835 yılında 5.324 sterlinken, 1845 yılında bu rakam 15.167'e yükseliyor, 1850 yılında 21.346'a ulaşp, 1855'e gelindiğinde ise 94.354'e yükselerek 18 katlık bir artış gösteriyordu (Yücekök,1968). İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne 1825 yılında ham kalay ihracatı 12.687 sterlinden 1855 yılında 28.900 sterline yükselmişti. Yine aynı yıllar arasında kömür ihracatı 2.388 sterlinden 230.585 sterline yükselmişti. Demir ihracatı ise 12.527 sterlinden 187.017 sterline yükselmişti (Yerasimos,1975). 1840-1914 yılları arasında İmparatorluğun ihracatı reel olarak 9, ithalatı da 10 kat arttı (Quataert,2006). Aşağıdaki tabloda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ihraç ettiği ürünlerin, yıllar itibariyle artış ve azalış miktarları rakamsal olarak gösterilmiştir.

Tablo 5.2: İngiltere'nin Osmanlı Devletine Ürün Bazında Değer itibariyle İhracatı

YIL	Pamuklu Dokuma (Bin Sterling)	Demir –Çelik	Şeker	Kalay	Yünlü Dokuma
1827	407.223	21.694	42.116	22.185	5.782
1828	146.314	9.942	12.449	7.119	2.413
1829	453.104	35.006	55.244	8.161	5.705
1830	1.003.076	40.106	61.516	13.567	21.132
1831	721.745	52.566	43.043	14.650	19.200
1832	768.175	42.860	43.239	25.304	30.414
1833	951.179	41.914	56.490	14.939	22.688
1834	1.088.469	62.258	128.970	7.357	33.918
1835	1.257.728	69.781	99.127	2.243	49.368
1836	1.637.486	19.720	107.224	14.533	33.904
1837	1.011.159	43.422	47.199	28.872	15.292
1838	1.642.518	81.179	108.694	2.035	26.069
1839	1.136.864	60.839	21.011	16.052	22.482
1840	1.104.543	56.829	63.051	80.061	26.404
1841	1.435.379	43.751	68.254	16.496	21.990
1842	1.786.789	55.596	59.300	26.369	40.992
1843	2.433.816	83.836	83.883	18.617	83.829
1844	3.151.501	61.021	54.309	17.455	109.443
1845	2.917.358	93.235	36.079	12.164	148.238
1846	2.133.446	92.733	85.059	21.774	75.692
1847	2.482.251	172.214	65.097	49.195	117.449
1848	3.179.943	160.688	86.444	23.692	133.007
1849	3.152.634	163.0050	102.659	41.953	205.171
1850	3.344.949	156.257	88.048	33.772	210.283

Kaynak: Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Ankara,1982,s,34-35

1838 Serbest Ticaret Antlaşması'yla birlikte Osmanlı pazarları açık pazar haline geldi. Ucuz ve kaliteli İngiliz ürünleri, Osmanlı iç pazarlarını yerli üreticiler ve tüccarlar aleyhine daralttı (Önsoy,1988). Örneğin 1846 yılında Ticaret

Nazırlığı'na yazılan şikâyet yazısında, esnafın durumu bildiriliyordu. Gümrük vergilerinden dolayı Osmanlı pazarları yabancı malların istilasına uğramış ve esnafın malları elinde kalmıştı. Üsküdar ve Yenikapı'da 5.000 kişi mevcut işlerini kaybetme ve iş yerlerini kapatma durumuna gelmişti. Esnafın bu zor durumdan kurtulması ve mevcut işlerini kaybetmemesi için, devletten uygun bir gümrük vergi oranı belirlenmesi isteniyordu. Bu sayede yabancı malların ülke içerisinde, bu kadar rahat piyasa bulmasının önüne geçilmeye çalışılıyordu (BOA, A.MKT. MVL,2-88). 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasından sonra sekiz yıl gibi kısa bir sürede, yabancı malların Osmanlı pazarlarında bu kadar rahat piyasa bulabilmesi ve Osmanlı esnafının işlerini kaybetme durumuna gelmesi, antlaşmanın Osmanlı Devleti'nin aleyhine olduğunun açık bir göstergesidir. Ayrıca aşağıdaki tabloya bakarak esnafın ne kadar zor durumda olduğunu gözlemleyebiliriz. Tabloda, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne antlaşma sonrası yünü kumaş ve pamuklu dokuma ürünlerinin ihracat miktarları gösterilmektedir.

Tablo 5.3: İngiltere'nin Osmanlı Devletine 1825 ve 1855 Yıllarında İhracatı

Yıllar	Yünlü kumaş (Sterlin)	Pamuklu dokuma ve Pamuk İpliği (Sterlin)	Toplam İhracatı (Sterlin)
1825	8318	490.413	18.786.016
1855	142.722	3.722.983	34.763.920

Kaynak: Stefenos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, s,657

Yukarıdaki tabloya göre İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yünü kumaş ihracatı, 1825 yılından 1855 yılına kadar yaklaşık olarak 17 katlık bir artış göstermiştir. Aynı zamanda pamuklu dokuma ve pamuk ipliği ise 7,5 kat artış göstermiştir. İngiltere'nin toplam ihracatı ise 2 kat artmıştır. İpekli ürünler, Osmanlı Devleti'ne ithalatı yasak olan ürünlerde başı çekiyordu. Buna rağmen, 1825 yılında 1.695 sterlin iken 1855 yılında ise 10.376 sterline yükselmişti (Yerasimos,1975). İngiltere'nin toplam ihracatı ve Osmanlı Devleti'nin bu toplam ihracattaki payı aşağıdaki tablodadır.

Tablo 5.4: İngiltere'nin Toplam İhracatı ve Osmanlı İmparatorluğu'na İhracatı

YIL	İngiltere'nin Toplam İhracatı	İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na İhracatı
1827	37.181.335	535.452
1828	36.812.756	192.782
1829	35.842.828	593.616
1830	38.271.597	1.205.942
1831	37.164.372	932.481
1832	36.450.594	1.150.794
1833	39.667.347	1.100.349
1834	41.649.191	1.396.463
1835	47.372.270	1.575.936
1836	53.368.572	1.899.878
1837	42.070.744	1.233.749
1838	50.061.737	1.999.539
1839	51.308.740	1.371.257
1840	51.545.116	1.353.576
1841	47.284.988	1.721.635
1842	52.206.447	2.100.649
1843	58.534.705	2.925.586
1844	60.111.082	3.752.660
1845	57.786.876	3.455.565
1846	58.842.377	2.797.588
1847	52.849.445	3.332.845
1848	63.596.025	4.157.150
1849	71.367.885	4.456.507
1850	74.448.722	4.511.438

Kaynak: Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Ankara,1982,s,34

Osmanlı Devleti ve Avrupa ülkeleri arasında 1838'den sonra imzalanan serbest ticaret anlaşmaları, Osmanlı ekonomisinin dünya pazarlarına yönelmesinde önemli bir role sahiptir (Pamuk,1984). 1838 Serbest Ticaret Antlaşması ve Tanzimat Reformları, Osmanlı ekonomisinin geleneksel yapıdan pazar ekonomisine

dönüşmesini sağladı. Modern sanayi işletmeleri ve yeni makinalarla fabrikasyon üretimler bunun göstergesidir (Karakışla,1995). İngiltere ile başlayan daha sonra diğer Avrupa Ülkelerini de kapsayan serbest ticaret antlaşmaları, Osmanlı Devleti'nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesini hızlandırarak Avrupa ticari sermayesinin Osmanlı ekonomisine egemen olmasına neden olmuştu (Kurtoğlu,2012). Osmanlı Devleti'nin üzerinde Avrupa'nın ekonomik ve politik baskısı her geçen gün artıyordu. Bunun göstergesi ise İngiltere ile imzalanan 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'ndan sonra diğer ülkelerle de benzer şartlar içeren ticari antlaşmalar imzalanmıştı. Bu ülkeler ve antlaşma tarihleri aşağıdaki gibidir.

Fransa, 25 Kasım 1838,

Almanya'nın bazı şehirleri 1839,

Löbek, Bremen, Hamburg ve Has Şehirleri 18 Mayıs 1839,

Sardunya, 2 Eylül 1838,

İsveç ve Norveç, 31 Ocak 1840,

İspanya, 2 Mart 1840,

Hollanda, 14 Mart 1840,

Danimarka, 1 Mayıs 1841,

Toskana, 7 Haziran 1841,

Prusya (18 Alman devleti adına) 22 Ekim 1840 (Yücekök, 1968,s,406).

İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri serbest ticaret antlaşmalarıyla Osmanlı pazarlarında ticaret yapmaktan çok Osmanlı hammaddelerini kendi ülkelerine götürmeyi amaçlıyorlardı. Her dönemde belli ülkeler Osmanlı Devleti'yle olan ticarete daha ön planda olmuştur. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ithalatının ülkelere göre dağılımı ise şöyledir.

Tablo 5.5: Osmanlı İthalatının Ülkelere göre Dağılımı 1830-1913 (%)

Yıllar	İngiltere	Fransa	Almanya	Avusturya
1830-32	19.0	9.9	3.1	16.9
1840-42	29.3	8.6	4.6	22.1
1850-52	25.5	9.3	9.7	26.2
1860-62	26.5	12.2	9.5	17.2
1870-72	32.4	12.3	13.6	12.9
1880-82	45.2	11.8	2.4	11.8
1890-92	35.9	12.4	10.3	9.8
1900-02	29.8	10.0	9.8	14.5
1909-11	23.9	8.4	13.7	13.9

Kaynak: Şevket Pamuk, Osmanlı ekonomisi ve Dünya kapitalizmi, Ankara,1984, s, 31

Tablo incelendiğinde, anlaşmadan sonra Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den yapmış olduğu ithalatta % 10 oranında bir artış görülmektedir. Ve on dokuzuncu yüzyılda, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'yle olan ticaretinin diğer ülkelere göre daha fazla olmasının en önemli nedeni 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'dır.

İngilizler, antlaşma maddelerindeki "oradaki her türlü ticaret" ibaresini, perakende ticaret olarak kastettiklerini belirterek, bu düşüncelerini baskılarla kabul ettirdiler. Böylece ticaretin her türlü İngiliz tüccarlara açılmış oldu (Kütükoğlu,1997). Perakende ticaret ile ilgili basit görünen bu ibare, Osmanlı Devleti'nde perakende ticaretin yaygınlaşmasına ve esnaflığın çok büyük zarar görmesine neden olacaktı (Doğan,2011).

1838 Serbest Ticaret Antlaşması'ndan sonra yüzlerce yabancı tüccar, yerli tüccarların yerini aldı. Yabancı tüccarların ülke içine yerleşmesi, sermayeden yoksun olan yerli tüccarları pazar dışına iterek iflaslarına neden oldu (Shaw,2002). Halbuki, imalatçılar üzerinde vergi indirimi uygulanabilseydi, rekabet gücüne ulaşan esnaf, İstanbul ve diğer şehirlerde de rahat pazar bulabilme imkanına kavuşacaktı. Her yıl Üsküdar ve Yenikapı esnafı devlete 54.000 kuruş vergi vermekteydi. Eğer bu imalatçılar işlerini kaybederse devlet hem gelir kaybına uğrayacak, hem de bu işlerle geçimini sağlayan 5.000 kişi işsiz kalarak ülkede işsizliğin artışına neden olacak diye

Ticaret Nazırlığı'na bilgi verilmişti (BOA, A.MKT. MVL, 2-88). 1846 yılındaki esnafın şikâyetinde dikkat edilmesi gereken en önemli nokta şudur: Devamlı artan iç borçlar karşında devletin 54.000 kuruş gibi bir vergi kaybına uğraması, aslında devlet açısından çok önemli bir gelir kaybı olacaktır. Ve aynı zamanda 5.000 kişinin işlerini kaybetmesi (4 kişilik bir aile olarak değerlendirilirse) 20.000 kişinin bu olaydan etkilenmesi anlamına gelmekteydi.

Üstün beceri isteyen lüks malların dışında, geleneksel metotlarla üretilen ürünler, Avrupa'nın ucuz sanayi ürünleriyle rekabet edemez hale gelmişti. Hatta 1830 ve 1840'lı yıllarda Avrupalı gözlemciler, Ortadoğu'da dokuma endüstrisinin yok olacağını belirtiyorlardı. 1840'lara gelindiğinde İngiltere'nin Beyrut Başkonsolos'u Osmanlıların dokuma işinden çekildiğini ve Suriye dokumacılığınınise tamamen yok edildiğini İngiltere'ye bildiriyordu (Owen,2009). İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun hammaddesine ihtiyacı vardı. Bununla birlikte Osmanlı pazarlarına da ihtiyacı vardı. Avrupa'nın İngiltere'ye karşı koruma politikası uygulaması, İngiltere'nin başka pazarlar aramasına neden oldu (Quataert,2006). Osmanlı Devleti'nin ise sanayisinin güçlü olmamasından dolayı, genellikle mamul mallar ithal ediyordu. Örneğin; ithalatı genellikle yünlü, pamuklu ve ipekli dokumalar, kalay, çelik demir, askeri malzemeler, kahve, çay ve şeker gibi tarım ürünlerinden oluşuyordu. Aşağıdaki tabloda Osmanlı Devletinin İngiltere'den yıllara göre ithal etmiş olduğu mamul miktarları gösterilmiştir.

Tablo 5.6: İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne İhracatı

Yıllar	Pamuklu Dokumalar	Pamuk İpliği	Yünlü Mamuller
1836	48.079.102	1.913.955	10.296
1837	33.155.375	3.527.528	5.609
1838	63.902.940	5.624.944	12.953
1840	54.227.737	4.026.143	14.709
1842	77.157.472	9.934.197	18.649
1844	135.482.857	12.591.846	36.893
1846	116.807.147	8.793.075	30.358
1848	185.946.558	13.666.587	58.612
1850	65.597.888	6.962.819	115.964
1852	183.820.044	11.980.903	32.843
1854	152.407.970	8.805.871	41.399

Kaynak: Emine Zeytinli ,The Effect of Trade Agreements: The Case of International Trade of Europe and Turkey,1632

Yukarıdaki tabloya göre pamuklu dokumalar ortalama 3 kat, Pamuk ipliği ve yünlü mamuller 4 kat artış sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin İhraç malları genellikle hammadde ve yiyeceklerdi. Bunlar arasında pamuk, yün, ham ipek, tiftik yünü, hububat, incir, meşe palamudu, afyon, meyan kökü ve tütün bulunurdu (Kıray,1993). Osmanlı Devleti'nin ihracat oranlarının ülkelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloya göre başlangıçta Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye ihracatı 1830-32 yılları arasında üçüncü sırada iken, 1838 yılından sonra İngiltere'nin payı giderek artmıştır.

Tablo 5.7: Osmanlı İhracatının Ülkelere göre Dağılımı 1830-1913 (%)

Yıllar	İngiltere	Fransa	Almanya	Avusturya
1830-32	13.3	14.3	2.11	30.9
1840-42	19.8	16.6	1.91	29.1
1850-52	20.1	15.8	1.11	28.0
1860-62	23.5	29.9	0.51	16.8
1870-72	27.2	25.3	0.4	14.3
1880-82	23.5	28.0	0.5	6.1
1890-92	25.9	24.5	4.3	5.9
1900-02	25.9	19.2	7.2	7.8
1909-11	17.9	14.1	11,4	8.0

Kaynak: Şevket Pamuk, Osmanlı ekonomisi ve Dünya kapitalizmi, Ankara,1984, s, 30

Yukarıdaki tabloda Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye olan ihracatındaki artışın nedeni, hammadde ihracatının artmasıydı. Artık Osmanlı Devleti, hammadde ihraç edip karşılığında ise mamul mal ithal etmeye başlamıştı (Ünal,2012). Çünkü Osmanlı Devleti'nin mamul mal ithalatı her geçen gün artıyordu. Aşağıdaki tabloda 1860 ve 1869 yılları arasındaki mamul mal ithalatının artış oranı gösterilmektedir.

Tablo 5.8: Osmanlı Devleti'nin Mamul Mal İthalatı

Yıllar	Sterlin
1860	5.237.105
1864	7.501.988
1869	8.000.000

Kaynak: Rıfat Önsoy, Tanzimat Döneminde Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası, Ankara, 1988,s,35

Tabloya göre mamul mal ithalat oranları, Osmanlı sanayisinin gerilediğinin ve dış bağımlılığın artığının göstergesidir. İngiltere'nin güçlü rekabetiyle başa çıkamayan Osmanlı Devleti'nin hammadde ihracatı ve mamul mal ithalatı çok vahim noktaya ulaşmıştı. Tekstil sanayisinin önemli bir kolu olan yünü, hammadde olarak satıp tekrar yünlü giysi olarak Avrupa'dan satın alıyordu (Karpat,1972). Avrupa'ningelişen sanayisi ve artan nüfusu, hammadde ve besin ihtiyacını daha da artırıyordu. Osmanlı Devleti'nin dış pazarlara açılması ise, yerli sanayinin hammadde

sıkıntısıyla karşı karşıya kalmasına neden oldu. Diğer bir ifadeyle 1838 Antlaşması Osmanlı sanayisini zor durumda bıraktı (Önsoy,1988,).

1838 antlaşmasının etkilerinden söz eden İngiliz Edward Michelsen görüşlerini şöyle ifade etmiştir: " *diğer taraftan, eskiden Türkiye'de yetişen ve yabancı ülkelerde büyük ünü olan Türk endüstrisinin birçok kolları şimdi tümünden yok olmuştur. Bunlar arasında pamuklu endüstrisi, bugün tamamıyla İngiliz endüstrisi tarafından sağlanmaktadır. Şam'ın çelik bıçakları, Kıbrıs'ın şeker endüstrisi, İznik'in çini endüstrisi, Tesalya'nın Türk kızılı iplik boya endüstrisi hep yok olmuştur. Bütün bu endüstri kollarının bugün Türk topraklarında izi bile kalmamıştır.*" (Berkes,1975). Osmanlı Devleti bu antlaşmayı Mısır tehdidi için imzalamıştı. Bu antlaşmayla birlikte Mısır tehdidi ortadan kaldırıldı. Fakat bu antlaşma, devleti, telafisi edilmez zarara soktu (Yücekök,1968).

Osmanlı ekonomisi, Avrupa'nın teknolojik ilerlemesi ve genişleyen ticareti karşısında daha fazla dayanamayarak 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir dağılma dönemine girdi (Önsoy,1988). 1838 antlaşması ise Osmanlı Devleti'ne iki yönlü zarar vermişti. Birincisi sanayiye çökertmiştir. Örneğin; Ankara'da 1812 yılında 1000 dokuma tezgâhı bulunuyordu ve bu tezgâhlarda 10.000 dokumacı istihdam edilmekteydi. On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde ise bu dokuma tezgâhlarından sadece birkaç tane kalmıştı (Kurtoğlu,2012). 1846 yılında Üsküdar ve Yenikapı basmacı esnafının padişaha yazmış oldukları vergi indirimi yazısında, şikâyetlerini şöyle belirtirler. Her köşe başında bir dükkânın açılmasından dolayı daha önce 30 oda olarak üretim yapan fabrikanın odası 3'e düşmüştür. Aynı zamanda Yenikapı fabrikası, 100 oda olarak üretim yaparken oda sayısı 4'e düşmüştü. Üretim faaliyetlerinin büyük çoğunluğunun kapanma noktasında olduğu belirtilerek vergi indirimi veya vergi affi talep ediyorlardı. Gelen cevap yazısında ise Üsküdar ve Yenikapı basmacı esnafının üretim faaliyetleri için her sene ödenmesi gereken vergileri ödedikleri halde, bu seneki 36.000 kuruş ödenmesi gereken vergi borcunun padişahın emriyle affedilmesine karar verilmişti (BOA, A. MKT. 159-81).1820 yılında ise İstanbul'da kumaşçı esnafının 2.750 tezgâhı varken kadife esnafının da 350 tezgâhı vardı. Ve bu tezgâhlarda toplamda 5000 işçi çalışmaktaydı. 1868 yılına gelindiğinde ise bu tezgâhlardan sadece 25 adet kalmıştı (Kurtoğlu,2012).

Osmanlı Devleti, imalatçılardan ağır vergi olarak devlet harcamalarını karşılıyordu. Örneğin 1850 yılında 18 kumaş fabrikasından 16'sı rekabeti zorlaştıran ağır vergiler yüzünden kapanmıştı (Quataert, 1993). Örneğin 1846 yılında Ticaret Nazırlığına müracaat eden esnaf teşkilatı fabrikaların kapanmaması için vergi indirimine gidilmesi gerektiği bildiren taleplerini bildiriyorlardı. Üsküdar ve Yenikapı'da 5.000 kişinin basmayemeni üreterek geçimini sağladığı ve şundaki durumlarının ise iflas noktasına geldiğini belirtmekteydiler (BOA, A. MKT. MVL, 2-88). 1852 yılında ise basmacı esnafı, birikmiş olan vergi borçlarının ertelenmesini talep etmekteydi. Verilen cevap yazısında, Meclis-i Vâlâ-dan alınan kararla borçların ertelenmesine karar verilmişti (BOA, A. MKT. NZD. 55-84).

İkincisi gümrük duvarlarını yeterince yükseltilememesinden dolayı sanayi hamlelerini sonuçsuz kaldı (Kurtoğlu,2012). Birçok Osmanlı zanaatkârı ve girişimcisi, vergi gümrük oranlarında vergi indirimi için mücadele ettiler. 1846 yılında Halep'ten gelen iki dilekçe her türlü kumaşa yüzde 12 gümrük vergisi koyan 1839 Tanzimat Fermanını şikâyet ediyorlardı (Quataert, 1993). Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ticaret oranları Avrupa ülkelerine göre çok düşük seviyedeydi. Örneğin 1846 yılında Osmanlı'nın toplam ticareti 423 milyon frankken aynı yıl içinde Fransa'nın toplam ticaret hacmi 2,5 milyar franka yakındı (Kurtoğlu,2012). Osmanlı dış ticaretinin büyüme oranları ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.9: Osmanlı Dış Ticaretinin Büyüme Oranları(yüzde olarak yıllık ortalama bileşik hızı, fiyatlar İngiliz Sterlini cinsinden)

Yıllar	İhracat		İthalat	
	Cari Fiyatlar	1880 Fiyatlarıyla	Cari Fiyatlar	1880 Fiyatlarıyla
1839/41	5,3	5,3	5,5	6,4
1852/54				
1857/59	5,0	6,2	4,9	5,2
1871/73				
1879/81	1,2	2,7	0,6	2,5
1897/99				
1879/80	0,9	2,8	-0,8	2,0
1887/88				
1887/88	2,3	2,2	1,4	2,7
1898/99				
1897/99	4,3	3,4	6	4,3
1905/07				

Kaynak: Şevket Pamuk, Ottoman Empire in “Great Depression” of 1873-1896, The Journal of Economic History,1984,s, 109

Yukarıdaki tabloya göre Osmanlı dış ticareti Avrupa'ya göre çok daha düşük seviyedeydi. 1838 ticaret antlaşması Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ticaretin şeklini değiştirmede. Osmanlı Devleti, mamul mal ithal ederken ihracatı yine ham maddeydi (Quataert,2006). Ticaretin şekli değişmiyor fakat hammaddelerin de çok daha ucuza dışarıya ihraç edilmesine engel olunamıyordu. Devletin olağanüstü gümrük vergi tarifesi uygulama hakkını kaybettiğinden iç ve dış ticaret yabancıların denetimine geçti. Dış ticaret politikasında bağımsızlığını ve gümrük gelirlerini önemli oranda kaybetmesine neden oldu (Kurtoğlu,2012). Gümrükler çok önemli gelir kaynağıydı. 1877'de toplam devlet gelirlerinin yaklaşık % 15'ini, 1911'de de % 16'sını oluşturuyordu (Quataert,2006). Antlaşmadan sonra İthalat malları ve transit mallar % 3, ithalatçıların ödediği iç gümrükler % 2, ihracat malları ise % 12 vergiye tabi olmasıyla birlikte vergi gelirlerinde azalma meydana geldi (Quataert,2006).

İngiltere ile imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması ve Avrupa ülkeleri ile yapılacak olan diğer antlaşmalar, kapitalist ülkelerin ülke pazarlarında ilk defa bu kadar rahat ticaret yapmalarına neden oldu. 1838 antlaşması ise bunun başlangıcı oldu (Kurtoğlu,2012). Antlaşmalarla birlikte ithalat vergisi, rayiç bedel üzerinden yüzde 5 olarak belirlenmişti. İthalattan alınan gümrük vergi oranının Birinci Dünya Savaşı'na kadar çok düşük seviyede tutulmuştu. İhracatta ise özellikle iplikte, dokunmuş pamuklu kumaşa, rayiç bedel üzerinden yüzde 12'lik gümrük vergisine tabiydi. Ve zamanla yeni antlaşmalar imzalanarak gümrük vergisi yüzde 1'e kadar düştü (Shaw,1975). 1860'lı yıllarda yapılan ticaret antlaşmaları, ithal gümrüğünü % 3 oranında artırması, Osmanlı pazarlarını yabancı malların istilasından kurtarmak istenmiş ise de pek başarılı olamamıştı. İhracat vergisinin artırılması hammadde çıkışını yavaşlatmamış aksine daha da artırmıştı (Önsoy,1988). 1862 yılında yeni bir antlaşmayla ihracat vergisi yüzde 12'den yüzde 8'e düşürüldü. Fakat iç bölgelere nakliyattan alınan yüzde 12'lik vergi aynı şekilde devam etti (Quataert, 1993). 1861 ve 1862 antlaşmaları, Osmanlı ürünlerinin satılabilmesi için ihracat vergisini % 12'den % 1'e düşürdü. Devlet gelirlerini arttırmak ve Osmanlı sanayisini teşvik edebilmek için ithalat vergilerini % 3'den % 8'e yükseltti (Quataert,2006)

19. yüzyıla gelinceye kadar yabancı tüccarlar yerli tüccarlara göre dezavantajlı durumdaydılar. Örneğin iç bölgelerde çok az ticari faaliyetlerde bulunurlardı (Mcgowan,2004). 1838 antlaşmasıyla birlikte, yabancı tüccarlar istedikleri yerde ticaret yapabilme hakkını elde ettiler. Tüccarlar sadece ithalat ve

ihracat vergisine tabiydiler (Quataert,2006). Bütün yasaklamalar ve iç ticaretteki vergiler, İngiliz tüccarların lehine kaldırılarak, yabancı tüccarların iç kesimlere rahatça ulaşmasının önü açılıyordu. Fakat Osmanlı tüccarları ise iç ticaret vergilerini ödemeye devam edeceklerdi (Kurtoğlu,2012). Yabancı tüccarlardan vergi ve harç alma hakkının bu şekilde kaldırılması, Osmanlı Devleti'nin politik kararlarına da etki ederek dış ülkelerin ekonomik ve siyasal baskılarını kabul eder hale getirecekti (Yücekök,1968).

Avrupa sermayesi, Osmanlı pazarlarına ilk önce ticari sermaye olarak girip, 1854 yılında bunu mali sermayeye çevirdi. Bu yüzden 1838 Serbest Ticaret Antlaşması yüzyıllardır sürecektir ekonomik bağımlılığa dönüşme antlaşmasıdır (Kurtoğlu,2012). 1838 antlaşması ve daha sonraki antlaşmalar Osmanlı Devleti'nin ekonomik sürdürülebilirliğini yavaşlattı (Önsoy,1988). Osmanlı Devleti'nin 1830-1913 dış ticaretinin yıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Ve tabloya göre istisnai yıllar hariç ithalat daha fazla artış göstermiştir.

Tablo 5.10: Osmanlı Dış Ticareti, 1830-1913 (Milyon Sterlin)

Yıl	f.o.b İhracat	c.i.f İthalat	Yıl	f.o.b İhracat	c.i.f İthalat
1830	3.7	5.3	1873	19.2	22.4
1831	3.6	4.6	1874	21.1	23.3
1832	4.2	4.9	1875	19.0	22.1
1833	4.1	4.4	1876	23.0	19.7
1834	3.9	4.5	1877	17.4	16.4
1835	4.4	5.2	1878	13.6	18.0
1836	4.4	5.7	1879	15.0	18.9
1837	4.5	4.5	1870-9	18.6	20.8
1838	4.4	6.2	1880	14.3	15.8
1839	4.8	5.4	1881	15.3	15.2
1830-9	4.2	5.1	1882	15.9	15.2
1840	4.7	5.2	1883	16.3	15.3
1841	5.3	5.8	1884	16.7	15.0
1842	5.5	6.0	1885	16.9	15.8
1843	5.7	6.2	1886	16.3	16.5
1844	5.7	7.5	1887	14.0	16.6
1845	6.2	7.4	1888	13.2	16.0
1846	6.2	6.5	1889	16.3	18.5
1847	7.8	8.4	1880-9	15.5	16.0
1848	5.8	7.8	1890	17.1	19.4
1849	6.6	8.1	1891	17.6	18.7
1840-9	6.0	6.9	1892	19.1	19.4
1850	7.8	8.9	1893	17.7	19.3
1851	8.8	8.7	1894	15.7	20.5
1852	9.8	10.8	1895	17.1	17.4
1853	9.8	11.3	1896	17.6	16.3
1854	9.3	10.7	1897	19.9	17.7
1855	9.7	19.2	1898	17.3	19.8
1856	12.5	18.4	1899	17.6	18.0
1857	10.0	12.0	1890-9	17.7	18.6
1858	9.8	11.9	1900	19.5	18.4
1859	10.4	10.6	1901	20.1	21.9
1850-9	9.8	12.3	1902	21.2	20.6
1860	11.1	13.7	1903	22.5	21.6
1861	12.2	12.0	1904	22.3	27.6
1862	13.7	13.1	1905	24.1	26.1
1863	15.8	17.5	1906	26.1	30.8
1864	16.7	19.9	1907	26.6	31.3
1865	15.6	19.4	1908	23.1	28.8
1866	14.9	19.8	1909	24.5	33.3
1867	14.9	19.8	1900-9	23.0	26.0
1868	19.7	22.8	1910	26.0	39.2
1869	18.9	24.0	1911	27.1	40.4
1860-9	15.4	18.3	1912	27.6	35.2
1870	17.4	22.5	1913	28.4	39.4
1871	20.7	21.4	1910-13	27.3	38.6
1872	20.2	23.2			

Kaynak: Şevket Pamuk, The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913, Cambridge University Press,2010,s, 149.

1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nın İngiltere'ye sağlamış olduğu avantajlardan sadece İngiltere yararlanmamıştır. Ülkede yaşayan bazı gayrimüslimler, İngiliz vatandaşlığına geçerek, İngilizlerin kazanmış olduğu haklardan yararlanmak istiyorlardı (Kurtoğlu,2012). Veya ticaret için Osmanlı memleketlerine gelen yabancılar, İngiliz tüccarı gibi gözükp ticaret yapmak istemekteydiler. Örneğin Muha kaymakamı Abdullah Şeref, 1849 yılında padişaha yazmış olduğu şikâyet yazısında böyle bir sorunu dile getirmekteydi. Şikâyetinde Muha'nın bir ticaret yeri olduğu, Amerika ve Frenk milletlerinin ticaret yapabilmek için Muha'ya geliyorlar. Bu milletlerin tacirleri, İngiltere milletinden gözükp kahve satın alabilmek veya ticaret yapabilmek için memlekete geldiklerini, fakat bunların İngiliz vatandaşı olmadığı anlaşılıp gerekli ceza uygulanacağı bildirilmekteydi (BOA ,A. MKT. 228-15). Diğer bir şikâyet yazısı ise İngiltere'nin elde etmiş olduğu ticari imtiyaz hakkı kendisine tabi olan halka güven vererek Osmanlı halkını rahatsız edici bir takım eylemlerde bulunmaya başlamışlardı. Örneğin 1859 yılında Silivri'de, İngiltere vatandaşı olan ve ticaretle uğraşan Sotiri Makri isimli bir kişi oradaki yerli halkı rahatsız etmekteydi. Daha öncede aynı kişi, şeker ve kahvenin gümrük vergisinden dolayı tartışma yaşandığını belirtilerek İngiltere Elçisine şikâyet dilekçesi yazılarak bildirilmişti (BOA, C. HR,11-539)

5.1. Zanaatların Durumu

On dokuzuncu yüzyıla gelinceye kadar üretim tamamen el emeğine dayanıyordu. Sanat gurupları ise loncalar şeklinde örgütlenmişti (Pamuk,1990). 1838 yılında imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması, Osmanlı zanaatlarının üzerindeki olumsuz etkisini giderek artırmıştı (Shaw,1975). 1830 ve 1840 yılları arasında işsizlik iyice artıp Avrupa tekstil ürünleri Osmanlı pazarlarında yerini almıştı. Avrupa ürünleri Osmanlı ürünlerinden daha fazla talep görmekteydi. Çünkü İngiltere'nin üretimdeki mutlak üstünlüğü, Osmanlı Devleti üzerinde çok net bir şekilde görülmekteydi. Örneğin 1825 yılında İngiltere, kendi tezgâhlarında 18 milyon sterlin pamuklu kumaş üretirken 1853'te bu rakam 34.763.792 sterline yükselmişti. İngiltere, üretmiş olduğu pamuklu kumaşın 1825'te 1/36'sını Osmanlı Devleti'ne ihraç ederken, bu rakam 1855 yılında 1/9'a kadar yükseldi (Yücekök,1968). Zanaatlar, bu kadar yoğun ihracata karşı direnç göstermiş, fakat bu acımasız rekabet karşısında gerilemesi kaçınılmaz olmuştu (Pamuk,1990).

Avrupa imalatçıları, sanayi üstünlüğünü de kullanarak Osmanlı pazarlarında kısa sürede yer bulmuştu. Bu pazarlarda Avrupa mamul ürünleri, geleneksel ürünlerden daha fazla piyasa edinmişti. Bu süreç, Osmanlı el sanatları işçisini işinden etmiş, vergi kaynakları azalmış ve Osmanlı sanayileşme çabalarına da etki etmişti (Clark,1974). Örneğin; Alaya denilen ipek-pamuk karışımı bir kumaşın üretimi için en az on dört zanaat erbabının elinden geçmesi gerekiyordu. İlk olarak ipeği kozadan çıkaran (ipek çekici), ikincisi ipeği bükerek iplik haline getiren (bükümcü), ibrişimleri dokunacak seviyeye getiren (çözücü), boyama işlerinden sonra desen için tel tel düğüm atanlar, sicimleri sırayla boyayanlar, renkleri ayarlayanlar, boyanan iplikleri kurutup ayıranlar, ipliği tezgâha takanlar, dokumacılar, dokunan kumaşı kolalayanlar, en son işlemde ise rengi ortaya çıkarmak için kumaşı kum taşıyla cilalayanlardan oluşurdu. Bu işlemleri yapan işçilerin yaptıkları işlerin hepsinin kendi bünyesinde isimleri vardır. Zanaatların işlerini kaybetmesinin ne demek olduğunu anlamamız için yukarıdaki örnekte olduğu gibi bir ürünün meydana gelebilmesi için birden çok kişinin çalışması gerekirdi. O sanayi dalının çökmesi bu kadar kişinin işlerini kaybetmesi anlamına gelmekteydi (Vatter, 1995).

Zanaatlar arasında, ithal malların rekabetine direnip ayakta kalanlar, emek yoğun ve uzmanlaşmaya dayalı üretim yapanlardı (Pamuk,2011). Avrupa mallarının ilerlemesi karşısında yerli sanayi uzun süre direndi. Hızlı yıkım sürecine giren ise şehirlerdeki zanaatlar oldu (Yerasimos,1975). Çünkü gümrük vergileri düşük makine endüstrisi malları, Osmanlı pazarlarını istila etmiş, korunmasız el tezgâhı endüstrisi ise kısa zaman içerisinde yok olmayla karşı karşıya kalmıştı (Özdemir,2009).

İngiliz mallarının ülkeye girişiyle kârlar yarı yarıya hatta üçte bir fiyatına kadar düşmüştü (Yerasimos,1975). Örneğin İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yünlü kumaş ihracatı 1825'te 8.318 sterlin iken 1855'te 142.722'e yükseliyordu. Bu kadar yoğun ithalat karşısında direnebilmenin en önemli şartı fiyatların düşürülmesiydi (Yücekök,1968). 1850'lerden sonra makineli üretimin üstünlüğü görülmüş fakat finans yetersizliği ve teknik eleman eksikliği gibi nedenlerden dolayı yetersiz kalmıştı (Önsoy,1988).

Yabancı sermayenin on dokuzuncu yüzyılda bütün gücüyle Osmanlı pazarlarında olması, sanatkârlar ve köylüleri zor durumda bırakmıştı. Örneğin 1830 yılında Şam'da bulunan dokuma tezgâh sayısı 5000-6000 arasındayken, 1840'lı

yıllarda 2000'in altına düşmüştü (Vatter,1995). 1847 yılından önce ise Bursa'da 1.000 dokuma tezgâhı bulunuyordu. Ve bu tezgâhlarda 32.000 kg (25.000 okka) ipek üretilmekteydi. Avrupa mallarının istilasından sonra ise 75 tezgâh kalmış ve yıllık üretilen ipek miktarı 5.200 (4000 okka) kg'aya kadar düşmüştü (Yerasimos,1975).

Kentlerde üretim yapanlar arasında, yerel beğenilere yönelik kumaş dokuyanlar ve düşük kâr oranını kabul eden zanaatlar ayakta kalabilmişti (Pamuk,2011). Zanaatlar, ucuz ve kaliteli ürün için çabaladığını, azda olsa başarı kazandığı kabul edilir (İnalçık,1996). 1846 yılındaki esnafın durumunu bildiren Ticaret Nazırlığı'na yazılan yazıda, Üsküdar ve Yenikapıda üretilen yemeniler, kalite bakımından Avrupa mallarından üstün olduğu belirtilmekteydi. Fakat Avrupa mallarının Anadolu ve Rumeli'de bu kadar yüksek miktarda pazar bulabilmesi ve Anadolu'nun her tarafına yayılması, piyasalarda üstün konuma yükselmelerine neden olmuştu(BOA, MKT. MVL, 2-88).

5.2. Osmanlı Devleti'nde Yabancı Yatırımlar

Yabancı sermaye bir ülkede ki mevcut sermaye stokuna, başka bir ülkeden ek sermaye eklenmesidir (Yıldız,2007). İngilizler, ülke içinde ve ülke dışında kendi tüccarlarını düşünerek ticari menfaatlerini en üst seviyeye yükseltmek istediler. 1838 antlaşmasından sonra belli bölgelerde ticari faaliyetlere yoğunlaştılar. İngiliz tüccarlarının menfaatlerini düşünerek ileriki zamanlarda İzmir-Aydın demiryolu yapımını üstleneceklerdi. Çünkü bu bölgede 1000'den fazla İngiliz tüccarı bulunmaktaydı (Yıldız, 2007).

1850'lerden sonra Avrupa sermayedarları, kısa sürede geri dönebilecek kârlı alanlara yatırım yapabilmek için gereken tüm imtiyazları Osmanlı Devleti'nden elde ettiler (Kurtoğlu,2012). Osmanlı Devleti'nde 1850'lili yıllarda yabancı şirketler kurulmaya başlamıştı. Bu şirketlerin en önemli yatırım alanları ise demiryollarıydı (Yıldız,2007). 1860'lı yıllarda Avrupa sermayesi, yeraltı kaynaklarının işletim hakkını da elde ederek kısa zaman içerisinde madenler üzerinde yabancı sermaye kontrolü başlatmıştı (Kurtoğlu,2012).

1850 ve 1860 yılları arasında yapılan demiryolu yapımında, kilometre garantisiyle, İngiliz ve Fransız sermayeli şirketlere bazı imtiyazlar verilmişti. Fakat Osmanlı Devleti, bu şirketlere ise 1875-76 yıllarında 6 milyon frank tazminat ödemek zorunda kalacaktı (Kurtoğlu,2012). Avrupa'nın uzun dönemli dış

yatırımları sürekli artış halindeydi. Örneğin; 19. Yüzyılın ortalarına gelmeden toplam dış yatırımları 720 milyon sterlin iken, 1855-1885 yılları arasında 2.080 sterline yükselmişti. 1885-1914 yıllarına gelindiğinde ise toplam tutar 7.420 milyon sterlin seviyesine yükselmişti (Kurtoğlu,2012). Aşağıdaki tablolarda yabancı sermaye yatırımlarının ülkelere göre dağılımı ve yabancı yatırımlardan kaynaklanan fon akışları gösterilmiştir. Tablolara göre İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ndeki yatırımlarda da yine birinci sırada olduğu görülmektedir.

Tablo 5.11: Osmanlı Dış Borçlar Dışındaki Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ünelere göre Dağılımı

Ülke	İngiliz lirası (1000)	%	Geri Dönen Sermaye
İngiltere	705	108.9	----
Fransa	285	45.5	----
Almanya	----	----	----
Diğer ülkeler	279	45.6	150
Toplam	1269	200	150

Kaynak: Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermayeyi İhraç eden Ünelere göre Dağılımı (1854-1914).

Tablo 5.12: Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Yatırımdan Kaynaklanan Tahmini Fon Akışları (Yıllık Ortalamalar, Milyon İngiliz Sterlini)

Yıllar	Devlet Borcu		Doğrudan Yabancı Yatırım		Toplam Akış		
	Yeni Borçlanmadan Dolayı Sermaye Akışı	Toplam Borç Ödemeleri	Net Yeni Yatırım	Kar Transferleri	Sermaye Akışları (1)-(3)	Borç ödemeleri ve Kar Transferleri	Net (5)-(6)
1854-1875	4.7	3.1	0.6	0.2	5.2	3.3	2.0
1880-1898	0.9	2.8	2.3	1.1	3.1	3.9	-0.8
1899-1913	2.7	4.6	1.4	2.7	4.1	7.2	-3.1
1854-1864	2.0	0.8	0.4	0.04	2.4	0.8	1.6
1865-1875	7.3	5.4	0.8	0.3	8.1	5.8	2.3
1876-1879	0.7	0.6	0.04	0.3	0.7	0.9	-0.2
1880-1887	0.8	2.1	0.3	0.7	1.1	2.8	-1.7
1888-1898	0.9	3.4	3.7	1.3	4.6	4.7	-0.1

Kaynak: Şevket Pamuk, Ottoman Empire in "Great Depression" of 1873-1896, The Journal of Economic History, 1984, s, 113

5.3. Demiryolları

Demiryolu inşasını yapan Avrupa ülkeleri, ekonomik ve ticari sermayesiyle, yatırım yaptığı bölgede tekrar ihracata yönelik üretim yaparak hammadde ve gıda üretimini artırmaya çalışmıştı (Yıldız,2007). Devlet, demiryolu ulaşımını geliştirerek tarımsal vergileri daha düzenli toplayabilmeyi amaçlıyordu. Bunun yanında iç bölgeleri de limanlarla kavuşturarak maliyetlerini düşürmek istiyordu (Pamuk,2011). Yapılan yatırımın karlılığını gören yabancı sermaye, 1856 yılında iki demiryolu hattının yapımı için Osmanlı Devleti'ne başvurdu (Yıldız,2007).

1856 yılında İzmir-Aydın demiryolu yapımı için ilk imtiyazı İngilizler elde etmişti. İkinci imtiyazı da yeniden 1863 yılında İngilizler elde etti (Yıldız,2007). İngiltere ile olan ticaret, demiryolu ulaşımının gelişme gösterdiği yerlerde daha fazla gelişmişti. Örneğin İngiliz sermayedarları madencilik ve sanayi alanlarına da yatırım yapmaya başlamıştı (Pamuk,2011). Demiryolu yapımı için gereken tüm malzemeler ise yapımı üstlenen ülkelerden gelmekteydi. Ve böylece yapım aşaması için gereken tüm malzemelere talep oluşturularak ticari fayda sağlanmaya çalışılmıştı (Yıldız,2007). Osmanlı Devleti'nin demiryolu gelişimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.13: Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryollarının Gelişimi (1870-1910)

YILLAR	Anadolu (km.)	Rumeli (km.)	Toplam (km.)
1870	174,5	-	174,5
1875	176,8	1.132,5	1309,3
1880	178,3	1309,6	1487,9
1885	282,5	1309,6	1592,1
1890	609,0	1440,5	2049,5
1895	1.519,4	1785,1	3304,5
1900	2.171,9	2553,0	4274,9
1905	2.370,8	2553,0	4923,8
1910	2.370,8	2553,0	4923,8

Kaynak: Cenk BEYAZ, Dersaadet'te Bir Sosyalist: Parvus Efendi, 2013, s.159

5.4. Dış Borçlar

Osmanlı Devleti'nin sürekli savaş halinde olması ve vergi sistemindeki bozukluğa rağmen on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar dış borçlanma seçeneğine başvurmadı (Blaisdell, 1940). Osmanlı Devleti'nin başka bir ülkeden ilk kez borç alma düşüncesi 1785 yılında Osmanlı-Rusya savaşı sırasında gündeme gelmişti. Fakat siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı vazgeçildi (Yavuz,2009). On dokuzuncu yüzyılda dış ticaret hacminin sürekli genişlemesi sonucu, rekabet gücünden yoksun olan Osmanlı Devleti'nin Avrupa sermayesiyle mücadele edememesi, dış ticaret açıklarının daha da artmasına neden oldu. Devamlı surette artan bütçe açıkları, devleti mali krizlerin eşiğine getirdi (Yıldız,2007).

Osmanlı Devleti 1854 yılına kadar bütçe açıklarını finanse edebilmek için % 12 faizle galata bankerlerinden borçlanıyordu. 1840'lı yıllarda tağşiş uygulaması ve galata bankerlerinden borçlanması, bütçe açıklarının kapatılması için yeterli olmayınca kaime adlı parayı piyasaya çıkardı. Fakat devletin yapmış olduğu bu iç borçlanmalar, bütçe açıklarının kapatılabilmesi için yeterli olmadı (Kıray,1993). Yine aynı yıllarda Avrupalı sermayedarlar ve temsilcileri merkezi bürokrasiye dış borçlanmayı gerçekleştirmeleri için baskı yapıyorlardı (Yıldız,2007). 1850 yılında İngiliz büyükelçi Stratford Canning, Sultan Abdülmecid'e dış borç alma fikrini sunup, bunun karşılığında da gümrük gelirlerinin veya bazı eyaletlerin vergi gelirlerini karşılık olarak gösterilmesini istemişti. Borçlanma teklifi ise, % 4 faiz ve 25 yılda geri ödemeli olmak şartıyla, 5-6 milyon sterlin borç alınabileceği konusunda padişah ikna edilmeye çalışılmıştı (Kıray,1993). Fakat bu teklif çeşitli nedenlerden dolayı kabul edilmedi. 1854 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin iç borcu 15 milyon sterline ulaşmıştı. Hızlı fiyat artışları, açık veren ticaret dengesi ve bütçe açıkları devamlı artış halindeydi (Kıray,1993). Bütçe açıklarındaki bu sürekli artış, ek finansman ihtiyacını daha da artırmıştı (ANBAR,2009).

1853 yılında başlayan Kırım savaşının maliyetinin 11 milyon sterlin olması, Osmanlı Devleti'nin karşılaşmış olduğu bu finans sorununu dış borç olarak çözmesine neden oldu (Kıray,1993). Osmanlı ve Rusya arasında yapılan Kırım savaşının maliyetlerinin karşılanması, İstanbul bankerlerinin gücünü aşıyordu. Savaş maliyetlerinin bu kadar yüksek olması, devletin dış borçlanmasının en önemli

nedenidir. Bundan dolayı 4 Ağustos 1854 tarihinde Sultan Abdülmecid yüzde altı faizle üç milyon sterlin borç alınmasını kabul etti (Blaisdell, 1940).

Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmasının nedenlerini genel çerçevede değerlendirirsek, iki önemli neden diğerlerine göre daha ön plandadır. Birincisi Kırım savaşının maliyetleri, ikincisi her yıl artarak devam eden bütçe açıklarıdır (Kurtoğlu,2012). Başta İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleriyle yapılan dış ticaret antlaşmaları ve saray harcamaları borçlanmaya etki eden diğer nedenlerdir (Yıldız,2007).

Devletin dış borçlanmasının birçok iktisadi etkileri oldu. Örneğin ilk dış borçlanma ithalatı artırmış ve bunun sonucunda ise ithalatla rekabet etmek zorunda kalan sektörlerin çöküşü hızlanmış oldu. İhracatın artırılması için birçok değişiklik yapıldı, vergilerin merkezileştirilebilmesi ile ilgili düzenlemeler yapıldı. Yapılan bu düzenlemeler yüksek faizle alınan borcun geri ödenmesini sağlayamadı (Kıray,1993).

1854 yılında alınan ilk dış borcun ardından kısa aralıklarla tekrar dış borç alınmaya devam edildi. Osmanlı Devleti, almış olduğu dış borçlara karşılık teminat göstermesi gerekiyordu. Örneğin; Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne ödemeyi taahhüt etmiş olduğu vergiler, 1855, 1871 ve 1877 yıllarında alınan dış borçlara karşılık gösterilmişti (Eldem,1970). Mısır'dan alınan vergilerin diğer vilayetlerden alınan vergilerden daha yüksek olması, Mısır vergilerinin dış borçlara karşılık gösterilmesine neden olmuştu. Mısır ve diğer ülkelerden alınan vergi tutarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.14: Osmanlı'nın bazı Ülkelerden aldığı vergi miktarları

Ülke Adı	Toplam Tutar
Mısır	30.000.000 Krş
Eflak	2.000.000 Krş
Buğdan	1.000.000 Krş
Sırp	2.000.000 Krş
Sisam	400.000 Krş
Aynaroz	87.000 Krş

Kaynak: Vedat ELDEM, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkiki, 1970, s.256

1854-1864 ve 1865-1874 yılları arasını kıyasladığımızda, Osmanlı Devleti'nin Avrupa finans piyasalarından borçlanması ile ilgili fon akışları ve toplam borç ödemeleri artmıştı (Pamuk,1984). Osmanlı Devleti, giderek ağırlaşan borçlanma şartlarını kabul ederek artan borç ödemelerini ve artan masraflarını karşılayabilecek ölçüde borçlanmıştı (Pamuk,1984). Fakat devletin elde etmiş olduğu gelirlerin ve alınan borçların yatırıma dönüştürememesi, elde edilen gelirler eski borçları konsolide edememesi ve bunların çok azının demiryolu, limanlar gibi bayındırlık tesislerine harcanması, paranın geri dönüşümünü imkansız hale getirdi (Ünal,2012). 1854-1862 yılları arasında alınan 23 milyon tutarındaki dış borçlanmanın yüzde 90'ı Londra'da yüzde onu ise Paris'te satılan tahvillerden oluşmaktaydı (Kıray,1993).

Osmanlı Devleti, 1854-1875 yılları arasında 15 dış borç sözleşmesi imzalamış ve bunların karşılığında ise 220 milyon sterlin borçlanmıştı. Fakat borçlanma karşılığında hazineye aktarılan miktar ise 116 milyon sterlin tutarındaydı (Kıray,1993). 1854-1914 yılları arasında devlet, toplam 41 kez dış borçlanma gerçekleştirmişti (ANBAR,2009).

1875 yılında devletin ödemek zorunda olduğu toplam borç tutarı 14 milyon altını buldu. Fakat devletin geliri ise 17-18 milyon altın civarındaydı (Ünal,2012). Devletin olumsuz şartlarda borçlanması, borç yükünü daha da artırmıştı. Borçlanma öyle seviyeye ulaşmıştı ki 1 altın alabilmek için 2 altın borçlanmayı kabul eder hale gelmişti. Devletin 234.673.000 lira borçlanmasına karşılık hazineye aktarılan toplam tutar 119.400.000 liraydı (Ünal,2012). Devletin borçlanması ve faiz oranı giderek artmış, 1882-1914 yılları arasında ödenen toplam borç faiz tutarı 124 milyon sterline yükselmişti (Kıray,1993). 1860'lı yılların başında devletin dış borç ödemeleri, toplam devlet harcamalarının yüzde 10'unu oluştururken ihracat gelirlerine oranı ise % 15 civarındaydı. 1860'lı yılların sonundaki borç ödemeleri ise devlet harcamalarının % 33'ünü oluştururken ihracat gelirlerine oranı ise % 40'a ulaşmıştı. Osmanlı Devleti'nin 1874 yılındaki dış borç ödemeleri, devlet harcamalarının % 57'siyken, ihracat gelirlerine oranı % 66'ya ulaşmıştı. Osmanlı Devleti'nin borcunun gelirlere oranının sürekli artış göstermesi, 1875 yılına gelindiğinde devletin borçlarını ödeyemez hale gelip, iflasını açıklamasına neden olacaktı. (Kıray,1993). Sonuç olarak mali sorunların çözümü için alınan dış borç, ülkeyi mali iflasa sürükleyerek devletin ekonomik çöküşüne neden olmuştur. Aşağıdaki tabloda Osmanlı Devleti'nin yıllara göre almış olduğu borç miktarları ve net ele geçen miktarlar gösterilmiştir.

Tablo 5.15: Osmanlı İmparatorluğu'nun 1854-1874 Dönemi Dış Borçları

Borçlanma Yılları	Faiz %	İtfa Amortisman oranı %	İhraç Emisyon Kuru %	Borcun Nominal/ İtibari Değeri Osmanlı Lirası	Ele Geçen Miktar Osmanlı Lirası
1854	6	1	80	3.330.000	2.640.000
1855	4	1	102.5	5.500.000	5.644.375
1858	6	1	76	5.500.000	4.180.000
1860	6	1	62.50	2.240.942	1.400.588
1862	6	2	68	8.800.000	5.984.000
1863	6	2	71	8.800.000	6.248.000
1865	6	2.44	66	6.600.000	4.356.000
1865 (G.B)	5	1	50	40.000.000	20.000.000
1869	6	1	54	24.444.442	13.200.000
1870	3	3.53	32.125	34.848.000	11.194.920
1871	6	1	73	6.270.000	4.577.100
1872	9	1	98.5	5.302.220	5.222.686
1873 (G.B)	5	1	54	12.612.110	6.832.551
1873	6	1	59.5	30.555.558	16.500.000
1874 (G.B)	5	1	43.5	44.000.000	19.140.000
	-	-	-	238.773.272	127.120.220

Kaynak: Ramazan Kurtoğlu, Türkiye Ekonomisi (1838-2010) Mali Bağımlılık-Büyüme-Krizler ve Siyasi Sonuçları, 2012, s, 117

5.5. Duyun-u Umumiye İdaresinin Faaliyetleri ve Önemi

1876 yılında Ruslarla savaş ihtimalinin olması dış borç ödemelerin tamamen durdurulmasına neden olmuştur. Ödemelerin durdurulması bankalarda tedirginliğe sebep olmanın yanında, Osmanlı tahvil değerlerinde de düşüş etkisi gösterdi. Osmanlı Devleti, 1876 yılında borçlarını ödeyemez noktaya gelinceye kadar çok ağır şartları kabul ederek dış borçlanma yoluna gitmişti. Dış borçlar yoluyla elde etmiş olduğu fonlar ise cari harcamalarda kullanılmıştı (Dayar, vd,2009).

Osmanlı Devleti, Avrupa ekonomisinden mevcut şartların etkisiyle iktisadi bağı kopartamıyordu. 1881 yılında Duyun-u Umumiye İdaresinin kurulmasını kabul ederek yatırımcıların güvenini kazanmak istiyordu. 1870'li yıllarda borçların ödenememesi gündeme gelince mali buhran oluştu. Duyun-u Umumiye İdaresi ise bu müzakerelerden sonra kuruldu. Osmanlı Devleti, borçlarını reddetmeyerek ekonomik faaliyetlerini sürdürmek istedi (Quataert,2006). Osmanlı hükümeti bütün alacaklıların nezaretinde sorunu çözebilmek için 1881 yılında tüm alacaklıları İstanbul'a çağırarak uluslararası bir komisyon kurulmasını teklif etti (Dayar, vd,2009,35).

1881 yılında İstanbul'da kurulan ve süresi 5 yıl olan Duyun-u Umumiye İdaresi toplam 7 üyeden oluşmaktadır. Bu üyeler İngiliz, Hollanda, Fransız, Alman, Avusturya, İtalyan ve birde Osmanlı vatandaşından oluşmaktaydı (Şeker, 2007). Yirmi ilde faaliyet gösteren bu kurum 5.000 kişiyle mali işlemleri yürütmekteydi (Şeker, 2007). 1912 yılına gelindiğinde ise Duyun-u Umumiye İdaresinde 8.931 kişi çalışacaktı. Bunların ise 5.652'si sürekli, 3.253'ü geçici memurlardan oluşmaktaydı. Aynı yılda Maliye Bakanlığı'nda ise 5.472 çalışan vardı (Sencer,1977, Dikmen,2005). Önemli vergi gelirleri bu kuruma devredilmişti. Örneğin; tuz, tütün tekelleri, balıkçılık ve alkollü içkilerden alınan vergiler, damga resmi, ham ipekten toplanan öşür ve Doğu Rumeli vilayetinin ödediği yıllık vergi gibi gelir kalemlerinin toplama görevi de Duyun-u Umumiye idaresindeydi (Pamuk,2011). Yani Devletin en likit gelirlerinin bazıları bu kuruma devredilmişti (Kıray,1993).

Osmanlı Devleti'nin mevcut borcu, topladığı gelirlerle kıyaslandığında, bunun bütçe karşılığının olmadığı biliniyordu. 1874 yılı itibariyle borç ödemelerinin devlet harcamaların % 50'nin üzerine çıktığını, yukarıdaki dış borçlar bölümünde de ifade etmiştik. Bu yüzden borç miktarında indirime gidilmeliydi. Borç toplam miktarı 239,5 milyon liradan 125,3 milyon liraya indirilerek hemen hemen %50 oranında indirim kazanıldı (Dayar, vd,2009). Fakat diğer taraftan da Osmanlı bütçe açıkları devamlı olarak artış göstermekteydi. 1887 yılından 1911 yılına kadar olan bütçe açığı 4.2 milyar kuruşa yükselmişti. Aynı zamanda borçlanma tutarı, itibari olarak 9.9 milyar olurken ele geçen net tutar 7 milyar kuruştı (Eldem,1970).

Duyun- Umumiye İdaresi kamu gelirleri toplayabilmesinin yanında, tüzük çıkarma yetkisine de sahipti. Ayrıca elde etmiş olduğu bu gelir kaynaklarını işleme

hakkına da sahipti (Şeker, 2007). 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin dünya ile bütünleşme yüzyılıdır. Bütünleşme için gereken reformların yeterli vergi geliri olmadan başarıya ulaşması imkânsızdı. Finans sorunu ise, Avrupa borsalarından borçlanılarak çözülmeye çalışılmıştı. Bu borçlanmadan sonra Avrupa ticaret sermayesinden sonra Avrupa finans sermayesi de Osmanlı Devleti finans piyasasında yer bulmaya başlamıştı (Kıray,1993). Duyun-u Umumiye, ilk yıllarında sadece vergi toplamakla görevliydi. Daha sonraki yıllarda ise sanayi ve ticari faaliyetlerde de bulunarak finans alanını genişletti (Dayar, vd, 2009,36).

Duyun-u Umumiye İdaresi, Avrupa sermayesinin ekonomi üzerindeki denetimini gösteren en önemli bir simgedir (Sencer, 1977). 1928 yılına kadar devam eden bu kurum, bu yılda da faaliyetlerine son verildi (Kıray,1993). Duyun-u Umumiye İdaresinin gelirleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.16: 1882-1912 Dönemi Duyun-u Umumiye İdaresinin Gelirleri Tablosu

Beş Yıllık Dönemler	Yıllık Ortalama Gelir-Osmanlı Lirası	İlk Dönem Ortalamasına Göre Gelir Artışı –Lira	Artış Oranı %
1882-1887	2.203.402	-	-
1887-1892	2.285.565	77.163	3.5
1892-1897	2.554.418	351.016	11.5
1897-1902	2.569.708	366.306	12.0
1902-1907	3.060.600	857.198	38.9
1902-1912	4.449.125	2.245.723	101

Kaynak: Parvus Efendi, Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, s. 77

6. SONUÇ

1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nın imzalanması sonucu, Avrupa ticari sermayesi, Osmanlı finans piyasalarında etkinliğini daha da arttırdı. Bunun sonucunda, devlet bağımsız dış ticaret politikası izleme olanağını kaybetti. Devlet, ithalatta yüzde beş, İhracatta ise yüzde on iki gümrük vergi tarifesi uygulamasına geçti. Bunun sonucunda ise Osmanlı pazarları, Avrupa mallarının istilasına uğradı. Birçok yerli tüccar ve zanaatkâr, İngiliz rekabetiyle başa çıkamayıp mevcut işlerini kaybettiler.

Bu antlaşma, yabancı tüccarların yerli tüccarlardan daha da avantajlı konuma geçişinin hukuki ve ekonomik çerçevesini oluşturdu. Antlaşma sonrası hammadde ihracatı artarken aynı zamanda mamul mal ithalatı da arttı.

Tekel sisteminin kaldırılması ve devletin olağanüstü durumlarda ek kaynak oluşturamaması, devletin Kırım savaşıyla birlikte ilk kez dış borçlanmasına neden oldu. 1854 yılında dış borçlanmayı gerçekleştiren Osmanlı Devleti'nin 1875 yılına geldiğinde toplam dış borç tutarı 200 milyon sterline yükselmişti. Anapara ve faiz ödemeleri ise 11 milyon sterlindi. Aynı yıllar için Osmanlı Devleti'nin maliye geliri ise 18 milyon sterlindi. Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını 1876 yılında ödeyemeyeceğini ilan etmesi, 1881 yılında Duyun-u Umumiye İdaresinin kurulmasına neden oldu. Duyun-u umumiye İdaresinin kurulması, Avrupa sermayesinin Osmanlı Devleti'nin mali politikalarına müdahale edebilmesi anlamına geliyordu.

Avrupa sermayesi, Osmanlı pazarlarına önce ticari sermayeyle girip daha sonra bunu mali sermayeye dönüştürdü. Sonuç olarak 1838 Serbest Ticaret Antlaşması, Osmanlı Devletinin dış bağımlılığının artmasına ve devletin ekonomik çöküş yaşamasına neden oldu.

KAYNAKLAR

Acartürk, E., Kılıç, R., (2011), “ Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi” H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,29-2, s, 1-21.

Açba, S., (2004), “ Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları”, Vadi Yayınları, Ankara.

Alper, D., Ambar, A., (2010), “Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar”, Maliye Finans Yazıları, 87 (24), 27-49.

Anbar, A., (2009) “Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu:1800-1914” Maliye Finans Yazıları, 84 (23),17-37.

Aysal, N., (2013), “ Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 53, 1-23.

Berkes, N. (1975), “ 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Çöküşü” Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Beyaz, C. (2013), “Dersaadet'te Bir Sosyalist: Parvus Efendi”, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Blaisdell, D., C. (1940), “Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü”, Çev., Kuyucak, H., A., Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayınları, İstanbul.

BOA, (A.) M.3-58, 29 Zilhicce 1262

BOA, (A.)MKT. MHM,133-61, 03 Recep 1278

BOA, A. MKT. 159-81, 29 Zilhicce 1264

BOA, A. MKT. 228-15, 17 ZA 1265

BOA, A. MKT. MVL, 113-88, 11 B 1276

BOA, A. MKT. NZD. 55-84, 25 Ş 1268.

BOA, A.MKT. MVL,2-88, 06 L 1262

BOA, C. Bld-13-613, 29 Z 1255.

BOA, C. HR., 11-539, 29 Z 1255

BOA, Cevdet-i Maliye-36-1634, 19 R 1259

BOA, HAT,1172-46382- 29 Z 1252

BOA, MVL, 420-31, 29 Z 1279.

BOA, Y. EE.. 91-53, 07 C 1254

Çakır, B., (2003), “Osmanlı Mukataa Sistemi XVI-XVIII. Yüzyıl”, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Dayar, H., Küçükaksoy, İ., Keçici, G., (2009), “ Duyun-u Umumiye İdaresi İle Uluslararası Para Fonu’nun Karşılaştırılması, Sosyal Bilimler Dergisi, 21, 33-48

Dikmen, N., (2005), “ Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçlar”, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,19-2,137-158).

Doğan, K. (2011), “ 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ve Osmanlı Modernleşmesi” Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Durhan, İ. (2002), “1838 Tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve Sonuçları”, AÜEHFD, VI, 77-104.

Eldem, V., (1970), “ Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Elibol, N., (2005), “XVIII Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler”, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6-1, 61-76.

Genç, M., (1994), “Ottoman Industry in the Eighteenth Century: General Framework, Characteristics, and Main Trends”, Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey, 1500-1950, State University of New York Press, 59-86.

Genç, M., (2004), “A study of the Feasibility of Using Eighteenth-Century Ottoman Financial Records as an Indicator of Economic Activity”, The Ottoman Empire and the World-Economy,345-359.

Genç, M., (2010), “ Devlet ve Ekonomi”, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Geyikdağı, N., (2008), ‘‘ Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye 1854-1914’’, Hil Yayınları, İstanbul.

Gökbunar, A., R., (2007), ‘‘ Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarih Açısından Değerlendirilmesi’’, Yönetim ve Ekonomi, 14-1, 1-24. Karpat, K., (1972), ‘‘The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908’’,International Journal of Middle East Studies, 3, 243-281.

Hobsbawm, E., (1996), ‘‘ The Age of Revolution 1789-1848,Vintage Books, New York.

Issawi, C., (1966), ‘‘The Economic History of Middle East 1800-1914 The University of Chicago Press’’, Chicago.

Issawi, C., (1980), ‘‘The Economic History of Turkey 1800-1914 The University of Chicago Press’’, Chicago and London.

İnalçık, H. (1996), ‘‘ Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi’’, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Karakışla, Y., S., (1995), ‘‘ The Emergence of the Ottoman Industrial Working Class, 1839-1923’’, Kers and The Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1952.

Kazgan, G., (2006), ‘‘Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi’’, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Kazgan, H., (1991), ‘‘Galata Bankerleri’’, Türk Ekonomisi Bankası Yayınları, İstanbul.

Kazgan, H., (1991), ‘‘Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali’’, Roma Yayınları, Ankara.

Kıray, E.,(1993), ‘‘ Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar’’, İletişim Yayınları, İstanbul

Kurmuş, O., (1982), ‘‘Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi’’, Savaş Yayınları, Ankara.

Kurtoğlu, R.(2012), ‘‘Türkiye Ekonomisi (1838-2010) Mali Bağımlılık-Büyüme-Krizler ve Siyasi Sonuçları’’,Sinemis Yayınları, Ankara.

Kütükoğlu, M., S. (1974), Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

Kütükoğlu, M., S. (1976), Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1838-1850), C.II, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Kütükoğlu, M., S. (2013), Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Lewis, B.(1961), “ The Emergence of Modern Turkey”, Oxford University Press, London New York Toronto.

Mcgowan, B.,(2004), “Ayanlar Çağı 1699-1812”, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Çev: Berkay A., Eren Yayıncılık, İstanbul.

Owen, R. (1981), “The Middle East and the World Economy, 1800-1914, Londra and New York.

Önsoy, R. (1988), “ Tanzimat Döneminde Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Özdemir, B.,(2009),”Osmanlı Devleti Dış Borçları” Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara.

Pamuk, Ş. (1984), “ Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi”, Yurt Yayınları, Ankara.

Pamuk, Ş. (2014), “ Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Pamuk, Ş. (2014), “ Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Pamuk, Ş.(2005), “Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme”, Geliştirilmiş 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Pamuk, Ş.(2010), “The Ottoman Empire and European Capitalism,1820-1913”, Cambridge University Press, New York.

Pamuk, Ş., (1989), “150. Yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması”, Tarih ve Toplum, No:60, s.38-41.

Pamuk, Ş., (1990), “ The Middle East in Nineteenth-Century World Trade”, The Economic Dimensions of Middle Eastern History,199-213.

Pamuk, Ş., (1992),“Anatolia and Egypt During the Nineteenth Century: A Comparison of Foreign Trade and Foreign Investment”, New Perspectives on Turkey,7, 37-55.

Pamuk, Ş., (2004), “ Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914” Int. J. Middle East Stud, 36, 451-468.

Pamuk, Ş., (2004), “The ottoman Empire in the “Great Depression” of 1873-1896”, The journal of Economic History, 44, 107-118.

Pamuk, Ş., (2006), “From Debasement to External Borrowing: Changing forms of Deficit Finance in the Ottoman Empire, 1750-1914”, Bulgarian National Bank, Sofia,7-22.

Paylanbay, E., (2007), “ XIX. Yüzyıl Osmanlı Mali Bunalımı ve Çözüm Aracı Olarak Kaime Uygulaması”, Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Bülteni,1-50-63.

Quataert, D. (1993), Ottoman Manufacturing in the Age of Industrial Revolution, Cambridge University Press, Cambridge.

Quataert, D., İnalçık, H., (2004), “İslahatlar Devri 1812-1914”, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, çev. Andıç S., Eren Yayıncılık, İstanbul.

Quataert, D., (2004), “Sanayi”, Osmanlı İmparatorluğunun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1600-1914, C.II, ed. Donald Ouataert, Halil İnalçık, çev. Ayşe Berktaş, Serdar Alper, Süphan Andıç, Eren Yayıncılık, İstanbul, s.1001-1051.

Sencer, M., (1977), (Türkiye'nin Mali Tutsaklığı/Parvus Efendi”, May Yayınları, İstanbul.

Shaw, S.,(1975), “ The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System”, International Journal of Middle East Studies, 6, 421-459.

Şeker, M., (2007), “Osmanlı Devleti’nde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 8-2, 115-134.

Tabakoğlu, A. (1992), “ Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı”, İktisat ve İş Dünyası Yayınları, İstanbul.

Tabakoğlu, A. (1994), “ Türk İktisat Tarihi”, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Ünal, M., A., (2012) “Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi”, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

Vatter, S., (1995), ‘Militant Textile Weavers in Damascus: Waged Artisans and the Ottoman Labor Movement 1850-1914, Kers and The Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1952.

Yerasimos, S. (1975), “Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye” Gözlem Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, İ. (2001), “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918).

Yıldız, A., (2007), “ Osmanlı İmparatorluğu’nun Borçlanmasında Yabancı Sermayenin Etkisi”, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,113-125.

Yücekök, A., (1968), “ Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 381-426.

Zeytinli, E. (2012), “The Effect of Trade Agreements: The Case of International Trade of Europe and Turkey”, Economics and Management,17(4),1627-1636.

ÖZGEÇMİŞ

Ferhat YILMAZ 01.04.1984 yılında Kağızman'da doğdu. Orta ve lise öğrenimini, Bilecik Anadolu İmam Hatip Lisesinde tamamladı. Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme (2009) Bölümü ve İktisat (2013) Bölümünden mezun oldu. Gebze Teknik Üniversitesi İktisat Ana Bilim Dalı yüksek lisans eğitimini 2015 yılında tamamladı.